

ZPRÁVY

JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ

XXXII

1990

JEDNOTA KLASICKÝCH FILOLOGŮ

PRAHA

LIBERTAS

OMNIBVS REBVS

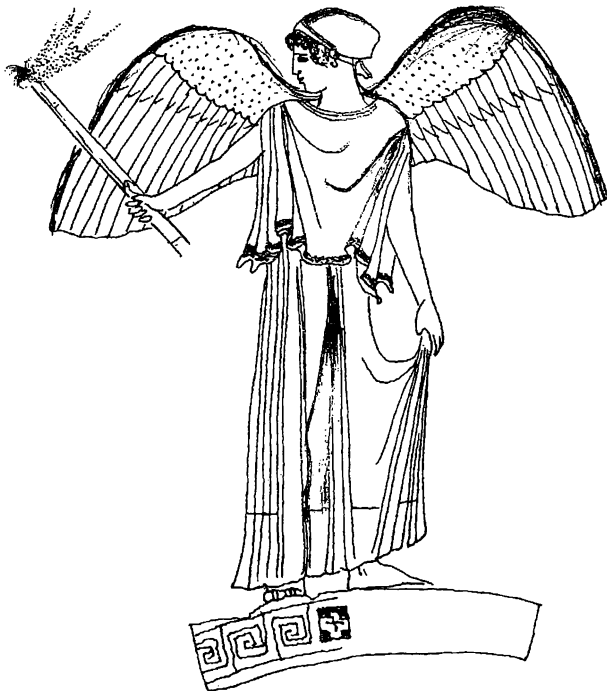
FAVORABILIOR EST

DIG. L 17, 122.

IVLIAE
NOVA CARMINA OPTIMA
VERTENDIS ANTIQVIS.

PANGENTI

V Ě N O V Á N Í

Helena Kurzová

Významné životní jubileum je vítanou příležitostí věnovat naší nejlepší překladatelce řecké a římské poezie tento sborníček o překladatelských problémech, ke kterým se Zprávy Jednoty klasických filologů čas od času vracejí. Docentka Julie Nováková oslaví dne 9.3. 1989 své osmdesáté narozeniny a není to pouhá fráze, řekneme-li, že ji toto jubileum zastihuje při intenzivní tvůrčí práci. Julie Nováková chystá novou verzi svého Hésioda, promýšlí vztah metrické stavby k jiným hodnotám při překladu antického verše, jak o tom svědčí články, které otiskla v posledních ročnících Listů filologických. Pokračuje ve svých studiích z oblasti kmenologie, která v posledních dvaceti letech byla primárním polem její působnosti,¹ a je stále ochotnou rádkyní svým mladším spolupracovníkům a žákům.

Máme-li zde na mysli především docentku Novákovou jako překladatelku, neznamená to, že by v jejím případě bylo možné od sebe izolovat překladatelskou činnost umělkyně a vědeckou činnost badatelky v oboru dějin a teorie antické literatury. Spojujícím článkem jsou tu nejenom zmíněné práce o teorii překládání. Oba druhy činnosti, vpravdě umělecké a vpravdě vědecké, jsou u Julie Novákové vzácně vnitřně propojeny a tvoří pozoruhodný celek. Je plný zajímavých podnětů, které vyvstávají ze vzájemného střetnutí obou stránek osobnosti a díla Julie Novákové, plný otázek, které vyplývají právě z toho, že integrace obou hledisek není docilována laciným příkloněním se k metodickým postupům, které vytvářejí daný "state of art". Z literárněvědných prací Julie Novákové je zřejmé, že komplexní pohled překladatele, který každé jednotlivé místo textu musí postihnout v celé rozmanitosti jeho de-

terminant a se stálým zřetelem k celku díla, vždycky přesahuje teoreticko-metodické vybavení směrodatné pro vědecké přístupy k interpretaci textů. Julie Nováková explikuje ve svých pracích řadu závažných aspektů interpretačního úsilí překladatelky. Její sémantický rozbor, jímž odhaluje básnické významy slova umbra v jejich rozmanitosti a zároveň v jejich hloubkové vazbě na celek básnického obrazu, její charakteristika nadindividuálních stylů latinského písemnictví i další aspekty, které rozvíjí v obou svých základních studiích knižních i v řadě studií dílčích, nabývají na aktuálnosti a zajímavosti v dnešní době, kdy se sémantická (obsahově-stylistická) výstavba textu ocitá v centru pozornosti. Nově se přitom promýšlí vztah textu a základního jazykového kódu, analyzují se obecnější principy platné pro výstavbu textů a jejich typů, ale především je text interpretován v konkrétních historicko-kulturních souvislostech, jak o to usiluje ve svých pracích docentka Nováková.

Pokud jde o obsah sborníčku, je pestrý tematikou i generačním zastoupením.² Některé příspěvky jsou založeny na systémové konfrontaci latiny s češtinou v určité dílčí jazykové oblasti a shrnují ty výsledky rozboru, které jsou zajímavé pro překlad. Jiné příspěvky vyplynuly z překladatelské a redakční praxe a jsou určitým pokusem o zobecnění zkušeností překladatelů. Nechybí ani ukázka překladu římských básníků, která dává tušit, že všichni mladí překladatelé nepůjdou přece jen jednostrannou cestou subjektivistických konstrukcí, nýbrž že se pokusí založit novou konstrukci na rekonstrukci původního smyslu a hodnot básně. Je třeba také říci, že tematické sborníčky zabývající se překladatelskou problematikou přesahují ve svých perspektivách daný soubor příspěvků i v tom smyslu, že výzva k překladatelům, aby se pokusili zpřístupnit své zkušenosti se setkává vždy s velkým ohlasem. I když se ne všechny původní záměry podaří uskutečnit ihned, při

dalších příležitostech již budou pohotově.

Poznámky

- 1) Tuto část činnosti Julie Novákové ocenil vřelými slovy Martin Steiner, K životnímu jubileu doc. PhDr. Julie Novákové, DrSc. *Studia Comeniana et historica. Musaeum Comenii Hunno Brodense* 37, 19, 1989, 119-121. Tamtéž (121-123) vyšel též doplněk k bibliografii J. Novákové za léta 1979-1988 (sestavila Ivana Albrechtová).
- 2) Redakce děkuje paní docentce Julii Novákové za zpřístupnění dopisu Karla Svobody, který s úvodním komentářem Julie Novákové otiskujeme na počátku sborníčku.

JEDEN VERSOLOGICKÝ DOKUMENT Z DOBY TEMNA

Julie Nováková (Praha)

(Slovo úvodem) Když jsem byla r. 1942 suspendována ze státní služby, radili mi někteří přátelé, abych se živila překladatelstvím. Tak vznikly moje prvotiny: překlad Augustinova spisu De civitate Dei (vydal Vyšehrad 1950) a eposu Lucretiova (1. vyd. pod názvem O podstatě světa, vyd. Pohořelý 1945). S Augustinem jsem dříve začala, ale Lucretia jsem dříve dokončila. Několika zájemcům jsem přečtla nebo poslala ukázky. Profesor K. Svoboda mi je vrátil s dopisem, který jsem našla r. 1985 zasunutý mezi svými versologickými materiály. Dopis by mohl mít ještě dnes dokumentární hodnotu.

(Poznámka) Atribut iratissima souvisí pravděpodobně s tehdejšími půtkami mezi Pražským lingvistickým kroužkem, jehož jsem byla členkou, a Literárně-historickou společností, jejímž byl Svoboda předsedou. Téměř nečitelný příklad i lidnaté (?) je snad lapsus memoriae místo a listnaté I, 256, s. 21. Závěrečné aeterno ... amoris je citát I, 34.

(Dopis)

2/12 43

Iulia carissima, doctissima, iratissima,
posílám ukázky překladu. Velmi mě zajímala náhrada hexametru. Vskutku Váš pětimetr vyjadřuje dobře latinský šestměř, tak jako Stiebitzův blankvers odpovídá trimetru. Právem neusilujete při nedlouhém verši o cesuru. Ale jedna věc mě znepokojuje: ř. a l. hexametr je verš velmi pravidelný; střídají se tam sice daktyly a spondeje, ale ty se časově rovnají. Český přízvučný hexametr není tak pravidelný, neboť přízvučný daktyl je delší než trochej. Ale není tu pomoci; verš ze samých daktylů by byl jednotvárný. Ale Vy máte ještě jednu volnost navíc: předrážku v některých verších i lidnaté ... Nechci tvrdit, že by

to byly jamboanapesty, cítím ono jednoslabičné slovo vskutku jako předrážku (mimo vlastní rytmus, "volnou basi"). Zvlášť lehce se snáší tam, kde není na konci předcházejícího verše interpunkce; pak vlastně vzniká z koncového trocheje a předrážky nový daktyl, tedy řada 10 stopová. Proč předrážku připouštíte, ovšem vím, ježto jsem se loni lopotil (poeta nec natus nec factus) s hexametry a místo a jsem musil říkat "jakož i" a pod.

Historická poznámka: hexametr, pokud vím, byl u nás dvakrát nahrazován jiným veršem: Vinařický 5 stopým trochejem "srbským" (ČČM 17, 1843; Čelakovský mu to neschválil) a Fr. Šebek 5 stopým trochejem rýmovaným (jakousi stancí; Hom. Ilias, Jindř. Hradec 1872).

Překlad sám je věrný a skoro vždy básnický. Dejte jej ještě někomu přečíst (J. Ludvíkovský? Brno, Veverí 56; Stiebitz? Brno, Sedlákova 21, ale ten má mnoho práce; Novotný? B. Wanklova 5).

Zdraví "aeterno devictus volnere amoris"
snad "zraněním lásky" ne nezhojitelné

KS.

PŘÍSPĚVEK K PŘEKLÁDÁNÍ LATINSKÝCH BÁSNÍKŮ

Vladimír Fanta (Brno)

Tento příspěvek přináší několik pokusů o překlad poezie latinských autorů stříbrného a úpadkového období. Originály básní jsou převzaty ze souboru *Poetae Latini minores*, díl IV a V, Leipzig 1882 a 1883, a z díla *Publia Papinia Statia Silvae*, Leipzig 1961. Básně *Somnus* a *Morte omnes aequari* byly už do češtiny přeloženy F. Stiebitzem - najdeme je v knize *Římská lyrika*, Praha 1957. Impuls k vytvoření následujících překladů vyšel z literárních seminářů PhDr. D. Bartoňkové, CSc., a PhDr. J. Nechutové, CSc., z katedry starověké kultury filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně. Jím jsem také zavázán za řadu připomínek a konzultací ke své práci.

Při překládání využívám poznatků teorie literární komunikace,¹ která soustřeďuje pozornost na čtenáře jako důležitého činitele v procesu překladatelské tvorby. Vycházím z předpokladu, že značná část zejména mladých čtenářů postrádá klasické vzdělání, a proto považuje antické metrum překladu jako cizorodý prvek.

Proto se v překladatelské práci pokouším o aplikaci substituční metody na stylistické úrovni. V praxi to znamená jednak náhradu původního metra, jednak také určitou substituci v oblasti výrazových prostředků.

Pokud se týče metrické substituce, vyhýbám se vytváření jednoznačných pravidel, která by předepisovala pro daný rozměr pouze určitý ekvivalent. Snažím se spíše u každé básně přihlížet k jejímu vnitřnímu členění, ke spádu, sevřenosti verše a zvláštnostem autorského stylu a nesoustřeďovat se jen na povrchovou podobu metra. Vždyť například nejčastější antický rozměr, hexametrum, byl vlivem konvence užíván mimo jiné i v oblasti milostné lyriky; protože ale u nás tento úzus chybí, působí překlad takové básně pro nadměrnou délku veršů neobratně a málo srozumí-

telně.

Ve stylistické stavbě textu se pokouším o náhradu nikoli na úrovni lexikálních a syntaktických celků, ale v rovině básnických obrazů. Samozřejmě v jednotlivých případech je to vždy záležitost překladatelské invence. Nejsem zastáncem nadměrné aktualizace antických básní, jakou najdeme v překladech R. Krátkého a v poslední době u J. Žáčka. Domnívám se, že text je pro běžné čtenáře možno zpřístupnit i bez anachronismů v jazykové a obsahové stránce - "čitavost" se dá zajistit tím, že se pojmy, které jsou laickému čtenáři málo srozumitelné, buď nahradí opisem nebo posunem do vyšší stylistické roviny, nebo objasní vysvětlením zapojeným přímo v textu.

Metoda substituce stylů nevznikla sama o sobě; je vyústěním tendence k uvolňování metrického schématu, kterou můžeme v překladatelství z antické literatury sledovat od počátku českého přízvučného překladu do současnosti.

Jako experimentální postup existující souběžně s překladatelstvím klasickým má tato metoda své opodstatnění a pokud je vhodně uplatněna, může být pro uvedený obor přínosem.

1) Viz např. Popovič, A.: Teória umeleckého prekladu,
Bratislava 1975

Octavianus

Verba amatoris ad pictorem

Pinge, precor, pictor, tali candore puellam,
Qualem pinxit Amor, qualem meus ignis anhelat.
Nil pingendo neges; Tegat omnia Serica uestis,
Quae totum prodat tenui velamine corpus.
Te quoque pulset amor, crucient pigmenta medullas:
Si bonus es pictor, miseri suspiria pinges.

Zamilovaný k malíři

Vymaluj mi prosím dívku:

    tak jasnou a čistou,
jako oheň mé lásky.

    Půjč si štětec Amorův.

Krásu se nemusí skrývat;

    obleč ji do hedvábí,

ať něžnou linii těla

    tenká látka vyradí.

Snad také barvy v tvé duši

    míchá láska zlá...

Pokud jsi skutečný mistr -

    můj povzdech vymaluj.

Lucius Annaeus Seneca

Morte omnes aequari

Quisquis adhuc non scis fortunae mobile regnum

Nec sortem varias credis habere uices,

Aspice Alexandri positum uenerabile corpus.

Abcondit tantum putris harena uirum!

Smrt všechny srovná

Nevěříš ještě na rozmarnost štěstěny,

nevíš, že osud křivdy vyrovnává?

Před tebou leží Alexander pohřbený:

i na takovém muži roste tráva!

Symphosius

Papaver

Grande mihi caput est, intus sunt membra minuta;

Pes solum est unus, sed pes longissimus unus;

Et me somnus amat, proprio nec dormio somno.

Mák

Hlavu mám velikou kouli,
malinké kuličky v ní,
musím stát na jedné noze,
i když je vysoká dost,
lidem přináším spánek,
sám ale nemohu spát.

Publius Papinius Statius

Somnus

Crimine quo merui, iuvenis placidissime divum,
quove errore miser, donis ut solus egerem,
Somne, tuis? tacet omne pecus volucresque feraeque
et simulant fessos curvata cacumina somnos,
nec trucibus fluviis idem sonus; occidit horror
aequoris, et terris maria adclinata quiescunt.
septima iam rediens Phoebe mihi respicit aegras
stare genas; totidem Oetaeae Paphiaeque revisunt
lampades et totiens nostros Tithonia questus
praeterit et gelido spargit miserata flagello.
unde ego sufficiam? non si mihi lumina mille,
quae sacer alterna tantum statione tenebat
Argus et haud unquam vigilabat corpore toto.
at nunc heu! si aliquis longa sub nocte puellae
brachia nexa tenens ultro te, Somne, repellit,
inde veni; nec te totas infundere pennas
luminibus compello meis - hoc turba praecatur
laetior: extremo me tange cacumine virgae,
sufficit, aut leviter suspenso poplite transi.

Prosba pro boha spánku

Bůžku

Nejlaskavější z bohů

Proč zrovna já

jsem pořád v nemilosti

Proč každou noc mě

nevšímavě míjíš

Jakou mou vinu trestáš

nespavostí

Venku je ticho

Spí šelmy v lese Ptáci

Stádo v pastvinách

I stará skála asi usíná

Nehučí řeka

Opadla voda

Uklidnilo se moře

u přístavu

Vlny si na břeh

položily hlavu

Sedmkrát

vůz boha slunce

vyjel k západním končinám

Sedmkrát mě

ráno našel

s otevřenýma očima

Týden ráno zacházejí hvězdy

Tma je jinam odvádí

Na rozloučenou

pokaždé rosou

moje tváře ochladí

Chtěl bych být aspoň

jak obr Argus

mít tisíc očí

kolem těla
Polovina by mohla usnout
polovina zůstat bdělá

Možná je bůžku
někde dívka
se svým přítelem
Zahánějí tě
A já zatím čekám
v noci probdělé

Nechci
abys mě přikryl křídly
Tolik žádat
měl bych strach
Stačí když dotkneš se mě
hůlkou
Nebo přejdeš kolem
po špičkách

GLOSA K HÉRODOTOVI
Josef Hejnic (Praha)

Zkratky:

- Dobiáš = Josef Dobiáš, Dějepisectví starověké. Praha 1948
- Godley = Herodotus with an English Translation by A.D. Godley ... In four volumes. I (Books I and II). The Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts-London 1946
- Kvíčala = Herodotovy dějiny. Přeložil Jan Kvíčala (Bibliotéka klasiků řeckých a římských I. Herodotovy dějiny, sv. 1-3). Praha 1863-1864
- Liddell-Scott = A Greek-English Lexicon. Compiled by George Liddell ... and Robert Scott ... Oxford 1958
- Nováková-Pečírka = Antika v dokumentech I. Řecko. Redigovali Julie Nováková a Jan Pečírka. Praha 1958
- Schmid -Stählin = Geschichte der griechischen Literatur von Wilhelm Schmid und Otto Stählin. Erster Teil, zweiter Band ... München 1959 (Handbuch der Altertumswissenschaft...Siebente Abteilung, erster Teil, zweiter Band)
- Stein-Stammler = Herodot. Neun Bücher der Geschichte. Nach der Übersetzung von Heinrich Stein. Bearbeitet und ergänzt von Wolfgang Stammler. Gütersloh (Phaidon) 1984 (2. Auflage)
- Stiebitz = Herodotos. Z dějin východních národů. V překladu, s úvodem a poznámkami

- Ferd. Stiebitze. Praha 1941 (Antická knihovna, sv. 5)
- Šonka = Hérodotos, Dějiny ... přeložil ... Jaroslav Šonka. Předmluvu napsal Bořivoj Borecký. Praha 1972
- Špaňár = Herodotos, Dejiny ... Preložil ... Július Špaňár ... Bratislava 1985
- Uličný = Oldřich Uličný, Prostor pro jazyk a styl. Praha 1987.

Jak upozornil Stiebitz (19), z Hérodota překládali do češtiny již Daniel Adam z Veleslavína a Abraham z Gynterrodu, šlo však o nesoustavné výňatky. První celistvý překlad vydal v letech 1863-1964 J. Kvíčala. O životnosti tohoto překladu svědčí do určité míry i ta okolnost, že další, a to nejen částečné přetlumočení vybraných částí prvních čtyř Hérodotových knih vydal až r. 1941 F. Stiebitz. Dílčí povahu, diktovanou zaměřením díla, mají citáty, přeložené u J. Dobiáše (77-92) a poněkud obsáhlejší ukázky u J. Novákové - J. Pečírky (passim). R. 1972 vyšel celkový překlad Šonkův a r. 1985 Špaňárův.

Každý překladatel má právo jít vlastní cestou, svým způsobem objevit překládaného autora a o své poznatky se podělit se čtenáři. Jednou z cest, jak přistoupit k Hérodovi, je domýšlet jeho dílo a v hérodotovském smyslu dotvářet, co autor zamýšlel uskutečnit, ale co již důsledně nemohl provést. Znamená to seznámit se se základní problematikou Hérodotova díla. Moderní badatelé například došli k zjištění, že se Hérodotovo dílo skládá z několika částí, jež vznikly v různých dobách (Schmid-Stählin, 591 a 593). Stiebitz konstatoval (15): "Celkem lze Hérodův sloh pokládati za kultivovaný sloh iónských vyprávěčů (logopoiói) ... Také pozorujeme, jak se s vyprávěním

o řecko-perských válkách jeho sloh postupně zdokonaluje a přechází ve sloh historický." Ještě podrobněji o této otázce pojednal J. Dobiáš (78-80). V závěrečné části svého díla (kniha V - IX) se Hérodotos omezil na jediné thema (řecko-perské války), objevil (řečeno s Goethem), že v omezení je mistrovství. Od p ř í b ě h ů z dějin východních národů (jak Stiebitz výstižně nazval svůj překlad vybraných částí z první až čtvrté knihy) Hérodotos pokročil směrem k historické monografii; v V. - IX. knize jeho vyprávění směřuje k vnitřní sevřenosti. Úsilí o zdokonalení vlastního díla (jak o tom svědčí jeho pozdější zásahy a úpravy), které mělo sloužit i k zdokonalení posluchačů a čtenářů, je ústředním prvkem Hérodotova klasicismu a jeho literárního odkazu, který svými kořeny tkvěl ještě v maloasijské Iónii, kolébce řecké vědy, ale jehož plody dozrávaly již na attické půdě, kde se podstatnou měrou rozvinuly podněty iónského dědictví.

Promítněme nyní tyto skutečnosti do terminologické oblasti a začněme hned úvodními slovy (Her, I 1): 'Ἡροδότου Ἀλικαρνησσεως ἱστορίης ἀπόδειξις ἦδε ... Lidell-Scott (842) uvádějí k Hérodotovu výrazu ἱστορίη paralely "inquiry", popřípadě "knowledge". Godley (3) se tohoto výkladu přidržel: "What Herodotus the Halicarnassian has learnt by inquiry is here set forth..." a obdobně postupoval již Kvíčala (20: Herodot Halikarnassenský podává tuto, co vyzkoumal...) a později Schmid - Stählin (586, pozn. 1: Hiemit legt Herodotos...die Ergebnisse seiner Erkundung... vor), Dobiáš (86: ἱστορίης ἀπόδειξις = výsledek bádání) i Stein-Stammler (7): "Herodot...gibt hier Bericht von allem, was er erkundet hat..." Od této praxe se odchýlil Šonka (19: Toto jest Hérodota z Halikarnássu vyprávění o dějinách...) i Špaňár (15: Toto je Herodota z Halikarnassu rozprávanie o historických událostiach...), asi sotva právem. Přece právě ἱστορίη - "zkoumání" byla specifickým prvkem, ne-li přímo předpokladem iónského myšlení,

do jehož rámce Hérodotovo dílo svými kořeny patří. Volba původního významu (zkoumání, bádání) v tomto případě znamená, že by se celé Hérodotovo dílo - ἱστορίαι (tj. výsledky jednotlivých výzkumů) - nemohlo označit jako "Dějiny".

Rozdílným způsobem se překládá také následující obrat τὰ μὲν Ἑλλησι τὰ δὲ βαρβάροισι ἀποδεχθέντα, zejména slovo βαρβάροισι. Lidell-Scott (306) uvádějí u adjektiva βάρβαρος, - ov - výklad "barbarous, i.e. non-Greek, foreign" a u výrazu βάρβαροι, οἱ "originally all non-Greek speaking peoples, than specially the Medes and Perses" a dále říkají "after the Persian war: brutal, rude." Perské války tedy znamenaly určitý předěl. Před nimi byli Peršané "jinak než řecky mluvící lidé", po nich "vetřelci", "barbaři". Godley (3) tuto okolnost respektoval a výše uvedené Hérodotovo spojení přeložil takto: "[deeds] done by Greeks and foreigners." Kvíčala (20) říká s rozsáhlou výkladovou poznámkou: "[činy] dílem od Řeků, dílem od barbarů (jinozemců) dokázané", také Schmid-Stählin (586, pozn. 1) překládají a zčásti vykládají: "[Leistungen] teils von Griechen, teils von Barbaren (das sind die beiden Bestandteile der ἄνεργμοι) vollbracht..." Termín "barbaři" na tomto místě podržel také Dobiáš (80) a užili jej Stein-Stammler (7), právě tak jako Šonka (19) a Špaňár (15). Oprávnění užít u Hérodota I 1 termínu "barbar", a to v původním i v přeneseném pejorativním smyslu, dává vlastně teprve zjištění (Schmid-Stählin, 598 a zvláště 586n.), že Hérodotos napsal úvodní část první knihy (I 1-6) až dodatečně po dokončení celého díla, kdy již antagonismus mezi řeckým a "barbarským" světem (Dobiáš, 80) získal v jeho představách na významu. Tehdy již Hérodotos pravděpodobně pohlížel na Peršany a jejich spojence nejen jako na jinozemce, tj. na barbary v původním slova smyslu, nýbrž i jako na barbary v pozdějším pejorativním významu tohoto slova, který

u nás dnes převládá.

Pouhé dva příklady z jedné Hérodotovy věty - a to nebyla řeč o syntaktických možnostech - naznačují, jak různorodé mohou být překladatelské postupy. Překlad skutečný je ovšem literární dílo, jehož úspěch nebo nezdareckdy záleží spíše na výstavbě jazykového projevu a na celkovém stylu (Uličný, 1-30), než na volbě jednotlivých slov, třebaže i ona nejednou podávají svědectví o překladatelské poctivosti a důslednosti.

PŘEKLAD A PRINCIP RELEVANCE

Helena Kurzová (Praha)

Proces překládání je spojen s neustálým rozhodováním o relevanci kategorií a rysů originálního textu. V následujících poznámkách si povšimneme několika příkladů, kdy dochází ke střetnutí různých hledisek při hledání překladového ekvivalentu a kdy je třeba poměřovat jejich závažnost.

1. Přízviska a charakterizující epiteta

Bohové a heroové, jsou v řecké poezii označováni nejen svými základními jmény, nýbrž přízvisky, jmény otců, charakterizujícími určeními a epitety: Zeus - Kronovec - otec bohů - sběratel mračen; Dionýsos - Bakchos Bromios - pěstitel hroznů. Tyto výrazy se v textu buď střídají (Zeus ... otec bohů) nebo doplňují (Zeus, sběratel mračen). Tento princip je charakteristický pro uvádění "participantů na scénu" a je třeba jej v zásadě co nejvěrněji respektovat. Stylistický efekt zde spočívá ve variaci a v gradaci ve smyslu méně nebo více důrazného a slavnostního uvedení a znovuvvedení účastníka. Konkrétní realizace tohoto principu však s sebou nese řadu problémů. Dotkneme se zde některých námětů a sporných otázek.

Zvláště při překladu dramát se jeví jako vhodné vyhnout se málo běžným přízviskům, jejichž užití ztěžuje identifikaci osoby a celkovou srozumitelnost textu. Při označení boha Dionýsa je možno zachovat stylistickou variaci a gradaci střídáním běžných jmen Dionýsos a Bakchos s charakterizujícími určeními a epitety jako radostný bůh (euios theos apod.). Je však možné a žádoucí se vyhnout málo běžnému přízvisku Bromios,¹ které se v tragédiích vyskytuje. Námítka, že tragédie je zároveň zdrojem našich znalostí o antické mytologii nemůže být rozhodující. Tyto znalosti jsou systematizovány v mytologických

příručkách, kde lze nalézt poučení o jménech a přízviscích bohů. Pro překlad je však důležitější srozumitelnost textu, vlastnost v antických překladech zanedbávaná a někdy až opovrhovaná, která však má estetický dosah. Její narušení ztěžuje bezprostřední estetický prožitek a vzbuzuje nelibost.

Charakterizující určení a epiteta vyjádřena v řečtině nejčastěji kompozity jsou přeložitelná několika způsoby, jejichž výběr souvisí s povahou textu i konkrétního místa. Zvláštní překladatelovu pozornost vyžadují ta vcelku řídká místa, kde má příslušná charakteristika významové-obsahovou roli, nikoliv jen významové-stylistickou hodnotu. Tak je tomu v následujících verších z Pindarovy 1. olympijské ódy, kde charakteristika Poseidóna jako hřmícího boha s krásným trojzubcem (baryktypos, Eutriaina) je uvedena do kontrastu s tím, jak poslušně se objeví na zavolání milence (Pelopa):

zavolal hřmícího boha,

jenž trojzubcem vládne, ten se

hned objevil u jeho nohou

Pind.01.1,115-117

Právě proto, že charakterizující epiteta jsou převážně jen tzv. stylistickou ozdobou a jsou tak vnímána, musí být kontrast vyjádřen dostatečně výrazně. Nedosáhne se toho jen výraznou lexikální náplní ztvárňující příslušné epiteton, nýbrž volbou vhodné syntaktické konstrukce a vhodného členění do veršů. V navrženém překladu je zachováno členění veršů ve shodě s originálem, epiteta se objevují v důrazném postavení a kontrastující věta je zdůrazněna svým nápadným umístěním, s počátkem na konci verše. Ve starším překladu² je charakterizující určení uzavřeno do dvou samostatných veršů, jeho uzavřenost je ještě zdůrazněna substantivním vyjádřením "krásného trojzubce pána". Celé určení má tendenci být pojímáno jako pouhá "ozdoba", kontrast s následujícím veršem se nerealizuje:

... a vzýval

boha zhluboka hřmícího,
krásného trojzubce pána.

Hned se mu zjevil. I řekl mu:

Kompozita typu volooká (Héra), růžovoprstá (Eos, Jitřenka), kalkující příslušná kompozita řecká, jsou vhodným převedením stálých ozdobných epitet, která se opakovaně kladou. Pomáhají dodávat překladu antické poezie charakteristickou patinu, jejíž zvýraznění odpovídá tendencím moderního překladu. Toto kalkování však by nemělo přerušovat hranici danou růzností základních jazykových pravidel a zvyklostí. V češtině jsou běžná pouze epiteta typu velkodušný, sívooký, bosonohý, jejichž druhá složka označuje část těla nebo jinou neodcizitelnou složku bytosti (a podobně též živočicha nebo rostliny: velkolistý, širokokmenný o stromu). Ta je pak možno rozšiřovat volně pomocí neologismů kalkujících řecké vzory. Užívání adjektivně-jmenných epitet mimo tuto sféru, v řečtině možné (euryodeia, širokých cest o zemi, podobně euryagulia širokých ulic o městech atd.), však nemá oporu v českém úzu a užívání kompozit typu širokocestá země je součástí "antikizujícího" stylu v negativním smyslu.³ Genitiv vlastnosti svou mírnou archaičností realizuje dobře stylistickou představu, která se váže k překladu z antické poezie, a zároveň neporušuje relevantní hranici danou růzností základních "kódů". Sporná je také přijatelnost kompozit se slovesným druhým členem ve formě na -ný, s níž se spojuje v běžném povědomí pasivní význam, kdežto v kompozitu se vyžaduje interpretace aktivní. Podle mého názoru působí rušivé i složeniny s druhým členem -vidný ve smyslu vidoucí, i když jsou v češtině doloženy i mimo antické překlady. Nedobře přijatelné je pak oblakosběrný (Zeus) nebo Lepařovo hrdlo-řezný (o ruce, Eur.IT 444 - srov. naproti tomu řezná rána jako rána způsobená řezem). Okolnost, že neexistuje moderní řecko-český slovník, který by jazykově přijatelnou hranici

českých ekvivalentů vyznačoval (Lepažův slovník ji, jak známo, naopak neomezeně překračuje), je v tomto ohledu, jako i v jiných ohledech velmi citelným deziderátem.

Probíraná oblast přízvisk a epitet je charakteristická pro antickou poezii a měla by být - v rámci hranice dané odlišností jazykových systémů - co nejvěrněji a nejvýrazněji ztvárněna. Potlačování takových charakteristických prvků bylo neseno modernistickými tendencemi postrádajícími dnes oprávnění. Vzhledem k povaze současné kultury, která je polymorfní a otevřená cizím prvkům, se představa o nenápadné integraci antických překladů do literatury cílové a přizpůsobení základním dobovým literárním principům stává anachronismem. Současný čtenář naopak očekává maximální kulturně historickou adekvátnost a charakteristické prvky v překladech z cizích kultur.

2. Frazeologická spojení

Zmíněná snaha zachovat kulturně historickou a stylistickou specifičnost antických textů je na místě tam, kde je její naplnění očekáváno a vnímáno. Tím je určen přístup k převádění idiomatických a frazeologických prvků.

V takových motivech, jejichž kulturně historická relevance je nápadná, je oprávněná snaha kalkovat idiomatická spojení co nejvěrněji: v oslovování, v zaklínacích formulích a prosebných obratech (při Diovi, při tvém vousu, objímám tvá kolena atd.). Jinak však idiomatická frazeologická spojení, která mají význam jako celek, nelze volně kalkovat.

Překlad zoufalého Admetova zvolání při loučení s Alkestou *Ti dras! Proleipeis*; jako "Co děláš? Mizíš?"⁴ působí komicky. Pokud se české "Co děláš?" používá mimo vlastní otázku ve smyslu zvolání, má jiný stylistický efekt, v této souvislosti nevhodný. Řecké *ti dras*; má podobně jako *ti pratteis*; význam "Co se s tebou děje!. Nebo lze přeložit volněji: "Běda! Ty odcházíš?". Komičnost

překladu je ovšem vystupňována nevhodnou volbou slovesa "mizíš", které snad má navodit řeckou představu smrti jako mizení do říše stínů (proleipeis, které je v originálu, však znamená opouštíš (nás) nebo intranzitivně odcházíš ve smyslu angl. to leave).

Není bez kulturně historické zajímavosti, že v řečtině se spojení "jedli a pili" na hostině užívá převážně v opačném pořádku pinúsi kai esthiúsi, kdy společensky závažnější pití stojí na prvním místě před individualizujícím jedením. Přesto v překladech českých i v překladech do jiných moderních evropských jazyků dávají překladatelé přednost běžnému pořadí jedli a pili. Je to oprávněné, protože zmíněnou kulturně historickou odlišnost by si nikdo z doslovného překladu neodvodil a vnímal by pouze stylisticky rušivou neběžnost ustrnulého spojení.

3. Redundantnost a úspornost (eliptičnost) vyjadřování

Pociťujeme-li některý způsob vyjádření, který nacházíme v řeckém textu, jako redundantní nebo naopak příliš úsporný/eliptický, vycházíme přitom z určité představy explicitního a racionalizovaného vyjadřování. Vcelku jde tedy o oblast, která je stylisticky relevantní, a to v několika stylistických vrstvách a aspektech, a není jí tedy možno nerespektovat; na druhé straně zde však hraje roli celkově odlišný systém platných stylistických hodnot. Omezíme se zde jen na některé postřehy poukazující zejména k tomu, že i v této oblasti je nutno zároveň přihlížet k základním systémovým rozdílům mezi oběma jazyky. Překladový ekvivalent je tedy třeba volit jak se zřetelem k stylistické adekvátnosti, jejíž řešení je samo komplikované tím, že musí respektovat základní stylistický záměr i odlišný hodnotový systém, tak se zřetelem k jazykové přijatelnosti.

Tato představa je však silně ovlivněna vývojem novodobé prózy a pro nás platnou hierarchií stylů, kdy racionalizovaný styl věcné prózy je hodnocen jako centrální a neutrální. Právě oblast redundantního a eliptického vyjadřování, která je nepochybně jako celek stylisticky relevantní a zdálo by se, že je tu možno zachovávat formu originálu, je ve skutečnosti oblastí pro překlad zásludnou a těžko zvládnutelnou, protože jazyková přijatelnost a stylistická hodnota redundantního a eliptického vyjadřování je v řečtině a češtině velmi rozdílná.

Zde se omezíme jen na několik poznámek a postřehů k této oblasti. Abundantní výraz ve smyslu opakování týchž nebo synonymních prvků je součástí archaického vyprávěcího stylu, vyrůstajícího z ústního podání, tak jak jej nacházíme u Hérodota. Před překladatelem stojí náročný úkol zachovat tento stylistický ráz aspoň v náznaku, aniž by přitom došlo k přetížení české věty a aniž by se vytvářel dojem nezvládnuté syntaxe – nebo nezvládnutého stylu vůbec, neboť opakování týchž lexikálních prvků má samo různou stylistickou hodnotu v různých jazycích a různých historicko-kulturních situacích.⁵ Je tu třeba přihlížet k rozdílnosti stavby vět a větných komplexů. Větný komplex řeckého textu se rozpadá na celky (kóla), které mají relativní samostatnost, ať již jsou tvořeny větou s finitním slovesem nebo jsou to útvary participiální, infinitivní, či adjektivní a substantivní apozice. To umožňuje a často i vybízí k opakování prvků v rámci tak volně spojeného celku. České souvětí má naproti tomu značnou soudržnost, a přeložíme-li řecký větný komplex souvětím, není na místě zachovat opakované výrazy. Protože příklady složitější by si vyžadovaly podrobnějšího rozboru a rozsáhlejších citací, ukážeme si tento princip na jednoduchém příkladě adverbii a zájmen, která u Hérodota nebo Xenofonta znovu odkazují na časová určení vyjádřená předcházející spojkou (hós, epeite – enthauta, meta tauta). V češtině je nutno

volit buď sevřenou formu souvětí se zdůrazňovacím adverbialním určením umístěným těsně za nebo před spojkou (když tu, potom když) nebo rozvést souvětí v jednoduché věty, v nichž je pak možno využít odkazovacích adverbii i jiných druhů opakování. Přesné napodobení řecké syntaktické konstrukce, k němuž někdy překladatelé sahají, vytváří dojem nezvládnuté syntaxe, a nikoli archaizujícího vyprávěcího stylu.

I u druhého extrému, úsporného, eliptického vyjadřování, jsou výrazné problémy spjaté s realizací stylistického záměru jazykově přijatelnými prostředky a s posouzením stylistické relevance úsporné, redukované formy. Tendence k větší explicitnosti je pro překlad typická a je jí nutno omezovat tam, kde náznakovost má stylistický efekt. I když lze v některých případech s ohledem na čtenáře postrádajícího předpokládané kognitivní vybavení dovést náznak dále, např. u mytologických narážek, celková náznakovost by měla být zachována tam, kde má estetickou hodnotu.

Existuje však poměrně velká sféra, kdy úspornost řeckého vyjadřování nemá estetickou relevanci a není v českém překladu napodobitelná bez deformace jazyka. Jde o eliptičnost podmíněnou základními odlišnými pravidly "textové" syntaxe. Zde doslovné překlady, které se poměrně často vyskytují, překračují hranici jazykové přijatelnosti a mívají nežádoucí stylistický efekt. Patří sem celá frekvenčně velmi početná sféra, kdy v řečtině sloveso stojí bezpředmětu, kdežto v češtině musí být předmět vyjádřen buď substantivem, nebo zájmenem. I vynechání obecně neutrálního to má nežádoucí stylistický efekt, nedbalého, slangového výrazu. Srov. v překladu Platónova Faidra: "Dozvíš se, máš-li kdy jít kousek se mnou a poslouchat."⁶

Rozdíly jsou však i v možnostech redukce ve zvoláních a v odpovědi u dialogů. V Euripidově Alkéstě, v pokračování výše citovaného místa, překládá překladatel doslova:

Hynu, nešťastník!⁷ V češtině však zájmeno první osoby musí být vyjádřeno. Doklad pro to, že nelze odpověď redukovat na minimum tak jako v řeckém textu, je např. toto místo opět z Platónových "Dialogů o kráse": dovedeš to snad lépe vyložit, ty nebo některý z dobrých věstců" - "Věstec".⁸

Sledovali jsme zde na několika příkladech, jak se střetávají různá hlediska při hledání překladatelského řešení a jak je třeba posuzovat jejich relevanci. Základní jazykové rozdíly jsou jen jedním a nejjednodušším aspektem, a přesto dochází buď v úsilí o realizaci určitého stylistického záměru, nebo ve snaze o maximální přesnost nezřídka i zde k narušení nebo sporným řešením, o jejichž přijatelnosti je užitečné diskutovat a konfrontovat tak své "jazykové cítění" se stanovisky jiných subjektů. Mnohem více problémů, a také různosti subjektivních stanovisek, je v dalších aspektech. Samou zásadu, že je nutno při překladatelském procesu mít stále na mysli rozdílnou hierarchii stylů a stylistických hodnot jazykových prostředků u výchozího a cílového jazyka a textu, je však nutno pojímat jako společné východisko usměrňující překladatelskou volnost. Diskuse o problémech překládání se také musí zamýšlet nad místem překladů v současné kulturně historické situaci. K tomu směřovaly některé předchozí poznámky, jež lze resumovat asi takto.

Ve vztahu dnešního čtenáře k antickému textu se právem bere v úvahu pokles některých znalostí, které se u vzdělaných čtenářů minulých epoch ještě předpokládaly. To klade určité nároky na vybavení přeloženého textu a zčásti i na překlad sám. Na druhé straně však může v současné epoše vyznačující se integrací vědy a kultury a polymorfností kultury být aktualizace kulturního dědictví v maximální harmonii se snahou o kulturně-historickou adekvátnost. Snaha o nenápadnou integraci překladu do současné kultury je anachronistickým programem. Čtenář, který čeká,

že mu překlad antického díla otevře pohled do jiného světa, očekává také, že text bude mít charakteristické rysy, a to i některé lexikální a syntaktické zvláštnosti, ovšem v mezích jazykové přijatelnosti a estetické adekvátnosti.

Poznámky

- 1) Nebo je v ojedinělých případech možné přeložit přízvisko sémanticky odpovídajícím charakterizujícím epitetem, např. hřmotící pro Bromios. Zvolili jsme tento postup v překladu Euripidových Bakchantek, verš 141. Viz Euripides, Herakles a jiné tragédie. Praha 1988.
- 2) Řecká lyrika. Přel. Ferdinand Stiebitz. Praha sine anno, 223.
- 3) Jinou, podle mého názoru rušivou odchylkou od běžného úzu, je naopak užívání genitivu vlastnosti u jmen bohů, např. Zora růžových prstů místo růžovoprstá nebo s růžovými prsty. Genitiv vlastnosti je na místě u apelativ, tj. v oblasti, kde může mít rozlišující platnost, nikoliv u vlastních jmen.
- 4) Euripides, Trójkanky a jiné tragédie. Praha 1978, 46.
- 5) A přitom má opakování lexikálních prvků u Hérodota nejen čistě stylistickou platnost, nýbrž podílí se na sémantické organizaci vyprávění, srov. Timothy Long, Repetition and Variation in the Short Stories of Herodotus. Frankfurt 1987.
- 6) Platón, Dialogy o kráse. Přeložil J. Šonka. Praha 1979, 107.
- 7) Euripides, Trójkanky a jiné tragédie, Praha 1978, 46.
- 8) Platón, Dialogy o kráse. Přeložil J. Šonka. Praha 1979, 12.

DEAGENTNÍ KONSTRUKCE V PLAUTOVÝCH KOMEDIÍCH A JEJICH
PŘEKLAD DO ČEŠTINY
Renáta Prucklová (Praha)

Deagentizace je pojem patřící do kategorie sekundárních diatezí, jejichž základní funkce spočívá v hierarchizaci sémantické struktury věty. Deagentní vyjádření má za následek dekonkretizaci, anonymizaci, případně generalizaci sémantického participantu implikovaného agentem. Odsunutí agentivního subjektu do pozadí bývá motivováno též záměry stylistickými. Stylistické aspekty hrají důležitou roli při překládání cizojazyčného materiálu, neboť ne vždy je možno interpretovat naprosto věrně obsah, aniž by došlo k porušení stylistických norem a aktuálního úzu jazyka, do něhož překládáme. V takovém případě musí překladatel poznamenat obsah předlohy, avšak původní smysl sdělení by měl zůstat zachován.

Hojný výskyt deagentních forem vyjadřování je jedním z charakteristických rysů komedií T. Maccia Plauta. (Bylo by dokonce možno hovořit o oblibě autora v užívání pasívních slovesných forem).

V tomto svém příspěvku jsem se soustředila na latinské r-ové pasívum a jeho překlad do češtiny. Latinské pasívum je dvojího typu, tzv. pasívum personální, tvořené od tranzitivních sloves (dabitor), a pasívum impersonální, tvořené od sloves intransitivních (itor). Společné oběma typům pasíva je odsunutí agentu do pozadí, u personálního pasíva současně posunutí patientu do pozice subjektu. Toto posunutí však nemusí být spojeno s významovým efektem vztahujícím se k zdůraznění patientu, nýbrž může být jen formální a hlavní významový efekt spočívá i zde v deagentizaci, v odsunutí agentu do pozadí. Tento jev je patrný zvláště v případech, kdy je subjekt tzv. personálního pasíva nepersonální. Je-li zmíněný subjekt vyjádřen jen implicitně osobní koncovkou slovesa, má personální a im-

personální pasívum charakter impersonálního vyjádření a stejný významově stylistický efekt. Ilustruje to následující doklad z Plauta: Merc. 775-7 (Cocus): Scio iam quid velis. Nemp' me hinc abire velis. (Lysimachus): Volo inquam. (Cocus): Abibitur. Drachmam dato, (Lysimachus): Da' itur.

V češtině jsou hlavními prostředky deagentního vyjadřování opisné pasívum a reflexivní forma slovesná, která má v češtině i pasivizující funkci (tzv. reflexivní pasívum). Dalším prostředkem jsou konstrukce s transponovaným užitím 3. os.pl. i jiných osobních forem.

Při rozboru, který byl založen na komediích T.M. Plauta: Aulularia, Mostellaria, Miles gloriosus a jejich českých překladech, jsem vycházela z charakteru využití českých deagentizačních prostředků, a to dvou typů pasíva, tj. tzv. opisného pasíva a reflexíva, transponovaného užití 3. os.pl. a dalších slovesných osob; dále jsou probrány jiné adekvátní i méně adekvátní způsoby převádění pasívních r-ových forem.

1. Syntaktické konstrukce s trpným participiem v češtině sice dosti věrně reprezentují latinské pasívní formy, avšak nesou odstín knižnosti, proto nejsou vhodné k interpretaci dialogů Plautových komedií, které vynikají živostí, až "šťavnatostí". Mimo to se české tzv. opisné pasívum liší od latinských r-ových forem převažující stativností, proto bylo v překladech využito jen zřídka. Např. Mil. 577 scio quam rem gerat ut, miles quom extemplo a foro adveniat domum, domi comprehendar - vím, co však chce: bych v domě chycen byl, jen až se verbíř z trhu zase vrátí.

Česká zvrtná forma slovesná se zdá být vhodným a systémově odpovídajícím jazykovým prostředkem pro vyjádření latinských pasívních konstrukcí impersonálního charakteru, tj. impersonálního pasíva (typ itur) a pasíva s nepersonickým subjektem (typ dabitur). Přesto

bylo reflexívních slovesných forem využito méně, než bychom čekali, zřejmě pro jinou stylistickou platnost. Uvádíme případ, kdy posunutí patientu do pozice subjektu není pouze formální, nýbrž slouží komickému účinku, což překladatel beze zbytku vyjádřil: Mil. 853-4 *ibi erat bilibris aula, ea saepe decians complebatur* - tam je vždycky malá bandaska, (nu zrovna u sudů). A tahle bandaska se často plnila, tak za den desetkrát. V úryvku promlouvá otrok Lurcio, který když už musí přiznat, že pánovi naléval, nehovoří alespoň přímo o sobě, nýbrž stylizuje výpověď tak, jako by byla vším vinna ona "malá bandaska", a k dosažení komična ještě dodává: "A bandaska, když takhle řádila, co teprv amfory!" Plautus často prostřednictvím jazykové formy dotváří charakteristiku postav. V daném případě jde o rafinovanost mladého otroka.

2. K stylisticky i významově adekvátnímu vystižení latinských deagentních struktur lze využít v češtině syntaktické konstrukce s transponovaným užitím morfologické kategorie osoby. Tento způsob vyjádření se často vyskytuje v běžné komunikaci a agens je přitom chápán jako generalizovaný, případně dekonkretizovaný. Např. Aul. 525 *ibi ad postremum cedit miles, aes petit. Itur, putatur ratio cum argentario* - přichází zas ještě bernák, aby vybral na daně. Zajdeme k směnárníkovi a účtujem. Pozornost je v tomto případě soustředěna na popis procesu. Agens ztrácí na významu, a může být tedy pojat v rámci celku. Rozdíl spočívá pouze v personálnosti - zatímco latinské vyjádření je impersonální. (tedy vlastně: jde se ke směnárníkovi a tam se účtuje), česká verze je personální. Obdobně: Aul. 124 *nam multum loquaces merito omnes habemur* - všichni nás mají vždy za velmi řečné, a právem. Latinské: jsme všemi pokládány za... zcela odpovídá přirozeně česky znějícímu: všichni nás mají (pokládají) za..., přičemž v obou mutacích není agens blíže určen, tudíž jeho převedení do funkce podmětu ne-

mění původní smysl.

Možná je též transpozice do 2. os.sg. - např. Most. 876 ubi advorsum ut eant voc(it)antur ero: "non eo, molestu'ne sis!" - ale zkus je zavolat, ať jdou pánu na-proti - spustí: "Vlez nám na záda!" Rozdíl mezi oběma verzemi je pouze formální, po stránce významové jde u těchto případů o vyloučení mluvčího i adresáta z role agentu. Podobně: Aul. 520 Sclarii astant, astant molocinarii...Ducuntur, datur aes - stojí tam jako garda... Otevřeš, a dáš jim peníze. Interpretace v podobě transpozice do 2. os.sg. je v tomto případě pro češtinu nej-přijatelnější, neboť zachování pasívního tvaru by vyzně-lo násilně.

Konstrukci s transponovaným užitím 3. os.pl. lze užít především pro dekonkretizaci agentního participian-tu: Aul. 392 perii hercle. Aurum rapitur, aula quaeritur - ó já! Hledají můj poklad, o zlato mě okrádají. Agens je u obou případů dekonkretizován, protože mluvčí sám jej není schopen v daném momentě identifikovat.

3. Čeština disponuje kromě výše uvedeného poměrně rozma-nitým sortimentem výrazových prostředků, jimiž lze ob-sáhnout podstatu latinských pasívních struktur, aniž by došlo k sémantickému posunu. Za povšimnutí stojí přípa-dy, kdy latinské pasívum je převedeno do češtiny aktiv-ním tvarem konverzního slovesa a významový efekt je pří-tom týž: Mil. 1061 dabitur quantum ipsus preti poscet - dostane, kolik si řekne sám. České vyjádření "dostane" je stylisticky vhodnější než knižní "bude mu dáno", doslovně převádějící latinské pasívum. Dávající osoba ustupuje záměrně do pozadí, jako je to u Plauta v pří-padě slovesa "dare" typické. Jednající postavy jsou na akt darování velmi opatrné, což je signalizováno jejich anonymizací, a proto se sloveso "dare" velice často ob-jevuje v pasívním tvaru. Podobně: Aul. 336 ubi si quid poscam, usque ad ravim poscam prius quam quicquam detur -

u něho se budu muset všeho s křikem domáhat, že ochrap-
tím, dřív nežli něco dostanu. Dárce není identický
s mluvčím a diskutovaný děj je spíše hypotetický - pro-
mlouvající otrok zpochybňuje fakt, že něco dostane od
svého pána.

Některé latinské pasívní konstrukce mají význam lo-
kalizace, ať už ve smyslu statickém či dynamickém. Češ-
tina tyto tvary většinou interpretuje pouhým slovesem
"býti" s příslovečným určením místa. Můžeme říci, že
jde vlastně o elipsu druhého komponentu u tzv. opisného
pasíva, a to participia. Významově si vyjádření odpovída-
jí: Most. 678 manifesto teneor - jsem v pasti, nikoliv
"jsem držěn v pasti", což by bylo vyjádření pro češtinu
nadbytečně explicitní. Stejná situace je u následujícího
příkladu: Aul. 356 at iam afferetur, si a foro ipsus re-
dierit - bude tu hned (víno), jen co se vrátí z trhu pán.
České "bude tu" dostatečně vystihuje doslovné latinské
"bude přineseno".

Pasívní tvary slovesa "videre" mají svůj adekvátní
protějšek v reflexívu tantum "zdat se", které na rozdíl
od dříve uvedených reflexívních sloves vykazuje nulovou
formu rodovou: Aul. 114 omnes videntur scire (et me be-
nignius) - už nyní se mi zdá, že každý o tom ví.

Pro vystižení latinských deagentních konstrukcí lze
v češtině užít faktitivní sloveso "dát si" ve vazbě "dát
si něco udělat", kdy personální subjekt vystupuje pouze
jako iniciátor děje, zatímco skutečný agens zůstává
v anonymitě, je zpravidla mluvčímuneznámý, jeho identita
nemá pro děj hlubší význam: Most. 360 sed ea lege ut
offigantur bis pedes, bis brachia - (a nic víc na něm
nechci), než aby si dal dvakrát přibít ruce a dvakrát
nohy. Zrovna tak je vhodný opis latinského pasíva pomocí
modálních jazykových prostředků v češtině: Mil. 1328
quom ego servos quando aspicio hunc lacrumo quia diun-
gimur - já jsem jen otrok, a když se tak na něj dívám,
pláču, že se musíme loučit. Působení agentu implikované-

ho v pasívu je v tomto případě vyjádřeno pomocí obligatorní modalit.

4. Pouze v malém množství případů jsme narazili ve zkoumaném materiálu na sémantickou odchylku oproti originálu, k níž došlo při překladu. Odklon od původního charakteru sdělení byl mnohdy jen nepatrný: Mil. 845 ut tu ipse me dixisse delices, post (e) sagina ego eiciar cellaria - aby tys mě rovnou udal a vysadil mě z mého krmníku. Adresát vystupuje v uvedeném úryvku pouze jako kauzátor děje (vysazení), nikoliv jako aktér. Skutečný agens je v okamžiku promluvy anonymní, proto je v latině uveden pasívní tvar, jehož přesnější překlad zní: "já abych byl vysazen". Zmíněný rozdíl však nemá dopad na celkový smysl sdělení, proto jej překladatel pominul ve prospěch stylu jazyka.

Jak již bylo naznačeno v předcházející části, vyskytuje se v Plautových komediích celá plejáda pasívních forem slovesa "dare". Překladatelé měli tendenci původní deagentní vyjádření převést do agentní podoby, čímž došlo mnohdy k nežádoucí konkretizaci činitele. Mil. 1420-22 (Cario): "ergo des minam auri nobis..." (Pyrgopolynices): "dabitur". - (Cario): "Dej nám tedy minu zlata..." (Pyrgopolynices): "Minu? Dám ji." Latinský text signalizuje odosobněným vyjádřením neochotu konatele realizovat děj, zatímco česká verze naznačuje odhodlání promlouvajícího k činu. Výstižnější by byl překlad: "Minu? No dobrá, máte ji mít", nebo "Dostanete ji", kdy se mluvčí vyjadřuje opatrněji. Podobně: Most. 604 (danista): "...daturin estia faenus actutum mihi? datur faenus mi?" - "Dejte mi moje peníze! Mé právo! Můj úrok!" Jedná se o výrok lichváře, který je zachvácen zoufalstvím nad tím, že přijde o své peníze; jeho slova lze chápat spíše jako naléhavou, vtíravou otázku, nikoliv však jako pouhý apel, zaznívající z překladu. Snad by bylo výstižnější například takovéto vyjádření: "Hodláte mi už konečně dát ten úrok? Tak

dostanu ho nebo ne?"

I v následujícím případě došlo při překladu k sémantické odchylce: Aul. 332 (Strobilus): "At nunc tibi dabitur pinguinor tibicina." - "Však ti dám za to mnohem tlustší flétnistku." V tomto excerpovaném úryvku je vyjádřen ze strany mluvčího slib, ovšem užití pasíva naznačuje, že promlouvající záměrně abstrahuje od své osoby, jelikož sám jako otrok nemůže být skutečným dárcem. Tento fakt však z české verze nevyplývá, přestože překlad pomocí slovesa "dostat" by byl vyhovující i po stránce stylistické: "Dostaneš za to mnohem tlustší flétnistku."

Pouze v několika málo případech došlo k závažnějšímu zkreslení původního smyslu sdělení: Most. 388, 401 (Tranio): "Intus cave muttire quemquam siveris," (Philolaches): "Curabitur." - (Štipka): "A teď dávejte pozor! Zavřít dům a uvnitř nikdo ani muk!" (Anifous): "Vpřed, Štipko!" Zdá se, že latinské odosobnění vyjádřené "curabitur - bude postaráno" má zde hlubší smysl. Naznačuje, že mluvčí nepřejímá skutečnou zodpovědnost za to, co říká, obsah je bagatelizován. Autor takto patrně ukazuje na charakterové vlastnosti Philolacha - Anifouse, který není ve svém jednání příliš solidní. K vystižení tohoto smyslu by bylo vhodnější přeložit Philolachův slib volněji výrazem: "Spolehni se", případně: "To se zařídí", ovšem druhý uvedený ekvivalent je již v češtině pocitován jako příliš hovorový, vymykající se z oblasti spisovné češtiny.

Na závěr pojednání se chceme zmínit o takových pasívních konstrukcích, které pro svůj do jisté míry specifický charakter vyžadovaly volnější interpretaci. Český překladatel byl nucen přestylizovat tato vyjádření do podoby vhodné pro češtinu a učinil tak, aniž by porušil původní smysl výpovědi, v následujícím případě opět použitím konverzního slovesa (napálit - naletět): Mil. 467 ut sublinetur os custodi cauto, conseruo meo! - jak naletěl jí krásně její hlídač, soudruh muj! Spojení "sublinere os

alicui" má význam "napálit někoho" přesné znění originálu je tedy: "jak byl krásně napálen...", což je po stránce sémantické totéž jako "jak jí naletěl".

V následujících vazbách dochází k určitému zvýraznění agentu; Mil. 910 *quasiue ea res per me interpretem et tuam ancillam ei curetur* - a v tom všem že já jsem prostředníkem se služkou. Čeština zde eliminuje pasivní tvar, neboť v daném kontextu není nositelem deagentizace v pravém slova smyslu. V dalším případě je mluvčí zdůrazněn formou dativu prospěchu, což signalizuje jeho silný zájem na aktu potrestání, zatímco činitel ustupuje do pozadí: Mil. 501 *at ita me di deaeque omnes ament nisi mihi supplicium virgarum de te datur* - při všech bohyních a bozích všech, když sami neztrestají mi tě metlami. Ne- ní zcela jisté, zda ve funkci trestajícího vystupují oni "bozi a bohyně", jak uvádí český překlad, avšak i tak je dobře zachována neurčitost vlastního činitele.

Jako poslední uvádíme takové specifické vyjádření, kdy pasivní forma slovesná je opsána substantivem: Mil. 765 *igitur id quod agitur, (ei) hic primum praeuorti decet* - je však nutno naší věci dáti přednost. Latinské slovní spojení "id quod agitur" - tedy "co se děje" zastupuje pojem formulovatelný substantivně jako "aktuální záležitost", což provedl český překladatel formou: "naše věc". Jediný rozdíl oproti originálu spočívá v tom, že českému vyjádření chybí dynamický prvek představovaný v latině slovesem. Pozornost se soustřeďuje na prezentované dění, a proto není agens blíže určen.

Z rozboru deagentních konstrukcí v komediích T.M. Plauta vyplývá, že autor využívá deagentizace velmi často k vyjádření hlubšího smyslu, jazyková forma slouží k sémantické hierarchizaci věty. Odosobněným vyjádřením jednajících postavy záměrně abstrahují od své vlastní osoby, nebo výmluvněji poukazují na jiný objekt, čímž často bezděky odhalují črty svého charakteru. Také užitím per-

sonálního pasíva s impersonálním subjektem dosahuje Plautus někdy komického účinku, neboť věcný subjekt stylizuje do role agentu.

Jako nejvhodnější prostředek pro překlad latinských pasívních struktur do češtiny se v oblasti nepersonálního pasíva (tj. pasíva impersonálního a pasíva s nepersonickým subjektem) nabízí zvrtná forma slovesná, která má jak personální, tak impersonální užití. Impersonální tvary však nelze realizovat od všech intranzitivních českých sloves, aniž by došlo k narušení stylové hodnoty spisovného jazyka. Lze tedy říci, že impersonální užití zvrtné formy slovesné je ovlivněno faktory stylistickými a může být vázáno lexikálně. Proto se nevyskytovalo v překladech tak často, jak bychom očekávali. Dalšími vhodnými prostředky pro opis latinských trpných slovesných tvarů jsou: transpozice morfologické kategorie osoby, aktivní slovesa v konverzním vztahu ke slovesům v pasívu, faktitivní "dát si", představuje vhodný lexikální prostředek, který zachovává vlastní agens v anonymitě apod.

LATINSKÉ PASÍVUM V KONFRONTACI S ČEŠTINOU

Drahomíra Tesařová (Praha)

Pasívum je nejběžnějším a nejtypičtějším prostředkem deagentizace v latině. Cílem tohoto článku je vymezit prostředky, které odsouvají agens z pozice gramatického subjektu, v češtině, charakterizovat distributivní podmínky jejich užití a především se zamyslet nad výběrem prostředků z hlediska adekvátnosti překladu.

Základní prostředky, které signalizují sekundární diatezi deagentizačního typu - tzv. deagentiva, jsou v češtině tyto:¹

1. konstrukce s reflexivní formou slovesnou typu "spí se", "čte se";
2. konstrukce "býti" + participium pasivní (tzv. opisné pasívum) - "byl opraven", "je kritizován";
3. konstrukce s transponovaným užitím formy 3. osoby plurálu typu "v rádiu hlásili";
4. konstrukce s trasponovaným užitím ostatních forem morfologické kategorie osoby - "s poctivostí nejdál dojdeš", "na začátku věty píšeme velké písmeno";
5. konstrukce "míti" + participium pasivní - "mám přidělen byt";
6. konstrukce "dostat" + participium pasivní - "dostal jsem vynadáno";²
7. konstrukce "nechat / dát" + infinitiv typu "dal jsem si ušít nové šaty".³

Které z těchto prostředků tvoří nejčastěji paralelu k latinskému pasívu, ukazují následující dvě tabulky, do nichž zařazujeme doklady jednak z Ciceronových řečí *Orationes in L. Catilinam* a *Pro A. Licinio Archia poeta*, jednak z Petroniova díla *Saturae*, a to z jejich nejnovějších překladů.⁴ Stranou ponecháme ovšem konstrukce

s modálními slovesy, protože v překladu přejímají pasívní význam infinitivu prostředky jiné - např. neosobní sloveso nebo modální predikativa, a sloveso "videri", kterému zpravidla odpovídá čes. "zdá se".

Tabulka č. 1 znázorňuje příklady s nespecifikovaným agentem, do tabulky č. 2 zahrnujeme doklady pasíva s agentem výrazově specifikovaným:

T A B U L K A č. 1 : Pasívum s výrazově nespecifikovaným agentem

C		P R O S T Ě Ř E D K Y D E A G E N T I Z A C E													VOLNÝ PŘEKLAD		C E L K E M				
		reflexivní forma slovesná		býti + part. pas.		3. os. plurálu		ostatní formy kategorie osoby		nit + part. pas.		dostat + part. pas.		dat se/si +inf. nechat se/si					AKTIVUM		
		dok.	ned.	dok.	ned.	dok.	ned.	dok.	ned.	dok.	ned.	dok.	ned.	dok.					ned.	dok.	ned.
CICERO	pas. os.	S.pers.	1	-	12	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	14	30		
		S.v.kon.	1	1+2	6	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	14		
		S.v.abstr.	-	1+1	20	4	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	16	43		
		pas.neos.	-	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	8		
PETRONIUS	pas. os.	S.pers.	1	4	9	-	3	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	14	32		
		S.v.kon.	4	1	9	-	4	1	-	-	1	-	1	-	2	-	-	13	36		
		S.v.abstr.	3	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	14		
		pas.neos.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1		
C E L K E M			10	13	62	10	7	1	-	-	2	-	1	-	2	2	-	68	178		

S. pers. .... subjekt personický
 S. v. kon. .... subjekt věcný konkrétní
 S. v. abstr. .... subjekt věcný abstraktní

+ x ..... forma neosobní

T A B U L K A č. 2 : Pasivum s výrazové specifikovaným agentem

C		L		CICERO		PETRONIUS		CELKEM		
				S.pers.	S.v.kon.	S.v.abs.	pas.neos.	S.pers.	S.v.kon.	S.v.abs.
		pas. os.								
P R O S T Ř E D K Y D E A G E N T I Z A C E	reflexivní forma slovesná	ned.	-	1	-	-	-	-	1	-
		dok.	-	-	-	-	-	-	-	-
	býti + part. pas	ned.	3	1	-	-	-	-	-	4
		dok.	2	1	1	-	-	-	-	4
	3. os. plurálu	ned.	-	-	-	-	-	-	-	-
		dok.	-	-	-	-	-	-	-	-
	ostatní formy kategorie osoby	ned.	-	-	-	-	-	-	-	-
		dok.	-	-	-	-	-	-	-	-
	mít + part. pas.	ned.	-	-	-	-	-	-	-	-
		dok.	-	-	-	-	-	-	-	-
	dostat + part. pas.	ned.	-	-	-	-	-	-	-	-
		dok.	-	-	-	-	-	-	-	-
	nechat se/si +inf.	ned.	-	-	-	-	-	-	-	-
		dok.	1	-	-	-	-	-	-	1
	AKTIVUM	ned.	6	-	-	-	-	-	-	13
		dok.	8	3	4	5	-	3	2	19
VOLNÝ PŘEKLAD		4	4	-	4	-	-	-	8	
CELKEM		24	6	14	-	-	5	1	50	
		44		6						

S. pers. .... subjekt personický
S. v. kon. .... subjekt věcný konkrétní
S. v. abs. .... subjekt věcný abstraktní

Nejčastějším prostředkem deagentizace v českém překlade zkoumaných textů jsou konstrukce "býti" + participium pasívní (tzv. opisné pasívum), jejichž frekvence je více než 3x vyšší než výskyt dalšího prostředku - reflexivní formy slovesné. Transponované formy 3. os.pl. se užívá méně.

Uplatňování těchto forem souvisí s následujícími distributivními podmínkami:

Opisné pasívum

- a) umožňuje vyjádření agentu;
- b) agens může zahrnovat mluvčího i adresáta;
- c) sémantické příznaky patientu jsou u opisného pasíva irelevantní;
- d) vyjadřuje jednak "dějovost" (procesuálnost), jednak "výsledný stav" (rezultativnost);
- e) je tvořeno od sloves dokonavých i nedokonavých, ale v současné době se projevuje v češtině tendence užívat opisného pasíva spíše u sloves dokonavých;
- f) ze stylistického hlediska má charakter knižní.

Reflexivní forma slovesná

- a) neumožňuje realizaci agentu;
- b) v roli agentu mohou být zahrnuti mluvčí i adresát;
- c) užití reflexivní formy slovesné v případech s personickým patientem bývá zpravidla vyloučeno, protože by došlo k nežádoucí homonymii se syntaktickou reflexivizací (např. "Dítě se myje.");
- d) má dějový charakter;
- e) z hlediska kategorie vidu se objevuje u sloves dokonavých i nedokonavých, častěji u nedokonavých;
- f) stylisticky je neutrálnější - užívá se v odborném i v hovorovém jazyce.

transponované užití formy 3. os. plurálu

- a) neumožňuje vyjádření agentu;
- b) z role agentu jsou vyloučeni mluvčí i adresát;
- c) sémantické příznaky patientu jsou pro konstrukce s 3. os.pl. irelevantní;
- d) objevuje se u sloves dokonavých i nedokonavých.

Jestliže vyloučíme diferenční kritéria, tzn. za předpokladu, že není vyjádřen agens, z role agentu jsou vyloučeni mluvčí i adresát, patiens je "něco", nikoli "někdo" a jde o děj, jsou uvedené tři struktury funkčně ekvivalentní a při jejich výběru se uplatňují pouze faktory stylistické (letopočet v závorce označuje citát z vydaného překladu):

- (1) magnus honos populi Romani rebus adiungitur (Cic., Arch. 22)
- (1') a je s tím spojena pocta pro římský národ (1974)
b spojuje se s tím velká pocta pro římský národ
c spojují s tím velkou poctu pro římský národ
- (2) factae sunt in unum aera miscellanea (Petron.50)
- (2') a kovy byly slity v jednu směs
b kovy se slily v jednu směs (1971)
c kovy slili v jednu směs

V případě, že patiens je +anim , agens není vyjádřen a mluvčí i adresát jsou vyloučeni z role agentu, tvoří konkurenční dvojici deagentní konstrukce "býti" + participium pasívní a konstrukce s transponovanou formou 3. os. plurálu:

- (3) tres albi sues in triclinium adducti sunt (Petron. 47)
- (3') a byli přivedeni do jídelny tři bílí vepři
b přivedli do jídelny tři bílé vepře (1971)

Vysoká frekvence opisného pasíva a jeho naprostá převaha nad reflexivní formou slovesnou v našich textech souvisí zřejmě s několika faktory: jednak se statickým nebo rezultativním charakterem predikátů, jednak se skutečností, že se v derivovaných strukturách dostává často do pozice gramatického podmětu personální subjekt a tím je užití reflexivní slovesné formy vyloučeno. V neposlední řadě je třeba brát také v úvahu i jistý odstín knižnosti a nesporný vliv latinského analytického pasíva (part. perf. + "esse"), kterému formy "býti" + participium pasivní přímo odpovídají. Oblastí, v níž se prosazuje v češtině reflexivní forma slovesná, zůstávají konstrukce s neosobním pasívem a s pasivními slovesy "appellandi" ("appellare", "vocare", "nominare"), u kterých se již vžil překlad "vocatur"/"jmenuje se". Konstrukce part. pas. se slovesy "mít" a "dostat" slouží k vyjádření struktur, v jejichž sémantice je vedle agentu a patientu obsažena také sémantická role recipientu, a užití konstrukce "nechat/dát" nebo její odvozené, reflexivní formy "nechat se/dát se" + inf. předpokládá přítomnost participantu "iniciátor".

Kromě uvedených prostředků, které se uplatňují v češtině rovněž v procesu deagentizace, mohou tvořit paralelu k latinskému pasívu také prostředky jiné, především aktivní vyjadřování a volný překlad. Aktivním vyjadřováním rozumíme výchozí strukturu, která s derivovanou konstrukcí zachovává tíž predikát a tím i syntaktickou a sémantickou charakteristiku jeho aktantů; u volného překladu je tato totožnost porušena a dochází k jistému významovému posunu.

Aktivní vyjadřování v uvedeném smyslu je v češtině poměrně časté a ve větách, které obsahují formu pro explicitní vyjádření agentů, se stává pravidlem (srov. tabulku č. 2). To svědčí o silné tendenci češtiny k verbálnosti a k užívání činného rodu.

Celkovou statistiku užívání aktiva a pasíva v češtině uvádí M. T ě š i t e l o v á: aktivum tvoří 94,33%, pasívum pouze 5,67%. Při uspořádání materiálu vzhledem k stylu uměleckému a odbornému a k formě projevu se ukazuje toto zastoupení pasíva:

Skupina	počet slov. tvarů	počet pas. tvarů	%
A - C	171 515	6 293	3,67
D	32 451	683	2,10
E - G	56 360	6 466	11,47
OMP	16 391	866	5,28

A-C: beletrie, básně, literatura pro mládež

D : drama

E-G : odborná literatura, žurnalistika, vědecká literatu-
ra

OMP : odborné projevy

Pokud jde o rozlišení pasíva složeného a zvratného, převažuje pasívum složené v uměleckých textech psaných více než v textech mluvených; v odborných textech se významně uplatňuje pasívum zvratné, i když i zde má relativně nižší frekvenci.⁸

V ostatních případech, kde překlad je již volnější, čeština používá 1) konstrukce agentní - dosazuje gramatický podmět "člověk", "lidé" apod. nebo užívá aktivních sloves, která jsou s latinskými slovesy v pasívu v rovině významu textu synonymní, např. "opprimi" - "zahynout", "percipi" - "nabývat", "růst", "inpuniri" - "projít bez-trestně"; 2) konstrukce deagentní - latinské pasívum opisuje pomocí verbonominálních vazeb frazeologického charakteru: "coniuratio facta est" - "došlo ke spiknutí"; "census est" - "došlo k censu", "podrobil se censu";

"probatum est" - "setkalo se se souhlasem".

Ve volném překladu se mohou projevovat ještě další způsoby vyjádření, např. kondenzace větných struktur (4') nebo typická frazeologická spojení daného jazyka (5',6'):

- (4) profeci...ut id, quod esset a te scelerate susceptum, latrocinium potius...nominaretur (Cic.,
Catil. 1, 27)
- (4') to jsem dosáhl,...že tvé zločinné počínání může být nazýváno spíš lupičstvím (1974)
- (5) paratus fuit quadrantem de stercore mordicus tollere (Petron. 43)
- (5') byl by se pro halíř i v hnoji hrabal (1971)
- (6) omnes postea secti sunt (Petron. 45)
- (6') nakonec dostali všichni co proto (1971)

Umělecký překlad literárního díla není a ani nemůže být doslovný a přesně odpovídat originálu - to není jeho cílem ani zásadním požadavkem na něj kladeným. V případě, že volný překlad zachovává významovou i stylistickou adekvátnost a odpovídá charakteru překladového jazyka, pak je myslím volnější vyjádření na místě. Příliš volné a ničím neopodstatněné podání však nesvědčí o kvalitě překladu.

Co se týče kategorie slovesného rodu, ukazuje se při konfrontaci latiny a češtiny jistá rozdílnost, která vyplývá z odlišného charakteru obou jazyků. Jasně se projevuje tendence češtiny k aktivnímu vyjadřování, na niž je třeba brát v překladové literatuře zřetel. Opodstatnění má v některých případech také užití reflexivní formy, protože opisné pasívum by vyvolalo nežádoucí konotace (srov. "jmenuje se" x "je jmenován", tj. do nějaké funkce). V tomto článku jsme se proto pokusili shrnout všechny formy spolu s distributivními podmínkami jejich užití, které v češtině existují a které k překladu latinského pasíva mohou sloužit.

Poznámky

- 1) Tento přehled uvádějí Grepl, M. - Karlík, P.: Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty. Brno 1983, 37.
- 2,3) Reflexivní formy "dostat se", "nechat se/dát se" + inf. představují již prostředky sekundární diateze druhé instance. (Grepl, M. - Karlík, P.: op.cit., 65n.).
- 4) Cicero, M. Tullius: První řeč proti Catilinovi, přel. V. Bahník. In: Tribuni výmluvnosti. Praha 1947, 190-202; Cicero, M. Tullius: Řeč za básníka Archiu, přel. V. Bahník. Tribuni výmluvnosti. Praha 1947, 203-214; Petronius: Satirikon, přel. K. Hrdina. Praha 1971.
- 5) Tento doklad je převzat ze staršího překladu.
- 6) viz pozn. 5
- 7) Pasívní participia byla původně adjektivy, která označovala stav, rezultat děje. Do slovesného systému byla v češtině začleněna až po 15. století, kdy se stala specifickou formou pro vyjádření trpného rodu. (Parolková, O.: Zvratná pasívní forma. In: Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české I, 1956, 92).
- 8) Těšitelová, M.: Využití statistických metod v gramatice. Praha 1980, 118n.

PŘEKLADY HOMÉRSKÝCH SLOŽENÝCH ADJEKTIV
Ladislav Vidmáň (Praha)

V recenzi nového zpracování Vaňorného překladu Odysseje F. Stiebitzem (Světová literatura 1956, č.2, 246-249) jsem upozornil na to, že Stiebitz neváhá užívat i v češtině složených adjektiv, tak typických pro Homérovu dikci, jako oblakosběrný, širokovidný, dalekostřelný apod., kde Vaňorný často má genitiv vlastnosti. Celá věc není však tak prostá a překladatel si může vybrat mnoho způsobů, jak vhodně česky vyjádřit tato homérská složená adjektiva, většinou stálá epiteta vyskytující se nadto převážně v stereotypních formulacích na stejném místě ve verši. Nacházíme je rovněž v homérských hymnech i u Hésioda, kterého už potřetí překládá Julie Nováková.

Jde o velmi rozsáhlý a složitý komplex, z něhož vybírám jen několik ukázek, jež se vyskytují u Homéra stejně jako u Hésioda, respektive v homérských hymnech. U Homéra a v homérských hymnech jsem zkontroloval všechna místa podle spolehlivého Ebelinga, *Lexicon Homericum*; Hésioda, který není tak rozsáhlý, jsem excerpoval sám.

K srovnání jsem použil těchto překladů:

Homérova Odysseia. Přeložil Otmar Vaňorný. Praha 1921¹.

Homérova Ílias. Přeložil Otmar Vaňorný. Praha 1934².

Homér, Odysseia, Přeložil Otmar Vaňorný a Ferdinand Stiebitz. Praha 1956

Homér, Ilias. Přeložil Rudolf Mertlík. Praha 1980.

Homér, Odysseia. Přeložil Rudolf Mertlík. Praha 1984.

Hesiodos, Báseň rolnická. Z řečtiny přeložil A. Salač.

Hesiodos, Železný věk. Přeložila Julie Nováková. Praha 1976.

Homérské hymny - Válka žab a myší. Přeložil Otakar Smrčka. Praha 1959.

Poměrně nejprostší je Zora (či Jitřenka) "ružovoprstá";
ῥοδοδάκτυλος Ἥως se vyskytuje vždy jen na konci verše,

většinou v stereotypním verši

Ἥμος δ' ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος Ἥως,

který nacházíme ovšem v Iliadě jen dvakrát (A 477 a Ω 788); bohužel i u Vaňorného i u Mertlíka je v obou případech tento verš přeložen poněkud jinak:

A 477 Zora když růžových prstů se zjevila s úsvitem
jitra (V)

Zora když s úsvitem jitra se zjevila růžovoprstá
(M)

788 Zora když růžových prstů se zjevila s jitem
se rodíc (V)

Zora když růžovoprstá se zjevila s úsvitem jitra
(M)

Vaňorný má i jinde v Iliadě genitiv vlastnosti "růžových prstů", i když původně začínal se složenými adjektivy - v prvním vydání Odysseje je Zora vždy "růžovoprstá". Tento tvar nacházíme pak důsledně v Stiebitzově přepracování Odysseje (jen čirým omylem je Ψ 241 "růžovoloktá") i u Mertlíka, který se ovšem dopustil jednou nedůslednosti zřejmě vlivem Vaňorného:

Z 175 Zora když růžových prstů se zjevila v desáté
jitra (V)

Zora když růžových prstů v den desátý na nebi
vzešla (M)

Mertlíkovi tu nevadil genitiv vlastnosti, kterému se jinak raději vyhýbá. Vaňorný, mimochodem nejdůslednější ze všech našich překladatelů řecké epické poezie, má naopak jednou "růžovoprstá", což je patrně způsobeno nestereotypním kontextem:

I 707 Ale až růžovoprstá a krásná se objeví Zora.

V homérských hymnech se toto epiteton nevyskytuje, u Hésioda je nacházíme pouze jednou (Erga 610):

Jitřenka růžovoprstá když shlédne Arktura světlo
(Salač)

a když růžovoprstá se uvidí s Arktúrem Zora
(Nováková)

Ani staršímu, ani modernímu překladateli tu tedy nevadilo složené adjektivum, hodící se svou strukturou (daktyl + trochej, resp. spondej) buď na konec verše (jako vždy v epické poezii) nebo do druhé a třetí stopy před césurou, zvláště proto, že se vyskytuje jen v nominativu a nepůsobí potíže při skloňování v dalších pádech jako jiná složená adjektiva. - Z těch vybíráme především dvě stálá epiteta Diova, νεφεληγερέτα Ζεὺς a εὐρύοπα obě v této formě vlastně původem vokativy.

Zeus sbírající mraky se vyskytuje v epické poezii vždy na konci verše buď v nominativě νεφεληγερέτα Ζεὺς nebo v genitivě Διὸς νεφεληγερέταο.

V Odysseji jde vždy jen o nominativ, a to v stereotypních formulích, takže překladatelé mohli (popř. měli) být důslední a záleželo jen na tom, jaký český ekvivalent si vybrali. Kromě toho si uvědomili, že nejvýhodnější (a pro češtinu přirozené) je položit tento podmět hned na začátek verše. Vaňorný má "oblakosvodný Zeus", Vaňorný-Stiebitz "oblakosběrný Zeus" a Mertlík "Zeus, jenž hromadí mraky" - na jednom místě (E 21) s malou obměnou "Zeus, jenž hromadí mračna".

V Iliadě zvolil Vaňorný adjektivum "oblačný", jež má tu výhodu, že ho lze dobře užít i v genitivu; v nominativu je má většinou na začátku verše ve formuli "Kronovec, oblačný Zeus". Mertlík je nedůsledný: Ekvivalent "Zeus, jenž hromadí mraky", kterého užívá v Odysseji, dosadil na méně míst než "oblačný Zeus" (tato formule je stejně jako u Vaňorného většinou ve druhé a třetí stopě, i když nepřekládá na prvním místě ve verši "Kronovec"). Nedůslednost je zvláště patrná tam, kde shodné verše následují v textu brzy po sobě, jako E 312 a 341. První začíná slovy "Na to zas oblačný Zeus", druhý "Zeus, jenž hromadí mraky". Na jednom místě (Θ 38) má pak Mertlík "Kronovec vládoucí mrakům".

V nominativě se vyskytuje toto spojení také v hymnu

na Apollóna 312, kde Smrčka překládá "oblačný Zeus", a dvakrát u Hésioda (Erga 53 a Theog. 558). Na prvním místě překládá Salač (na konci verše) "Zeus, bůh oblakovládny" a Nováková (v 2. a 3. stopě) "mrakotřas Zeus" (i když jinde tohoto slova užívá jako ekvivalentu pro αἰγλοχος , např. Erga 99, 483, 660), na druhém místě už jen Nováková "sběratel mračen" (na konci verše).

Pro zajímavost lze uvést, že oba verše jsou zcela homérské, tak verš Theog. 558 se od verše A 517 = Δ 30 liší pouze v první slabice (tou se rozlišuje, jde-li o maskulinum nebo femininum):

A 517 Τὴν δὲ μέγ' ὄχθησας προσέφη νεφεληγερέτα Ζεὺς
 Theog. 558 Τὸν δὲ μέγ' ὄχθησας προσέφη νεφεληγερέτα Ζεὺς
 Srovnajme překlady Vaňorného, Mertlíka a Novákové:

A 517 = Δ 30 Kronovec, oblačný Zeus, pln nevole, odvětil takto (V)

A 517 Zeus, jenž hromadí mraky, jí odvětlí, rozhorlen velmi (M)

Δ 30 Nesmírně oblačný Zeus se rozkatil na ni a řekl (M)

Theog. 558 Jemu pak, popuzen silně, děl Zeus, sběratel mračen (N)

"Sběratel mračen" je stejně vhodný ekvivalent jako ty, jichž užili překladatelé Homéra. Jen kdyby český výraz byl naprosto jednoznačně ustálen, mohli bychom od překladatele Hésioda žádat, aby nezaváděl další novoty (tak by tomu asi bylo u "růžovoprsté" Zory).

Situace se komplikuje v genitivu. Nikoli ovšem pro Vaňorného, který může dobře skloňovat adjektivum "oblačný". Nicméně i jemu i Mertlíkovi působil verš E 631 potíže, že tam Diovo epiteton prostě nepřeložil. Mertlík by byl mohl vystačit také jen s "oblačným" Diem, ale vypomohl si ještě dalšími výrazy; genitiv "vladaře mraků" má O 154 a Y 10 (na různých místech verše), "Kronovec, pána mraků" Θ 387 (i když identický verš E 736 u něho začíná

"Oblačného pak Dia"). Konečně Φ 499 má na konci verše opět další adjektivum "bouřného Dia". Je to něco podobného jako v hymnu na Apollóna 96, kde u Smrčky nacházíme na konci verše "mračného Dia". U Hésioda, Erga 99, si Salač vypomohl tím, že z Dia udělal podmět, a tak mohl zase užít stejného pětislabičného adjektiva (i když je musil vzhledem k dalšímu epitetu vyskytujícímu se v témž verši obměnit na "oblakomocný"). Nováková má (na konci verše) "vladaře oblaků Dia", protože genitiv od "sběratele mračen" by se nehodil do metra. Podobně v Theogonii 730 a 944 má (na začátku verše) dativ "Diovi, vladaři mračen".

U tohoto adjektiva vidíme tedy velkou pestrost (i nedůslednost) překladatelů, vyvolanou nejen nutností je skloňovat v dalších pádech.

Také u Diova stálého epiteta εὐρύορα, vyskytujícího se především v nominativní formulí na konci verše (εὐρύορα Ζεός), začneme Odysseou, kde by neměly být problémy, protože tam jde všude o nominativ. Vaňorný tam má vesměs "dalekohledný", Vaňorný-Stiebitz "širokovidný", Mertlík většinou "Zeus, jenž do dálky vidí", ale také "vidoucí v dálku" (δ 173), a to na různých místech verše. V Iliadě Vaňorný používá obratu (syn Kronův, Kronovec) "vidoucí v dálku". Mertlík opět není důsledný, vedle obratu "jenž do dálky vidí" (E 203, O 724, resp. Ω 331 "jenž do dálky hledí"), má podle Vaňorného i "vidoucí v dálku" (Θ 442, I 419 a 668, N 732, P 545) - jednou i "bůh do dálky vidoucí" (Ω 296) -, dále "bůh vševidný" (E 265), opět na různých místech verše. U Hésioda (Erga 229, 239, 281) používá Salač složeného adjektiva "širokozírný" a Nováková "širokovidný", v Theogonii 514 má Nováková "vševidný" a 884 (za řecký akuzativ) "širokovidný". V homérských hymnech zvolil Smrčka především participium "vidoucí v dálku" (h. na Démétro 3, 334, 441, 460), a to i tam, kde řecký akuzativ převedl vedlejší větou do nomi-

nativu (h. XXIII 2), ale také vztažnou větu "jenž do dálky vidí" (h. na Herma 540). Jednou překládá špatně "bouřící Zeus" (h. na Apollóna 339 - mohl tam klidně použít např. "vševidný") a jednou (ve vokativu) se mu toto epiteton do překladu nevešlo (h. XXIII 4); kdyby byl verš formuloval jen trochu jinak, bylo by se mu tam dobře vešlo.

V akuzativu působí tato formule při překladu opět potíže, pokud se nepřevede do nominativní vazby, jak to učinili Vaňorný i Mertlík E 265, O 152, Q 98 (mají tam své obvyklé ekvivalenty "vidoucí v dálku" a "jenž do dálky vidí") a v A 498, kde oba mají "vidoucí v dálku". Ve verši Θ 206 se Vaňornému epiteton nevešlo do jeho překladu, Mertlík si vtipně pomohl pětislabičným dativem "vševidoucím" (na konci verše "vzepřít se Diovi vševidoucím"). Vokativ v Π 241 přeložili oba "vidoucí v dálku".

Český ekvivalent "širokovidný" nejpřesněji vystihuje originál. Dostalo se mu také posvěcení od Stiebitze i Novákové.

Podobně je i země "širokocestá". Na první pohled by se zdálo, že tento tvar může být přijatelný pro všechny překladatele, protože v řečtině se "země širokocestá" vyskytuje pouze v jediném pádu, v genitivu $\chi\theta\omicron\nu\delta\varsigma$ $\epsilon\upsilon\pi\omega\delta\epsilon\iota\varsigma$ na konci verše a jen podle okolností přibírá různé dvojslabičné předložky, takže vyplňuje druhou polovinu verše po césuře $\kappa\alpha\tau\grave{\alpha}\ \tau\omicron\iota\tau\omega\nu\ \tau\omicron\pi\omicron\alpha\tau\omega\nu$ (υ / -υυ / -υυ / - -). V češtině chybí k vyplnění poloviny verše ještě jedna slabika, protože české předložky jsou jednoslabičné. Tak např. druhá polovina verše $\times$ **119 zní** shodně v různých překladech (Vaňorný-Stiebitz, Mertlík) takto - jenž od země širokocesté. Ale kupodivu překladatelé nevyužívají důsledně této možnosti a kladou formuli i na začátek verše, např. v 453, kde má Vaňorný-Stiebitz "Nad zem širokocestou"

a Mertlík "Ze země širokocesté". V Iliadě (jediné místo II 635) se Vaňorný zase vrací ke genitivu vlastnosti "od země širokých cest" (na začátku verše). Jednou má Vaňorný z metrických důvodů adjektivum "široceřtý":

λ 52 Nebylť pod širocestou až dosud pohroben zemí.
V hymnu na Apollóna 133 zvolil Smrčka také genitiv:

Děl a po zemi širokých cest se jal kráčeti rázem.
Na stejném místě ve verši má tento genitiv Nováková (Erga 197):

Tehdy už od země širokých cest se k Olympu vznesou.
Zcela jinak se opět vyjádřil Salač:

Tenkrát k Olympu výši se vznesou od země širé.
V Hésiodově Theogonii překládá Nováková nejružnějším způsobem, 119 "v útrokách země širokých drah" (na začátku verše), 498 "na zemi širé a plné cest" (uprostřed verše), 620 "pod zemí širokocestou" (na konci verše), 717 "pod zem / širokých cest" (tedy rozloženo na dva verše), 787 "pod širou zemí, pod spletí stezek" (na konci verše). Konečně verš Štítu 464 končí "a země širé".

Abychom mohli učinit nějaké obecnější závěry, bylo by třeba zpracovat všechna složená adjektiva. Je to však práce zdlouhavá a velmi nevděčná jednak proto, že překladatelé - snad s výjimkou Vaňorného - jsou v zásadě nedůslední, jednak proto, že se opět rozmáhá nešvar tzv. "čtenářských" vydání bez číslování veršů. Je až s podivem, jak stejná stereotypní formule může být překládána nejružnějším způsobem. V tom ovšem nemusíme vidět nedostatek, nýbrž spíše bohatství češtiny, která snese složená adjektiva tvořená podle řečtiny i genitiv vlastností, v próze počítovaný už jako archaismus. Kromě toho se nabízejí i jiné možnosti vyjádření: participiem (např. vidoucí v dálku), substantivem činitelským (např. sběratel mráčen) nebo vedlejší větou (např. jenž hromadí mraky). Překladateli nelze předpisovat, jak si má počínat; jde jen o to, aby to byla skutečná poezie.

Zároveň si uvědomujeme, jak obtížné je zachovat v překladu všechny typické vlastnosti epické poezie, k nimž patří také opakování stereotypních formulí na stejném místě ve verši. Když jsme si všímali postavení těchto formulí v českém překladu, viděli jsme, že jen málokdy stávají na stejném místě ve verši, většinou stojí na různých místech. Často je obtížné dostat do verše i samu formuli; avšak bez ní je verš ochuzen.

Ještě větší rozmanitost než u Homéra jsme shledali v homérských hymnech a u Hésioda. Také tady nelze předpisovat, aby vše bylo přeloženo přesně stejně jako u Homéra. Přesto by bylo záhodno, aby čtenář mohl poznat, že jde o homérský výraz či obrat, a to v našich příkladech bylo naprosto zřejmé pouze u Zory růžovoprsté.

Toto adjektivum se už vžilo a je nerozlučně spjata s Homérem, takže každý jeho další výskyt ihned vyvolá homérské asociace u čtenáře, který třeba jen jedinkrát měl v ruce Iliadu a Odysseu. Má také tu výhodu, že je lze skloňovat, aniž se naruší metrická stavba. Totéž platí i o adjektivu "širokocestý", které se vyskytuje jen ve femininu ve spojení se zemí. Kde však jde o složené adjektivum v maskulinu nebo neutru, vznikají potíže při skloňování, a proto se objevují u téhož překladatele dvojí různé výrazy.

Všechna tato rozmanitost čtenáři nevadí; jde jen o to, aby nezastírala typické znaky epické poezie, mezi něž patří opakování nejen stereotypních formulí, ale i celých veršů. Alespoň ty by se měly opakovat vždy ve stejné podobě.

PLATÓNOVO POJETÍ JAZYKA A VĚTY
Helena Kurzová (Praha)

Úvahy o jazyce byly nepochybně jedním z východisek Platónova filozofování.¹ Jediný dialog, který má jazyk přímo jako své hlavní téma, dialog Kratylos, vyúsťuje v názor, že samotná slova neposkytují záruku pravdivého poznání. Od slov k idejím není cesta přímá, nýbrž zprostředkovaná logem spojeným s dialektickou metodou, logem jako nástrojem dialektika. Úvahy o logu jsou vedeny hlavně v dialozích Sofistes a Theaietos, též v některých partiích Politeje, ve spojitosti se základní gnozeologickou a ontologickou problematikou, která je ostatně pravým smyslem i dialogu Kratylos. Logos, myšlenková a jazyková činnost řídící se určitými pravidly, je nezbytným nástrojem poznání a může být za určitých podmínek nástrojem poznání pravého jsoucna.

Platónovy názory o stavbě, smyslu a pravdivosti logu byly namnoze, právě v logické a jazykové rovině, posuzovány z hlediska logiky Aristotelovy, z hlediska Aristotelova pojetí věty jako spojení subjektu s predikátem, v němž se odráží kategoriální protiklad substance a akcidentu. Z hlediska tohoto modelu věty se mohly jevit některé Platónovy výroky jako zárodky Aristotelova pojetí. Zřetel k jiným možným modelům věty, jak se objevily v moderní lingvistice, na jedné straně a na druhé straně zřetel k vnitřní souvislosti s Platónovou teorií poznání, však ukazuje Platónovo pojetí věty v jiném světle.

Logos definuje Platón jako spojení slov (tón onomatón symplóké, Theaietos) nebo jako spojení idejí (tón eidón symplóké, Sofistes). Tento paralelismus odpovídá jednotě jazyka a myšlení, uskutečněné v logu, sjednocující funkci logu. Slova sama o sobě jsou pouze srozumitelná, mají určitý všem uživatelům společný význam (Kratylos). Teprve jako součást logu nabývají smyslu a pravdivostní hodnoty,

jsou vztažena k realitě dění nebo pravého jsoucna. "Slova vyslovovaná po řadě za sebou a dávající jistý smysl" vytvářejí logos (Sofistéš). Logos však není každé spojení slov, nýbrž spojení řídící se určitým řádem. Na úrovni slovesné věty je předpokladem smysluplného logu spojení jména (onoma) se slovesem (réma). Ani jména, ani slovesa nepřetržitě za sebou pronášená netvoří logos (Sofistéš). Všechna slova, respektive všechny ideje, nejsou však sluchitelné ani po stránce významové. Lze slučovat jen ty ideje, které na sobě participují, mají něco společného a zároveň něco rozdílného. Těto podmínce smysluplného a pravdivého logu věnuje Platón pozornost hlavně při výkladech o dialektické metodě, o slučování a rozboru (dialresi) idejí. Ať jde o vzájemnou souvislost základních rodů jsoucna (jedno a mnohé, totožnost a rozdílnost atd.), nebo o rozbor konkrétních druhů jsoucna (rozbor celého oboru jsoucna - slast ve Filébovi, rozbor jednotlivých výroků), hledají se v těchto případech podmínky smysluplnosti a pravdivosti logu na úrovni obecně racionální. V Sofistovi myslí však Platón i na sluchitelnost slov - idejí na rovině situačně empirické, když odmítá větu "Theaïetos, s kterým já nyní rozmlouvám, letí".

Rozlišení onomat a rémat patří vlastní jazykové "povrchové rovině". V hlubší rovině mají všechny ideje stejný ontologický a gnozeologický status. Ideje vyjádřené slovesem (létání) mají stejný status jako ideje vyjádřené jménem (člověk). Ostatně **jmenné predikáty** užívané v řečtině beze spony jsou i na povrchové rovině na úrovni sloves. Není tedy spojení jména s rématem přikládána žádná hlubší mimojazyková hodnota, jako je tomu u Aristotela. V hloubkové rovině je věta právě **symplóké ton eidón**, respektive **tón onomatón**, spojení idejí či slov, řídící se určitými pravidly.

U Platóna převládá dynamické pojetí logu. Poznávací činnost, **součást pohybu duše, se zakládá na logu. Tato dynamič-**

nost je podstatná pro pochopení Platóna. Právě pohyb duše, ideálního myslícího subjektu, je schopen překlenout most mezi světem geneze a světem pravých idejí, které by, staticky postaveny proti sobě, znamenaly nepřeklenutelné rozdvojení světa. Dialektik v stále se opakujících myšlenkových aktech prochází od jednotlivého k obecnému a zpět, postupně se přibližuje pravému smyslu každé věci i samým základům jsoučna, pravdě a dobru. Celá tato činnost se zakládá na logu a řídí se řádem jemu vlastním. I když Platón promýšlí tuto činnost logem vybaveného subjektu více v rovině gnozeologické, dotýká se v této souvislosti otázek stavby a smysluplnosti logu i v jazykově logické rovině, ve výše uvedeném smyslu. Tak je zde, i když velmi obecně, naznačeno pojetí ideálního jazykového, větotvorného aktu, které odpovídá některým postulátům (Hjelmslev, exécution) a modelům (Chomsky) moderní lingvistiky.

Positivní vztah Platóna k jazyku se týká právě logu jako činnosti. S ohledem na to lze lépe porozumět skeptickým tónům v Platónově filozofii jazyka. Platónova skepse se týká již zvláště logu s jeho fixovanou polopravdou. I v 7. listě, kde jsou skeptické tóny zvláště výrazné, máme před sebou tento protiklad fixované řeči a jazykové činnosti jako předpokladu dialektického poznání. V pozitivní větě "Obírat se jimi všemi (tj. čtyřmi předpoklady poznání: jméno, logos, obraz, pojem) a přitom přecházet sem a tam od jednoho k druhému, to dá vědění o dokonalém jsoučnu, ale jen stěží a jen dokonalému duchu" máme spojitost s jinými místy, kde líčí Platón činnost dialektika, který má dokonalé poznání za svůj těžko dosažitelný cíl.

- 1) Nejsoustavnější výklad Platónovy filozofie jazyka, pojatý právě v souvislosti s teorií poznání, podává J. Derbolav, *Platons Sprachphilosophie im Kratylos und in den späteren Schriften*, Darmstadt 1972. Poznámky

obsažené v tomto článku se zčásti zakládají na kritickém vyrovnání s touto knihou (srov. Eirene 14, 1976, 165-6). - Článek byl napsán roku 1978 pro rukopisný sborník věnovaný Karlu Horálkovi k sedmdesátinám.

PLATÓNOVO PŘETVOŘENÍ NAUKY O IDEJÍCH A JEHO VĚDECKÝ VÝZNAM
Kazimír Večerka (Praha)

Snad v každém z Platónových dialogů jsou vyjádřeny protikladné názory, takže se nikdy nemůžeme domnívat, že vše, co v nich je, je Platónovým uvědomělým míněním.* Pokusím se ukázat, že v Ústavě je nauka o odloučených idejích¹ prohlašována za platnou, ale zároveň již tam je implicitně naznačena její objektivní nemožnost. Explicitně je to vysloveno v dialogu Parmenides. Vedle toho v 7. listě Platón vyjadřuje jasně své mínění, o němž se vynasnažím ukázat, že "to, co lze opravdu poznat"², neznamená zde ideu, takže tu je nauka o idejích odmítnuta samým Platónem - shodně s Aristotelem. Pokusím se zároveň ukázat, že ideje a jejich odmítnutí poskytly kromě jiného základ pro vytvoření pojmu pojmu a že v tom a v dalším je stálý význam jak zavedení, tak odmítnutí, resp. přetvoření idejí.

Podle nauky o idejích každá jednotlivina má svou existenci účastí, podílem (*κατὰ μέθεξις*) na ideji (*ἰδέα, εἶδος*)³. Idea a jednotlivina se v něčem, tj. částečně shodují. Jednotlivina participuje na tolika idejích, kolik má přísudků (vlastností)⁴. Podle Aristotela je idea odloučená od jednotliviny proto, poněvadž se Platón domníval, že je nemožné obecně platné určení některého předmětu vnímání, neboť tento předmět se stále mění, ale idea se nemění. Kritika nauky o idejích je v dialozích vyslovena poukazem na logický spor a kvalifikaci idejí jako pojmů. Rovněž v 7. listu je kritika vyslovena kvalifikací idejí jako pojmů. Aristoteles kritizuje⁵ na základě koncepce, která je podobná koncepci ze 7. listu. Ovšem nemáme důkaz, že Platón nevykonal kritiku pod Aristotelovým vlivem.

Podle názoru z Ústavy⁶ "lavice" (lehátko, *κλίβη*) má trojí význam: a) Lavice, která je v prvotním světě (*ἐν τῇ φύσει*); vytvořil ji bůh, je to idea této "naší" lavi-

ce, kterou vyrobil truhlář,
b) existuje pak tedy také "truhlářova" lavice a
c) existuje také lavice, kterou zobrazuje malíř podle "truhlářovy" lavice. To je "malířova" lavice. Idea "truhlářovy" lavice vyjadřuje smysl, význam či účel "truhlářovy" lavice a z toho vyplývající její tvar. Tento trojíp druh lavice vyjadřuje koncepci tzv. ontologické pravdy, která má v dějinách významné místo. Tj. existuje částečná shoda mezi ideou lavice a "truhlářovou" lavicí. Tato částečná shoda je ontologická pravda "truhlářovy" lavice. Idea lavice a "truhlářova" lavice se v něčem shodují, i když se zároveň v něčem jiném neshodují, poněvadž jde o dvě věci: idea lavice může být inkorporována v mnoha různých lavicích. Od "malířovy" lavice se v dějinách snadno přešlo k anticipaci pojmu lavice, poněvadž pojem lavice je jakýsi "obraz" "truhlářovy" lavice. Tímto obrazem je již nedokonale vyjádřena ontologická pravda pojmu "truhlářovy" lavice. Jde zase o částečnou shodu a částečnou neshodu "truhlářovy" a "malířovy" lavice. Částečná shoda je pak základem možnosti najít pravdivý soud, který je sice logicky pravdivý, ale jeho podmět a přísudek musí být ontologicky pravdivé. Z toho plyne, že podmět i přísudek musí vyjadřovat nějaké možné jsoucno, respektive fantastickou kombinaci možných jsoucen.⁷ Bůh nevytvořil více než jednu ideu lavice. Kdyby existovaly dvě ideje, shodovaly by se v tom, že jsou odloučenými idejemi lavice a také jejich částečná shoda⁸ by byla odloučená, a tedy byla by idejí⁹. Tedy ke dvěma idejím by existovala třetí, ke třem čtvrtá atd. do nekonečna¹⁰. Nekonečný počet existujících idejí je absurdní¹¹, a tím je dokázáno, že nemůže existovat víc než jedna idea. Domnívám se však, že v uvedené myšlence z Ústavy je obsaženo více. Platón již zde totiž implicitě, ale objektivně vyjadřuje námitku, kterou uvádí později¹² explicitě v dialogu Parmenides¹³. Už v Ústavě je obsažen důkaz, že nemůže být ani jedna a pouze jedna idea. Neboť:

částečná shoda lavice a její ideje je odloučená¹⁴, a tedy tato částečná shoda je druhá (odloučená) idea, poněvadž již první idea je odloučená - a jakákoli odloučenost již vylučuje možnost být pouze bytostně, pouze imanentně v ("truhlářově") lavici. K druhé ideji pak přísluší třetí, k třetí čtvrtá atd. do nekonečna. Tedy rovněž nemůže být jedna a pouze jedna idea lavice¹⁵. Poněvadž tudíž nemůže být víc než jedna idea, ani jedna a pouze jedna idea, je tím již v Ústavě za uvedených předpokladů dokázáno, že nemůže být vůbec žádná idea. V Parmenidovi je explicitě shrnuto v jednu argumentaci to, co je v Ústavě vyjádřeno explicitě, s tím, co je v Ústavě vyjádřeno implicitě. Argumentace je uvedena ve dvou verzích (viz pozn. 13). První verze (místo /truhlářova/ "lavice" se říká "něco" a místo "idea /truhlářovy/ lavice" se říká jen "idea"): "Není ... možné, aby něco bylo podobno ideji ani idea něčemu jinému; jinak se vedle ideje objeví vždy jiná idea, a jestliže ta bude něčemu podobna, zase jiná, a nikdy nepřestanou vznikat stále nové ideje, bude-li idea podobna tomu, co v ní má účast".¹⁶ Kdyby tedy něco, např. lavice byla podobná své ideji, znamenalo by to nutnost nekonečného počtu idejí, což je podle uvedeného nonsens. Když se v textu říká "nepřestanou vznikat stále nové ideje", je popisována naše úvaha (nepřestanou vznikat pro nás), ale ve skutečnosti by byl nekonečný počet idejí. Druhá verze: "... když se ti ukáže množství jistých věcí velikými, zdá se ti, ... že tu jest jakýsi jeden a týž vid, a proto se domníváš, že velikost je jedna idea¹⁷. (...) ... zdali pak se neobjeví zase jakási jedna velikost, jejímž působením (viz pozn. 10; podtrhl K.V.) se všechno to jeví velikým? (...) Tedy se objeví zase jiná idea velikosti, vzniklá vedle velikosti samé a věcí, které jí jsou účastny; ... a tak už ti nebude každá z idejí jedna, nýbrž bude jich nekonečné množství."

Když je tedy již v Ústavě a pak v Parmenidovi ukázáno,

Že existence ideje vede k nemožnému důsledku, říká se v Parmenidovi, že "... každá z těchto idejí je bezpochyby pomysl a nikde jinde jí nenáleží se vyskytovat nežli v duších; takto by totiž byla každá v skutku jedna a již by se s ní nedělo, co bylo právě řečeno"¹⁸. Tato kvalifikace ideje jako pojmu je pak, jak se domnívám, vysvětlována v Platónově 7. listě (viz pozn. 2). Platón píše, že předmětem našeho zkoumání je "přímý a okrouhlý tvar a barva nebo dobro, krása a spravedlnost, i každá věc buď uněle vytvořená nebo přirozeně vzniklá, oheň, voda i všechny takové věci, každý živočich, duševní vlastnost i všechny děje činné i trpné". Důležité je, že dobro, krása a spravedlnost, které jsou v dialogích označeny jako ideje a od jiných jsoucna odděleny, stojí zde s nimi v jedné řadě.¹⁹ Myslím, že slova "dobro", "krása" a "spravedlnost" zde označují pojmy, stejně jako slova "oheň", "voda", "i všechny takové věci...", "přímý a okrouhlý tvar", "barva" apod. Ke každému z uvedených jsoucna náleží pět věcí. Proberu nejdříve první čtyři²⁰. U kruhu to jsou 1) jméno - *ὄνομα* - "kruh", 2) jeho výměr - *λόγος* - (domnívám se: napsaný nebo vyslovený výměr), 3) obraz - *εἶδωλον* - kruhu, 4) vědění a rozumové poznání i pravdivé mínění (*ἐπιστήμη καὶ νοῦς ἀληθῆς τε δόξα*²¹) o těchto věcech (tj. o jménu, o napsaném nebo vysloveném výměru a o obrazu). Prvními třemi věcmi vzniká čtvrtá věc, tj. vědění (*ἐπιστήμη*), které si dovoluji nazvat věděním v širším slova smyslu, poněvadž toto vědění se skládá z vědění, které nazvu věděním v užším slova smyslu, dále pak z rozumového poznání i pravdivého mínění²². Toto vědění v užším slova smyslu znamená uspořádání uvědomených vjemů z možných hledisek²³. Musí být oprostěno od omylů. Jde tu také o třídění, případně o zkoumání spolehlivosti vjemů. Např. perspektivní vnímání je nutno korigovat. Jde tu tedy o vědění (v užším slova smyslu) a) o vjemu jména, b) o vjemech slov výměru a c) o vjemu obrazu. (Vím, že mám vje-

my!) Spolehlivé vjemy (např. napsané, slyšené slovo), nespolehlivé vjemy (např. eliptický obraz kružnice). Kdo ... spolu se správným míněním o kterékoli věci zachytí a přibere také její rozdíl od ostatních věcí, u toho vznikne vědění o tom, o čem měl dříve jenom mínění.²⁴ Uvedené rozumové poznání znamená identifikaci všeho nehledaného, odlišného, od čeho se abstrahuje. Platón totiž uvádí²⁵, že jméno, výměr, obraz i jejich vědění (v užším slova smyslu) nastavují duši něco nehledaného, nepravdu smíšenou s pravdou (nenastavují - jak myslím - právě pojem), takže to, co je ukazováno, lze smysly vyvrátit.²⁶ Totiž žádná věc nemá stálé jméno a výměr se pak skládá z nestálých slov. A obraz je velice různý od jsoučna, které zobrazuje²⁷. Hypoteticky soudím, že pravdivé mínění se týká vnímatelných věcí a znamená smyslové poznání pravdivosti a nepravdivosti vjemů²⁸. Ovšem pravdivé mínění nemá logické upevnění; chybí mu logos. Toto upevnění obdrží teprve věděním (v užším slova smyslu), přičemž rozumové poznání identifikuje vše nehledané. Tak vědění (v užším slova smyslu) předpokládá rozumové poznání a rozumové poznání předpokládá pravdivé mínění. Teprve splnění těchto tří věcí dává vědění v širším slova smyslu. Tedy vědění (v širším slova smyslu) vzniká pomocí jména, napsaného nebo vysloveného výměru, obrazu a pomocí vědění (v užším slova smyslu) a rozumového poznání i pravdivého mínění stran jména, uvedeného výměru a obrazu. Ale jméno, výměr, obraz a vědění (v širším slova smyslu) o nich naplňují takřka každého člověka zmateností a nejasností.²⁹ Objasňují v nejlepším případě, jaké jsoučno je, ale ne co je.³⁰ Avšak přece jen obírat se jménem, výměrem, obrazem a věděním (v širším slova smyslu) o nich a přitom přecházet sem a tam od jedné věci k druhé, to dá onu pátou věc³¹. "Jestliže totiž člověk nepochopí aspoň poněkud těch čtyř z oněch pěti věcí, nikdy nenabude dokonalým způsobem, co je pátá."³² Zde je pověděn významný argument, že uvedenými čtyřmi věcmi

je charakterizováno vnímání, smyslové poznávání a hodnocení vjemů jako nutná podmínka pro poznání jsoucna. Toto poznání jsoucna tedy nemůže být idea, poněvadž se Platón původně domníval, že je nemožné obecně platné určení (pomocí ideje) některého předmětu vnímání.³³

Duše hledí znát, nejen jaké jsoucno je, ale co je; nejen jakost (τό ποῖόν τι³⁴), nýbrž podstatu, bytnost, "to, co", "cost" (τό, τί). Např. voda je jsoucno, ale podstata vody je dokonalé jsoucno. Pátá věc je vědění (v třetím smyslu) o dokonalém jsoucnu.³⁵ Pátá věc je tedy vědění např. o podstatě (H₂O) vody. Ale kdo má vědění o podstatě vody, má vědění o pojmu vody. Poněvadž podstata vody je dokonalé (ryzí) jsoucno, je také pojem (H₂O) vody dokonalé (s ničím nesmíšené) jsoucno. Pojem "H₂O" a podstata vody mají totiž též význam. Avšak podstata vody je ve vnímatelné vodě. Vnímatelná voda není nesmíšená s něčím jiným. Jak pojem "voda", tak pojem "kruh" jsou dokonalá jsoucna, poněvadž jsou nesmíšena s protichůdnými vlastnostmi, s nějakou "ne-vodou", s nějakým "ne-kruhem", a proto je lze dokonale poznat. Abstrakce od protichůdných (protikladných) vlastností charakterizuje toto vědění. Pojem "kruh" nevyjadřuje např. žádnou přímost v ohraničení kruhu a podstata kruhu žádnou přímost v ohraničení nemá. Ovšem každý obraz kruhu, tj. každý vnímatelný kruh tuto přímost má. H₂O nemá nic mimo vodu a voda, kterou užíváme, je pro svou neryzost jen (nedokonalý) obraz pojmu H₂O. V těchto příkladech s vodou a kruhem vidíme, že pojem jako by byl "vytažením" významu podstaty ze jsoucna. Každé vnímatelné jsoucno je pak takovýmto obrazem svého pojmu. Platón líčí proces abstrahování od protikladného a nehledaného, tj. nalézání pojmu kritickou a metodickou prací rozumu. Tím rovněž vyjadřuje tápání, kterým člověk prochází v přípravné fázi čtyř věcí, a možná dokonce, že o tápání svědčí také to, že Platón uvádí výměr kruhu nepřesně (viz pozn. 27). Na základě čtyř věcí vznikne náhle

intuitivní nahlédnutí, ale tím není popřena nutná abstrahující činnost. (Bez abstrakce nelze nikdy nic říci.) Podobná situace je líčena v dialogu Symposion³⁶, ale abstrakce tam není ještě jako abstrakce uvědomena. Teprve uvědomení nehledaného a protikladného jako takového uvádí vědomou abstrakci - částečnou teorii abstrakce, část hledaného vědění o vědění z dialogu Charmides.³⁷

V Ústavě je "truhlářova" lavice napodobenina ideje, která je v prvotním světě; ten je nepřístupný smyslové zkušenosti, je to svět výlučného myšlení. Dialektika je pak čisté myšlení bez účasti smyslu³⁸. Naproti tomu 7. listu vyhovuje operace abstrakce od vjemů a od všeho nepodstatného vůbec pro jednoznačné poznání např. kruhu a pouze kruhu nebo vody a pouze vody. Avšak takovýto izolovaný kruh sám o sobě, ani takováto izolovaná opravdu čistá voda sama o sobě v realitě neexistují. Podstata kruhu či vody jistě v realitě existuje, ale ne nsmíšená. To ovšem Platón, jak uvidíme, věděl, ale teprve Aristoteles akcentoval, že je určitá různost mezi pojmem a podstatou např. kruhu nebo pojmem a podstatou vody, a to v tom, že podstata je v látce a pojem v mysli.³⁹ Nikde se v 7. listě slovo *ιδέα* ani slovo *εἶδος* ve smyslu z Ústavy nevyskytují; i to potvrzuje, že v 7. listu jde o jiné poznání, než je explicitě popisováno v Ústavě. Konečně Platón neuvádí matematické pojmy jako příklady idejí (v 7. listu je uveden jako základní příklad kruh); takže i toto faktum svědčí pro možnost chápat poznávání 7. listu ve smyslu pojmového poznávání na základě zkušenosti. Potíž nauky o idejích záležela v odloučení ideje od jsoucna. V Parmenidovi se však říká: "... dejme tomu, ... že ... nikdo nepřipustí, že jsou ideje jsoucen, ... tu ani nebude mít, kam by obrátil své myšlení, ..."40 Můžeme-li myslet, avšak nemůžeme-li připustit, že jsou (odloučené) ideje jsoucen, pak obracíme své myšlení k pojům. Odloučení ideje od jsoucna bylo provedeno také aplikací ne plně uvědomené a

odůvodněné zkušenosti, že pojem v naší mysli je něco různého od jsoucna. A tak, jak je pojem odloučen od jsoucna, tak odloučena od jsoucna byla pochopena idea. Tedy to, co jako idea učinilo nějaké hmotné jsoucno právě tímto hmotným jsoucnem, nepřešlo do něho zcela a beze zbytku, jak se to děje při předávání každého hmotného jsoucna, nýbrž zůstalo z části v odloučenosti v podobě ideje. Jako by ze zkušenosti, že neztrácíme znalost, předáme-li ji jinému člověku, zavládlo v Ústavě explicitní přesvědčení, že universale po vzoru pojmu je něčím ne-látkovým, jehož reálná existence není závislá na této konkrétní látce, jako slovní bohatství např. řečtiny není závislé na tomto konkrétním exempláři slovníku, a to je důvod, proč byla idea kladena do odloučenosti. Dokonce je pravda, že i kdyby např. byly zničeny všechny růže na světě, růže nevyhyne, ovšem pod podmínkou, že zůstane semeno, které vzklíčí - a to byla cesta, kterou pokračoval Aristoteles vypracováním nauky o reálné možnosti.⁴¹ Tedy: také ne plně vyjasněná a odůvodněná zkušenost, že pojem je různý od jsoucna, je v Ústavě explicitně aplikována tak, že universale je odloučeno od jsoucna a nazváno idea. Již v samé Ústavě implicitně a v Parmenidovi a v 7. listě explicitně byla provedena oprava směrem k původní aspoň částečné inspiraci. Postupně se objevuje pojem uvědoměle odloučený od jsoucna, avšak pojmu zůstala tato kvalifikace ideje: pojem, jako předtím idea, je jen to, co lze dokonale, tj. jako s ničím jiným nesmíšené poznat, a proto pojem je dokonalé jsoucno. Podle Aristotela jsoucno sice participuje na své ideji, ale tak, že idea je jsoucnu imanentní. To, co má jsoucno i idea částečně shodné, nevytváří další ideu. Zůstává v jsoucnu aktuálně, pokud jsoucno trvá. To, co má jsoucno ještě kromě ideje v novém významu, kromě tvaru (μορφή)⁴² je látka. To ovšem neznamená, že Platón nevěděl o látce a tvaru. Svědčí o tom "věc neviditelná a beztvárná všechno přijímající" z dialogu Timaios⁴³. Na ni navazuje Aristotelova ἄλη,

což je látka např. pro kus dřeva i pro kus železa. Může přijímat jeden tvar po druhém, ale v této změně sama stále trvá, ovšem vždy pod určitým tvarem. Tyto všechny tvary jsou v ní potenciálně potlačeny⁴⁴. Předmět ze dřeva, ze železa, z jakékoli látky, kterou známe ze zkušenosti, je již porce formované ύλης . I o takové již formované látce Platón dobře věděl. Svědčí o tom "truhlářova" lavice ze dřeva, vrták, který je kladen do železa, a brdo do dřeva⁴⁵ a konečně látka, do které vkládají odborní pracovníci tvar.⁴⁶ Nemohu však podle Aristotela vyrobit žádný tvar, např. ani tvar "dřevo" ani tvar "kulatost" ani tvar "lavice"⁴⁷. V tom se uplatňuje Platónova nauka o nezničitelnosti a nevytvořitelnosti ideje v našem světě. Je ovšem možné nový tvar objevit. Tvar nemohu vyrobit proto, poněvadž podle Aristotela každý vznik či zánik je formace látky. Ale v žádném tvaru jako tvaru není látka.

Kritika a přetvoření nauky o idejích podstatně přispěly k uvědomení a zdůvodnění pojmu POJMU, pojmu PŘEDMĚTU, pojmu a pojmů jejich SHODY a ROZDÍLU. Byl tedy uvědomen vztah: pojem, resp. slovo, a καθόλου neboli universale. Pojem a jeho předmět jsou z jednoho hlediska dvě věci rozdílného druhu a z jiného hlediska dvě věci shodného druhu. Pojem, rozdíl a druh jsou vyjádřeny slovem εἶδος ; je to však eidos v jiném smyslu než u Platóna, i když existuje společný základ, tj. jednota v mnohosti. Určitý pojem a určité slovo umožňují rovněž pochopení, že jimi něco není vyjádřeno, že něco neoznačují. Existuje však něco, co vůbec není pojmem a slovem vyjadřitelné; je to tato konkrétní věc jako konkrétní věc, na kterou mohu jen ukázat nebo jí zvnějšku jinak označit. Kritika nauky o idejích podstatně přispěla k možnosti jakékoli vědy. Pro označení pojmu vody jsem použil formule H₂O. Učinil jsem to záměrně, poněvadž dnešní pojetí přírodovědeckého pojmu, který pojímá něco povýtce hmotného, má svůj původ v opravě nauky o idejích. Rovněž např. pojmy

vakuum, zrychlení, pojem tělesa ze zákona setrvačnosti, pojem nemoci a normálu nemají své předměty v realitě tak, jak to tyto pojmy konstatují, nýbrž ve smíšení s jinými věcmi.

Poznámky

* V poznámkovém aparátu se odkazuje na tyto Platónovy spisy v českém překladu F. Novotného (příslušná místa jsou udávána odkazem na stránku vydání zde uvedeného):

Gorgias, Praha 1944; Charmides, Laches, Lysis, Theages, Praha 1940; Kratylos, Praha 1935; Listy, Praha 1945; Parmenides, Praha 1946; Sofistes, Praha 1933; Symposium, Praha 1947; Theaitetos, Praha 1933; Timaios a Kritias, Praha 1919; Ústava. S užitím překladu E. Peroutky přeložil F. Novotný. Praha 1921; Zákony, Praha 1961.

Dále se odkazuje na Aristotelova díla, zčeštěná A. Křížem: Kategorie. Organon I., Praha 1958; Metafysika, Praha 1946.

- 1) Pokud nebude řeč o teorii pojmu, půjde vždy o odloučenou ideu; viz níže odůvodnění odloučenosti a překlad ideje lavice atd.
- 2) Pl.Ep. 7, 342b. Srv. F. Novotný, Platonis epistulae commentariis illustratae, Brno 1930, 29 a 229; český překlad, 59; též, Platonovy Listy a Platon, Brno 1926 (o pravosti Listů viz tamtéž str. 7-18).
- 3) Arist. Metaph. 6, 987b; český překlad, 50. Passim se tak hovoří v Platónových dialozích, ale v některých se hovoří i jinak.
- 4) To je dáno povahou ideje, která vyjadřuje u všeho, co je, toto "co" (bytnost).
- 5) Arist. Metaph. 7, 13, 1039 - 16, 1041; český překlad,

- zvl. 204-208. 13,4,1078-5,1080; český překlad, zvl. 330-334. 13,9,1086-14,2,1090; český překlad, zvl. 350-353.
- 6) Pl.R.10,597b; český překlad 347-348.
  - 7) Např. okřídleného koně Pegassa.
  - 8) Že jsou odloučené a že vyjadřují lavici.
  - 9) To, co nějak vyjadřuje "truhlářovu" lavici a není v ní, je od ní odloučené a je idejí.
  - 10) "... kdyby udělal třeba jenom dvě, hned by se objevila jedna (podtrhl K.V.), jejíž ideu by měly obě první, a ta, co by byla to, co je lavice, ale ne ty dvě". Pl.R. 10,597c; český překlad, 348. Druhá a všechny další ideje by působily v předcházejících jako jejich tvarová příčina a vzor. Viz také pozn. 11.
  - 11) Např. Pl.Lg.10,894; český překlad, 267.
  - 12) Ústava pravděpodobně předchází Parmenida, 7. list Parmenida následuje; F.Novotný, O Platonovi II, Praha 1948, 56 a Platon, Listy, 1945, 8-9; Platón v Syrakusách podruhé roku 367, dříve Ústava a Parmenides; 7. list kolem roku 352.
  - 13) Pl.Prm.132-133, I. verze námítky; český překlad, 11; Prm.132, II. verze námítky; český překlad, 9.
  - 14) Tato částečná shoda (další idea) se totiž nemění, dokud je "truhlářova" lavice "truhlářovou" lavicí, ale "truhlářova" lavice jako "truhlářova" lavice se mění; viz nahoře odůvodnění odloučenosti v pozn. 9.
  - 15) To je explicitně vyjádřeno v obou verzích z Parmenida, viz níže a pozn. 13. Každá idea je z našeho hlediska odloučená od jednotliviny (pozn. 1) a každé to, co je z našeho hlediska odloučené od jednotliviny, je idea, a proto také každá shoda (odloučené) ideje s jednotlivinou je další idea: 1) jednotlivina a její idea jsou

dvě věci (idea je odloučená od jednotliviny, a proto se částečně neshodují), ale částečně se shodují (idea vyjadřuje význam jednotliviny); 2) je-li idea odloučená od jednotliviny, je také jejich shoda odloučená od jednotliviny, poněvadž shoda odloučené ideje a jednotliviny nemůže být v jednotlivině již vzhledem k této odloučenosti. Viz pozn. 9.

- 16) Podtrhl K.V. "Něco (jiného)" je jednotlivina.
- 17) Zde jde o substancializaci vztahu. Velikost má totiž svou přesnou určitost pouze ve smyslu: "větší (menší) než jiná věc".
- 18) Pl.Frm.132b; český překlad, 9.
- 19) Pl.Ep.7,342; český překlad, 60. Např. Platónův Sokrates. Frm.130, viz český překlad, 6-7, je na rozpacích, zdali existují ideje člověka, ohně, vody, vlasu, bláta, špíny, avšak uznává ideje "spravedlnosti a krásna a dobra a všech takových pojmu ..." (podtrhl K.V.). Tato slova jsou řečena v souvislosti s textem, vztahujícím se k pozn. 18, kde se ideje chápou ve smyslu pomyslu (je pouze v duších, tj. pojmem).
- 20) Pl.Ep.7,342; český překlad, 60.
- 21) Pl.Ep.7,342c; český překlad, 59.
- 22) Obsah části dalšího výkladu: Nejprve se člověk snaží pravdivě vnímat jméno, slova výměru a obraz. Pak si uvědomuje tyto vjemy a soudí o jejich pravosti. To se děje jednak rozumovým poznáním, které odezírá od všeho ve vjemech, co se nehledá, a jednak věděním (v užším slova smyslu), které hodnotí to, co se hledá. Tím je dosaženo vědění (v širším slova smyslu), jehož předmětem je však pouze jakost. Teprve předmětem páté věci (pojmu) je podstata jsoučna.
- 23) Pl.R.7,323a; český překlad, 260.

- 24) Pl.Tht.208e; český překlad, 110.
- 25) Pl.Ep.7,343; český překlad, 61.
- 26) Viz pozn. 25.
- 27) Pl.Ep.7,343; český překlad, 60-61. Pl.Cra.438; český překlad, 81 a passim. Výměr kruhu je formulován jako výměr povrchu koule (Pl.Ep.7,342; český překlad, 59). Rozumové poznání je nejbližší páté věci Pl.Ep.7,342 (český překlad, 60).
- 28) "Nepřavdivým míněním nazýváme jakousi záměnu v mínění, kdykoli totiž někdo něco jsoucího omylem prohlašuje za něco jiného jsoucího" Pl.Tht.189c; český překlad, 79; Pl.Sph.264; český překlad, 79.
- 29) Pl.Ep.7,343; český překlad, 61.
- 30) Pl.Ep.7,342-343; český překlad, 60-61.
- 31) Pl.Ep.7,343; český překlad, 61.
- 32) Pl.Ep.7,342e; český překlad, 60.
- 33) Srv. výše pozn. 3.
- 34) Pl.Ep.7,343c; český překlad, 61.
- 35) Pl.Ep.7,343e; k výkladu viz F.Novotný, *Platonis epistulae*, Brno 1930, 227.
- 36) Pl.Smp.210-211; český překlad, 63-64.
- 37) Pl.Chrm.169; český překlad, 33.
- 38) Např. Pl.R.7,532a; český překlad, 271.
- 39) Např. Arist.Cat.2-3; český překlad, 35-38.
- 40) Pl.Prm.135b; český překlad, 14.
- 41) Arist.GC I,3,317-319; srv. český překlad (A.Kříž - M.Mráz) *O vzniku a zániku*, in: *Aristoteles, Člověk a příroda*, Praha 1984.
- 42) Arist.Metaph.7,8,1033-1034; český překlad, 188-191.

- 43) Pl.Ti.51a; český překlad, 67.
- 44) Arist.Ph.1,6-9 (Lipsko 1854).
- 45) Pl.Cra.389c; český překlad, 10.
- 46) Pl.Grg.503e; český překlad, 99.
- 47) Viz výše pozn. 3.

OHLAS PLATÓNA V DÍLE NÍKÉFORA GRÉGORA

Roman Zaoral (Praha)

V uplynulých dvaceti letech vzrostl zájem historiků o poznání důležitosti sociálních, kulturních a intelektuálních trendů pozdněbyzantské společnosti 14. století, které přímo či nepřímo souvisí s duchovním hnutím zvaným hesychasmus a zejména s hlavním apologetem tohoto hnutí, solunským arcibiskupem Řehořem Palamou (1296-1359). Do tohoto sporu zasáhl také významný byzantský učenec a humanista Níkéforos Grégoras (1. polovina 90. let 13. stol. - 1360), který uchoval myšlenkové dědictví svého učitele Theodora Metochita¹ a dále je ve svém díle rozvinul. Získal vynikající znalosti antické literatury období helénismu a v neposlední řadě i novoplatonismu. Kromě toho byl Grégoras, podobně jako mnoho jiných vzdělaných Byzantinců, znalcem bible a velkých církevních otců - Athanasia, Jana Chrysostoma, Cyrila Alexandrijského, Pseudo-Dionýsia Areopagity, Maxima Homologeta a Jana z Damašku. Za vlády Andronika II. působil u byzantského dvora, odkud byl roku 1326 vyslán do Srbska. Soustavně se literární tvorbě začal věnovat od roku 1330, kdy jako stoupenec církevní unie se Západem zahájil spor o moudrosti, na němž podal ostrou kritiku aristotelské scholastiky, propagované v Byzanci Barlaamem Kalabrijským.² S Barlaamem ho spojovala především kritika palamismu. Jako odpůrce samozvaného císaře Jana VI. Kantakuzéna stál na straně povstání lidových mas v Drinopoli (1341) i na straně solunských zélotů (1342-1349).

Tento myšlenkový postoj se odráží také v jeho nejdůležitějším spise Rhōmaiké historia,³ v němž zachytil události od pádu Konstantinopole 1204 až do roku 1359. Platónská filozofie, chápaná byzantskými humanisty jako doplněk Aristotelovy logiky,⁴ nachází své přední místo i v Grégorevě slavné polemice Proti Palamovi⁵, napsané

v letech 1346-1347 na žádost císařovny Anny. Na rozdíl od většiny středověkých myslitelů neznal Grégoras z Platóna pouze Tímaia, ale prakticky celé jeho dílo.⁶ Tímaios sice pomáhal představitelům nastupující renesance zbavit se ve vědě pout scholasticko-aristotelského kvalitativismu, přírodovědné názory v něm uváděné jsou však spekulativní a už vlastně v době Platónově byly přímo nevědecké.⁷ Grégoras přejímá z Tímaia především učení o Démiúrgovi-Tvořiteli, idejích a hmotném světě. Démiúrgos, od něhož jsou odvozováni různí nižší tvorové, je tu nadřazen jsoucnu idejí i jsoucnu smyslového světa.

Grégorovy texty jsou psány vyspělým a velmi kultivovaným jazykem a jsou příznačně přeplněny citáty. Cílem této práce je analyzovat citáty z Platóna a odkazy na něj tak, jak se objevují v Grégorově díle Rhómaiké historia. Největší počet přímých či nepřímých citací se týká Platónova učení o duši, neméně důležitá je však i Grégorova argumentace proti Palamovi Platónem.⁸ V Grégorových přirovnáních vystupuje Platón jako symbol moudrosti a vysokého vzdělání⁹, přičemž několikrát se Grégoras přímo vyznává ze své úcty a obdivu k Platónovi.¹⁰ S odkazem na Platóna zdůrazňuje na několika místech nutnost vzdělání.¹¹ Celým dílem se jako červená nit táhne Platónovo učení o idejích, o duši a o bohu. Již v úvodu si Grégoras klade otázku: "Jaké jsou Platónovy ideje, které přijímáme a o nichž v Asii vyprávějí z názorných výpovědí ti, kteří hromadí pevnou myšlenku za myšlenkou, aby vyburcovali lepšího ducha a větší obdiv posluchačů?"¹² O duši: "Scházelo zajisté málo, abych i sám neustanovil, že duše se stěhuje do jiných těl a zároveň že se sbíhají duše všech, Homéra, Platóna, Ptolemaia i vynikajících řečníků v těle toho jediného."¹³ "A tak, jak praví Platón, bylo vidět, že duše milujícího dýchá v jiném těle."¹⁴ "Dvě milující duše jsou sice dvě těla, ale jen jeden duch."¹⁵ Ve svém antilatinském projevu na synodu při jednání o unii 1334-1335 Grégoras pod vlivem

Řehoře z Naziánuz formuloval domnělý Platónův výrok z Tímaia: "Bůh zjevený je nemožný, to je moje řeč; myšlený ještě nemožnější."¹⁶ V této řeči se také objevuje jeho argument proti nedostatečnosti aristotelské metody, založené na sylogismech, neboť tím se prý nelze povznést ke skutečnému chápání, tj. k metafyzickému jsoucnu. Podobně uvažuje v Řómajských dějinách: "Bůh nemůže být žádným způsobem pochopen myslí ani vyjádřen slovem."¹⁷ "To ovšem neodporuje tomu, že, jak praví Platón, nic na světě není pevného a bezpečného, ale že lidské věci jsou hříčkou boha, že vše je nesené sem a tam a že to bloudí bez jakéhokoli plánu."¹⁸ "Když chtěl Platón vykládat o božských věcech v Tímaiovi, říká, že bůh je první a nejvyšší, že poroučí nad svými mocnostmi, podsvětím i nad těmi bohy, které uctívají pohané, aby založil všechno jsoucí podle vlastního druhu každého jednotlivce, aby spojil nebe, země a všechno mezi tím a aby naplnil všechny tvory."¹⁹ Dále cituje Platónova slova: "Poznávejte to pokolení bohů, mne, Tvůrce / = platónský Démiúrgos, pozn. R.Z./ a rodiče věcí, které mnou jsou učiněny, a uznejte ze zákonů přírody samé mou sílu, kterou jsem dal ke zrození živočichů i k tomu, abyste se vy zrodili: způsobte a vytvořte živočichy a danou výživu, žijte se a množte se: až to bude stráveno a zničeno, pak si vezte opět nové."²⁰ Tato pasáž Grégorova díla se velmi podobá biblické Genezi. V souvislosti s Platónem se Grégoras dotýká také otázky lidského intelektu a poznání: "Když mluvil Plótinos na mnoha místech mnoho o této věci, vzal na sebe svědectví Platóna, který tuto myšlenku zdůraznil svou vahou a říká, že poznání je intelekt neboli vědomí. Mysl je totiž bez poznání nesmyslná."²¹ Grégoras ostře napadá palamismus: "Ať je to Sokrates, kdo povstává, či Platón či Pythagoras, přece nic nebude odporovat tomu, aby byl / = Palamas, pozn. R.Z./ na místě považován za ubohého a velmi laciného otroka."²² "Platónovy dialogy jsou všude množstvím různých řečí hanebně znevažovány. Svou vůlí

/= Palamas, pozn. R.Ž./, nevědomky smíšenou s duchem zla, nutí posluchače, aby byli vtaženi na scestí, a to takovou lstí, která tají zlomyslnost slov a tím více se provinuje dvojsmyslností u těch, kteří je /= Dialogy, pozn. R.Ž./ mohou sotva studovat se znalostí."²³ "... uvidíte, jaký je žák Palamas, jaká dogmata vykládá a odkud je čerpal, zmatenou nauku, kterou vydal proti boží církvi; zatímco praví, že všechno jsoucí podle zvláštního dosahu je tolikéž podsvětí a božsky nezrozené, Platónovy ideje jsou věčné v bohu Stvořiteli a postrádají začátek. To, co nepřišlo na mysl Platónovi, aby totiž k tomu něco přidal, to učinil Palamas z vlastní mysli, takže je tu množství bohů, ovšem nezrozených."²⁴ Z této ukázky je patrné, že proti Palamově panteismu Grégoras staví Platónovu koncepci jediné věčné ideje. Ve svém díle také hodnotí úlohu císaře Michala VIII. Palaiologa (1259-1282), obnovitele byzantské říše, a uvádí, že je to muž uznávaný za moudrého, šťastného a přátelského v denních záležitostech i ve všem potřebném, který ukazuje, že je správný Platónův výrok: "Všechno milující je slepé vzhledem k milovanému."²⁵ Konečně o tom, že byl Grégoras všestranně vzdělán v antice, svědčí i výrok, upozorňující na význam věsteb ve starověkém Řecku: "... když ještě vzkvétaly nauky Řeků, vyskytoval se určitý řád a mystické věštby, sebrané teology z Delf, které nikomu jinému nebylo dovoleno uveřejnit či sledovat, ať to byl Platón, Sokrates nebo kdokoli v jiný slavný chválou moudrosti."²⁶

Grégoras se ve svém spise Rhómaiké historia a později i v Antirrhétikoi pokusil narušit Palamův systém představený založený na rozlišování mezi transcendentálním "bytím" a nestvořenými "energiemi", jejichž prostřednictvím se bůh stává poznatelný člověku. Tvrdil totiž, že mezi "energiemi" a boží podstatou existuje absolutní identita a že moudrost je boží podstata.²⁷ Ve svých vystoupeních proti Grégorovi Palamas zase poukazoval na démonický charakter antických spisovatelů, čímž narážel na dobu, kdy

pohanství představovalo reálné nebezpečí pro církev.²⁸

Vůbec celé Grégorovo dílo, vycházející ze širokých myšlenkových souvislostí, lze víceméně charakterizovat jako snahu o vyrovnání se s palamismem na jedné a s platonismem na druhé straně. Pro Barlaama, stejně jako pro Grégoru, byl platónský dualismus mezi duchem a hmotou nejvyšší autoritou. Ve svém díle Phlorentios Grégoras uvádí proti aristotelskému empirismu Platónovo učení o pravzoru idejí. Idea tu funguje jako prostředek poznání vůči měnící se hmotě. Přesto již tehdy Grégoras popíral existenci idejí, pokud je označoval slovem "idéa", neboť v úvodu k Rhómajským dějinám mluví o věcech "které se nemohou stát (přihodit), jak to slyšíme o Platónových idejích".²⁹ Heleně Palaiologovně o Platónovi roku 1355 napsal: "Vskutku říká /rozuměj Platón, pozn. R.Z./, že je zvědavý filozof. Neboť pokud zvědavý sedí v předsíních moudrosti a nevystoupil ještě na hrad, stane se zřejmou zástavou všeho krásného, co na zemi a na nebi slouží lidskému oku a uchu, a také tyto věci bude velmi rychle vlastnit."³⁰

Definitivní vítězství palamismu odsoudilo v osobě Barlaama Kalabrijského autonomnost rozumového poznání a tím přerвало cestu k renesanci v západním smyslu slova. V pojetí lidské bytosti se palamismus postavil odmítavě proti platónskému dualismu a přiklonil se jednoznačně k biblické tradici. Člověk není duše, uvězněná ve hmotě, ale tvoří nenarušitelnou jednotu těla a duše.³¹ Palamismus nepředstavoval ani jakousi "povýšenou" doktrínu, ani filozofii, ale metodu myšlení, schopného zachovat přítomnost boha v dějinách; myšlení, které vytvářelo humanismus jiného typu, než byl ten, který vycházel z antické tradice.³² Z tohoto vývojového hlediska nespočívá hlavní význam Grégorův ani tak ve vlastní polemice proti palamismu jako spíš v tom, že ve své době jako jediný zprostředkoval Byzanci kompletní Platónovo dílo a že je dále roz-

pracoval v duchu křesťanského novoplatonismu.

Poznámky

- 1) Dílo tohoto encyklopedisty vydali pod názvem *Miscellanea philosophica et historica Müller a Kiessling*, Leipzig 1821, reprint 1966.
Edice spisů Theodora Metochita:
  - a) M.Treu, *Dichtungen des Grosslogotheten Theodores Metochites*. Gymnasialprogramm, Potsdam 1895
  - b) R.Guilland, *Les poésies inédites de Théodore Metochite*. *Byzantion* 3,1926,265-302
  - c) *Ekthesis peri tés eis Serbian apostolés neboli Presbeutikos* (Zpráva o poselství do Srbska), vyd. K.Sathas, *Messaioniké bibliothéké* 1,1872,154-193
  - d) *Enkómion Nikaias*, vyd. týž, tamtéž, 139-153
- 2) R.Guilland, *Essai sur Nicéphore Grégoras*, Paris 1926; Z.Kuksewicz, *Zarys filozofii średniowiecznej*, Warszawa 1982, 209.
- 3) *Spis Rhómaiké historia* obsahuje 37 knih. Vyd. Schopen-Bekker, *GSHB*, Bonn 1824-1855; PG 148, 120-1449; PG 1 149, 9-501.
- 4) J.Meyendorff, *Les débuts de la controverse hésychaste*, *Byzantion* 23,1953,99; přetištěno též in: J.Meyendorff, *Byzantine Hesychasm: historical, theological and social problems*, London 1974.
- 5) Nikephoros Gregoras, *Antirrhetika I. Einleitung, Textausgabe, Übersetzung und Anmerkungen von H.-V. Bayer* (*Wiener Byzantinische Studien* 12) Wien 1976.
Z dalších vydaných Grégorových děl:
Niceforo Gregora, *Firenze o interno alla sapienza*. Testo critico, introduzione, traduzione e commento a cura di P.L.M.Leone (*Byzantina et neo-hellenica Neapolitana*. Collona di studi e testi diretta da

A.Garzya, 4), Univ. di Napoli, Cathedra di Filol.biz. 1975.

Vydání listů Níkéfora Grégora:

S.Bezdechí, Nicephori Gregorae epistolae XC. Ephemeris Dacoromana 2,1924,239-377.

R.Guilland, Correspondance de Nicéphore Grégoras, Paris 1927.

- 6) To je patrně např. v Antirrhétikoi, kde se Grégoras podobně jako Matthalos, metropolita z Efesu, odvolává na různá místa v Platónově spise o státu. Srv. Antirrhétika I., 33.
- 7) D.Machovec, Dějiny antické filozofie, Praha 1978, 110-139.
- 8) V Antirrhétikoi chtěl podle vlastních slov ukázat, že Palamas následoval Pltónovo učení upravené helénistickou dobou, ono učení, které je uloženo v Tímaiovi. Srv. Antirrhétika I., 210.
- 9) Hist. 1, 306, 15: "Nebyla ona jistě mladého věku, ale velmi nadaná; a přijala od přírody onu sílu výmluvnosti, která je stejně hodnotná, právě tak jako Platón, Pýthagorás či jiní učení mužové."
- 10) Hist. 1, 325, 12: "Měj úctu k tomuto slavnému městu, jako kdysi k Athénám Sókratés a Platón."
Hist. 1, 334, 14: "Když jsem se odvážil jmenovat Akademii, Lyceum či Stou, zobrazil jsem něco velkého, krásného a vynikajícího, ať Platóna, či Sókrata či Zénóna a ostatní, kteří vynikali v řečnictví."
- 11) Hist. 1, 325, 3: "Kdybys však odhalil poklady svého nadání a vzdělání, tvé jméno nebude zapomenuto a tvůj život nebude, jak říká Platón, počítán mezi poslední."
Hist. 1, 477, 12: "Kéž je vám líto toho, jenž slávu Římanů svou moudrostí více zvětšil než kdysi Sókratés

a Platón slávu Athéňanů."

- 12) Hist. 1, 9, 20.
- 13) Hist. 1, 480, 1.
- 14) Hist. 1, 294, 12.
- 15) Hist. 1, 601, 16.
- 16) Antirrhetika I., 61.
- 17) Hist. 1, 508, 10.
- 18) Hist. 1, 257, 5.
- 19) Hist. 1, 1106, 18.
- 20) Ibidem.
- 21) Hist. 1, 1090, 21.
- 22) Hist. 1, 910, 18.
- 23) Hist. 1, 965, 13.
- 24) Hist. 1, 1106, 18 sq.
- 25) Hist. 1, 154, 22.
- 26) Hist. 1, 518, 10.
- 27) Hist. 30; PG CXLIX, 294-296; citováno podle J.Meyendorff, L'icéonographie de la sagesse divine dans la tradition byzantine, Cahiers archéologiques 10, 1959, 262.
- 28) J.Meyendorff, Introduction à l'étude de Grégoire Palamas, Paris 1959, 190.
- 29) Citováno podle: Antirrhetika I., 50.
- 30) Gregorae Solutiones quaestionum 1 (488, 4-11, Leone) in: Antirrhetika I., 26.
- 31) J.Meyendorff, Introduction, 325-327.
- 32) D.S.Lichačev, Razvitije ruskoj literatury X-XVII vekov. Epochi i stili, Leningrad 1973.

EMIL SVRČINA (1913 - 1989)

Dne 8.července 1989 krátce před 76. narozeninami se náhle ukončil život dlouholetého profesora gymnázia v Chrudimi, člena Jednoty klasických filologů, Emila Svrčiny. Narodil se v Drkovičkách u Hlučína v početné rodině horníka, který byl pro své pokrokové přesvědčení často vězněn. Musel si proto již za studií na reálném gymnáziu v Hlučíně vypomáhat kondicemi. Po maturitě v roce 1934 začal studovat na filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze klasickou filologii. V roce 1937 složil první státní zkoušky aprobace latina-řečtina, a proto mohl po uzavření českých vysokých škol začít učit klasickou filologii na pražských gymnáziích a na soukromé jazykové škole Akademium v Praze 1, Týnský dvůr 3. Po osvobození učil pak na reálných gymnáziích v Příbrami, Bílině a Teplicích a v roce 1946 se podrobil státním závěrečným zkouškám své aprobace. Od 1. září 1948 byl ustanoven profesorem na reálném gymnáziu v Chrudimi a zde setrval vlastně téměř 35 let, i když v době omezování a zastavení výuky klasické filologie musel přejít na nižší stupeň jako učitel základů zemědělství a správce školních pozemků. V tomto předmětu dosáhl znamenitých výsledků a získal v něm vlastně i druhou kvalifikaci. Po odchodu do důchodu se ještě intenzivněji věnoval ve svém volném čase práci na své zahrádce a působil i ve Svazu zahrádkářů.

Již za studií se zaměřil na sbírání českých a latinských přísloví, úsloví a ustálených obrátů; tuto svou zálibu později systematicky prohluboval a v posledních letech svého života přistoupil ke zpracování latinských proverbů pod názvem "Thesaurus proverbiorum et sententiarum latinitatis universae alphabetico ordine dispositus". Toto obsáhlé dílo, jež přesáhlo 12 tisíc položek, dekončil krátce před svou smrtí a završil jím svůj pracovitý život.

ŠKOLSKÁ LATINA - PRO KOHO A PROČ?

Jan Burian (Praha)

Nízká úroveň a problematické výsledky jazykové výuky na našich všeobecně vzdělávacích školách patří ke známým důsledkům stálých referem, provázejících naše školství od počátku padesátých let. Ať již byly nebo jsou prováděné reformy motivovány jakkoli, dostává se v jejich následcích studium jazyků - jako ostatně všech humanitních oborů - na vedlejší kolej, a tudíž bez možnosti vykazat se přesvědčivými praktickými výsledky.

V první řadě se tato situace dotýká středoškolského studia latiny, která kdysi patřila k základním, někdy však i k nejvíce obávaným předmětům na gymnáziu i jeho reálných či reformně reálných modifikacích, neboť nemilosrdně převěřovala nejen filologické, ale i všeobecně inteligenční schopnosti tehdejších studentů.

Pestupující regres úrovně všeobecného vzdělání vyvolává již delší dobu v nejrůznějších rovinách rostoucí obavy, neboť neznalost základů latiny, vlastní ártivé většině dnešních gymnaziálních absolventů, ztěžuje všem středoškolákům úspěšný nástup do vysokoškolského studia, a to nejen v oborech humanitního, ale i exaktního zaměření.

Bylo tudíž logické, že vysokoškolské katedry antiky spolu s dalšími zainteresovanými vědeckými a pedagogickými institucemi a v neposlední řadě s Jednotou klasických filologů upozorňovaly na tento nevyhovující stav a navrhovaly možné způsoby jeho řešení. V roce 1988 dospěla situace tak dalece, že v souvislosti s připravovanou novou fází reformy našeho všeobecně vzdělávacího školství bylo nutno znovu vystoupit s požadavkem dalšího zachování latiny jako povinného předmětu na našich gymnáziích. Na základě předchozí praxe totiž vznikalo nebezpečí, že latina z vyučovacího procesu fakticky zmi-

zí, třebaže bude v esneвах figurevat jako nepovinný předmět.

První iniciativai vystoupení na záchranu školní latiny patří pracovníkům brněnské katedry starověké kultury, tamní organizace JKF a dalších moravských školských institucí. Ti zorganizovali aktiv e perspektivách výuky latině na našich školách, který se setkal s živým zájmem zejména v řadách učitelů a přinesl i řadu podnětů k řešení situace.

Problematika školské latiny nezůstala stranou pozornosti ani pražské katedry věd e antickém starověku. Z její iniciativy a za pomoci Učitelských novin se podařilo uspořádat a publikovat široce koncipovanou diskusi, v níž zazněly sávažné důvedy pro posílení pozic latiny na našich školách, a to nejen z hlediska perspektivních požadavků humanitních, ale i příredevědných disciplin, které si nemohou dovolit luxus doplňovat na úkor svého času všeobecné vědomosti, jež si mají studenti přinášet ze středních škol.

Výchediskem takto orientované diskuse se stala úvaha Krásná neznámá (K postavení latiny v současném výchovně vzdělávacím procesu) ve 43. čísle Učitelských novin ze dne 24. 11. 1988, která nalezla odezvu v několika sešitech UN v roce 1989 (viz č. 4 z 9. 1, č. 7 9. 2. a č. 11 z 9. 3. 1989). Dne 29. března 1989 vystoupilo na obranu latiny i Rudé právo článkem M. Soukupa Pošetilci, když chrání se chyb ..., v němž se právem připomíná i důležitost dlouhé již opomíjené řečtiny a kde se výslovně konstatuje: "Bylo by naivní si myslet, že dežene-me a přežene-me vyspělé země, když vymýtíme ze škol klasické jazyky a nebudeme se věnovat intenzivní výuce moderních jazyků."

Pádých argumentů pro opětné a účinné začlenění latiny, resp. řečtiny do našeho všeobecně vzdělávacího systému bylo v uvedených souvislostech vyřčeno víc než dost. Je třeba věřit, že se jim dostane sluchu i na rozhodujících místech.

AKTIV O PERSPEKTIVÁCH VÝUKY LATINY
Zuzana Pospíšilová (Praha)

Dne 15.dubna 1988 se konal v Brně na gymnáziu v Lerchově ulici č. 63 pracovní aktiv učitelů latiny z Moravy, spojený se setkáním absolventů klasické filologie z brněnské filozofické fakulty a jejich učitelů. Pořadatelé byly katedra starověké kultury filozofické fakulty Univerzity J.E.Purkyně v Brně, brněnská pobočka Jednoty klasických filologů, oba moravské krajské pedagogické ústavy (Brno, Olomouc) a ředitelství již jmenovaného gymnázia; patronaci převzal odbor školství jihomoravského KNV.

V aule gymnázia se sešlo asi 150 účastníků, jejichž společným cílem bylo prosadit opětné zavedení latiny jako povinného předmětu do gymnaziálních osmiv. Většinu z nich tvořili pracovníci v rezortu školství - středoškolští a vysokoškolští učitelé, metodikové pedagogických ústavů, inspektoři a referenti odborů školství; stejný zájem však projeвили i ti, kteří ve školství nepracují, ať už se jim podařilo získat místo ve svém oboru či nikoliv. Účastníci mezi sebou srdečně uvítali hosty z pražské filozofické fakulty; škoda, že nepřijeli zástupci ministerstva a KPÚ z českých krajů, což by bylo zajisté ku prospěchu společné věci.

Jednání zahájila ředitelka gymnázia, latinářka prof. Zdena Dobřická, pracovní část aktivu uvedl svým projevem doc. Stanislav Žaža, CSc., vedoucí katedry starověké kultury. Hlavním bodem programu byl referát prof.dr. Antonína Bartonka, DrSc., učitele téže katedry a předsedy brněnské pobočky JKF, který zaujal všechny posluchače nejen svou neotřelou formou, ale především jasným a přesvědčivým zdůvodněním důstojného a patřičného místa latiny v moderní výchově a vzdělání.

Tento referát, který uveřejňujeme v plném znění, se stal východiskem k živé a plodné diskusi. V ní se potvrdi-

lo to, co zastánci latiny předpokládali, co vědí a co je vede k úsilí, aby latina byla zavedena jako povinný předmět aspoň v minimální možné časové dotaci: je to stále zřejmější skutečnost, že absence latiny na školách je jedním z faktorů, jež jsou příčinou nízké úrovně především jazykového vzdělání, že okrajové postavení latiny mezi nepovinnými předměty je jen nouzovým, ne-li záměrně úhybným řešením a že mezi studenty a rodiči (a samozřejmě mezi učiteli) o výuku latiny je veliký zájem.

Vítaným osvěžením bylo vystoupení studentů klasické filologie, kteří zazpívali několik latinských písní a sehráli scénku, v níž oblíbený večerníčkový hrdina maxipes Fík (*saxicanis Ficus*), jeho panička (*puella, cui nomen Ajax est*) i ostatní postavy (*personae dramatis*) mluvili a štěkali latinsky.

Během tohoto představení pracovala návrhová komise, která předložila plénu ke schválení usnesení, v němž byly shrnuty výsledky jednání a stanoveny úkoly pro nejbližší dobu.

Na předním místě v nich stojí úsilí o prosazení latiny jako volitelně povinného předmětu na vybraných moravských gymnáziích od roku 1990, příprava nezbytných pomocných materiálů pro středoškolské učitele latiny, sestavení slovníčků cizích výrazů v učebnicích přírodovědných oborů a posouzení praktického uplatnění algoritmových principů při výuce latinské gramatiky.

K dosažení hlavního cíle, jímž je bezesporu opětně zavedení povinné latiny na gymnázia, byla ustavena komise, složená ze zástupců katedry starověké kultury FF UJEP a obou moravských krajských pedagogických ústavů.

Po obědě pokračoval aktiv v neoficiálním společenském duchu; toto absolventské setkání a beseda s bývalými učiteli, vzpomínky na dobu studií a neformální výměna názorů se setkaly s velkým ohlasem účastníků.

Závěrem nezbyvá než brněnské katedře klasické filolo-

gie a brněnské pobočce JKF jako iniciátorům tohoto aktivu poděkovat za jejich sympatickou aktivitu a těšit se, že takováto setkání se stanou novou a živou tradicí. Je naším velkým přáním, aby příště hlavním bodem programu už nemuselo být hledání odpovědi na zbytečnou otázku zda a proč latinu učit, ale výměna zkušeností, jak ji učit co nejlépe.

VÝUKA LATINY - CÍLE A MOŽNOSTI

Antonín Bartoněk (Brno)

Úvodní projev na aktivu o perspektivách výuky latiny

(Brno 15. 4. 1989)

Cari hospites,

Cari amici, carae amicae,

Cari et carae sodales!

Cíl oživit výuku antických jazyků, konkrétně latiny, má jistě svoje meze, které nezbývá než respektovat: Z fragmentů Démokritova učení o atomech nepostavíme atomovou elektárnu, Celsův popis extrakce zubu patří spíše do literárního žánru hororu než do odborné lékařské literatury a žádný seriózní zoolog dnes nezařazuje do čeledi psovitých trojhlavého podsvětního psa Kerbera. Ani agronom v Agrokombinátu Slušovice nezahajuje výrobní poradou zvučnými verši z Vergiliových Georgik:

Quid faciat laetas segetes quo sidere terram
vertere, Maecenas, ulmisque adiungere vites
conveniat ...

Ani bača z Vyšnej Boci se už nezdraví se svým kolegou z Malužinej dvojverším z Bukolik:

Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi
silvestrem tenui Musam meditaris avena.

Nicméně výhonky antické civilizace nás obklopují dosud ve větší míře, než jsme si někdy ochotni přiznat, a zůstávají ústrojnou součástí naší vzdělanosti i bez středoškolské výuky latiny nebo řečtiny. Zavedení výběrově povinné latiny na gymnáziích by ovšem dovolilo poskytnout určité části naší populace onu antickou vzdělanostní složku v poněkud koncentrovanější podobě, a to při minimu časových nároků a prakticky bez jakýchkoli finančních nákladů. Chtělo by to jen dostatečně včas promyslet, v čem by mělo spočívat konkrétní využití výuky latiny v dnešních specifických

podmínkách středoškolského výchovného systému.

Je nám všem principiálně jasné, že středoškolská latina by musela být do tohoto systému harmonicky zapojena a že by musela optimálně sloužit v tom smyslu, že by činila jeho výchovný dopad efektivnější - aniž by mu ovšem (promiňte mi ten výraz) posluhovala: při veškeré snaze adaptovat výuku latiny potřebám humanitních oborů, přírodních věd i technických disciplín by měla latina zůstat svébytným předmětem, vyučovaným kvalifikovanými učiteli, jejichž podíl na případném úspěchu nového modelu latiny by byl po mém soudu určující a rozhodující.

V čem by tedy mohla a měla výuka latiny posloužit větší efektivitě naší výchovné soustavy? Vyčerpávající odpověď na tuto otázku sotva budeme moci dát na tomto aktu; to bude spíše úkol k zamyšlení pro kolektiv lidí, kteří by byli ochotni takový program připravit v příštích týdnech a měsících. Já sám bych se dnes pokusil o zcela stručné vymezení hlavních okruhů tohoto programu - pochopitelně bez nároků na úplnost - a v diskusi bychom se mohli poradit i o tom, čeho všeho by bylo zapotřebí, abyste mohli již nyní, třeba jen v rámci nepovinné latiny, přiblížit výuku tohoto předmětu obecným cílům středoškolské výuky. Příkladem toho, co by vysoké školy mohly pro vás udělat, jsou rozmnožené texty česko-latinských prajazykových shod, které jste obdrželi při prezentaci od KPÚ Brno. Nejsou to texty k soustavnému probírání, mají vám spíše pomoci učinit jazykovou výuku atraktivnější, ať přímo v latině, nebo i v češtině.

Vraťme se tedy k základní otázce, v čem by mohla výuka latiny posloužit k zefektivnění naší výchovné soustavy. Podle mého názoru by se tak mělo stát především ve dvou okruzích - v okruhu věcném a v okruhu jazykového vzdělání, a mimoto snad i v oblasti poněkud problémovější, tj. v okruhu tzv. vzdělání formálního.

Začal bych okruhem věcného vzdělávání. Znalost latiny, třeba i v pouhé elementární podobě, otevírá cestu k poznání

rozsáhlých oblastí nejen antické, ale i středověké a raně novověké kultury. Ve středoškolské výuce to znamená, hledat v rámci výuky dějepisu a české literatury cestu k hlubšímu pochopení jak konkrétních faktografických dat, tak i komplexního dějinného kulturně-politického vývoje zejména ve starších vývojových obdobích. Plný úspěch těchto snah může ovšem zabezpečit pouze soustavně rozvíjená četba autentických latinských textů. Tomuto cíli slouží poměrně dobře současná středoškolská učebnice latiny, promyšleně vytvářející návyky k práci s textem. Zatím nám však chybí doplňková literatura k prohloubení těchto návyků - do značné míry především proto, že se latině učí pouze nepovinně. Nejen na střední škole by se podle mého názoru dobře uplatnil např. výběr latinských historických dokumentů majících vztah k dějinám Československa - v latinském originále, s českým překladem a s krátkým komentářem. Jeho součástí by mohl být i stručný výběr latinských nápisů dochovaných na našem území - od starověkých až po novodobé. Pro praktické účely by posloužily i vzory různých latinských diplomů, promočních aktů a dalších písemných projevů - pro případy, kdy se různé orgány obracejí na nás, nebo i na vás, s žádostí o jejich sestavení. Desiderátem je i "výbor známějších partií z děl latinské literatury antické i středověké. Sám jsem se pokusil tento dluh splatit ve svých skriptech základního kursu latiny, do nichž jsem včlenil výběr hlavně ze školských autorů - se stručnými medajlonky o jejich díle (ale bez českých překladů). Jsem přesvědčen, že takovýto výběr, doplněný uměleckými českými překlady, by se mohl s komerčním efektem uplatnit i v Antické knihovně, vydávané nakladatelstvím Svoboda. Veškeré publikace tohoto typu by jistě přispěly k prohloubení povědomí středoškolských studentů o antické kultuře, a možná by nám v budoucnu získaly i další zájemce o překládání z antických jazyků.

I přes tato desiderata zůstávají naše cíle i prostředky v tomto věcném, kulturně historicky orientovaném okruhu

poměrně jasné, protože o významu kulturního vlivu antiky na pozdější vývojové epochy se nikdy v podstatě nepochybovalo.

Rozpornější názory byly leckdy vyslovovány na úlohu latiny v současném jazykovém vzdělání. Pohybovaly se od dnes již nereálného extrémního modelu latiny jakožto hlavního a jediného východiska jazykového vzdělání až po čistě prakticistické omezování latiny na pouhou terminologii a na různá paradigmatická torza. I v aplikované výuce latiny bychom však měli usilovat o dodržování zásady prosazované v lingvistice již od 20. let, že jazyk je systém a že má být ve výuce prezentován ve své relativní úplnosti, alespoň morfologické. Z těchto důvodů bych se přimlouval, aby i uživatelé středoškolské učebnice latiny probírali deklinační paradigmata hned od počátku v jejich úplnosti. Středoškolští studenti jsou z češtiny natolik zvyklí na typicky slovanský sled sedmi pádů, že tradiční memorování šesti latinských pádů není tak bezduché, jak se někdy říkalo. Neustálá konfrontace probírané látky s širším gramatickým komplexem je ovšem zvláště důležitá u latinského slovesa (studentu by měl být slovesný systém vysvětlen předem - a měl by jej mít stále před očima při probírání dílčích úseků).

Pokud jde o předměty jazykové středoškolské výuky, znalostí z latiny lze pochopitelně nejbohatěji využít při výuce češtiny, ať už v tradičně dobře známých případech (např. při procvičování vidových rozdílů) či v některých méně tradičních ohledech. Mám tu na mysli např. srovnávání latinských a českých skloňovacích vzorů (v této souvislosti lze využít např. tabulky českých deklinací v Lamprechtově a Šlosarově České historické mluvnici) - a zvláště vděčné využití poskytují paralely etymologické. K prajazykovým etymologiím, které jste dostali dnes (a které sestavili 4 naši absolventi), chceme časem připojit seznam vybraných latinských slov přejetých do češtiny ve star-

ší době a zařazených již dávno do základní české slovní zásoby (scrinium - skříň, castellum - kostel). Zcela bezpodmínečně by však měl latinář i češtinář seznamovat studenty s latinskými gramatickými termíny typu akuzativ, singular, pasivum, zvláště když se běžně objevují i ve výuce moderním neslovanským jazykům.

Menší význam má dnes latina jakožto východisko konfrontace s románskými jazyky, neboť i těm se dnes učí na středních školách v omezené míře. I pro tyto účely však chceme v budoucnu připravit výběr zajímavých sémantických posunů mezi latinou a francouzštinou: tak např. víme, že římscí legionáři měli s latinským nepravidelným skloňováním caput, capitatis "hlava" takové potíže, že raději začali označovat tuto sice podle obecného mínění důležitou, ale pro tehdejší bojovníky spíše okrajovou část těla výrazem testa, tj. "střep", a tak vlastně zavinili, že dnes takto říká hlavě skoro celá románská Evropa. Latina poskytla svou slovní zásobou výraznou podporu i angličtině; zejména výrazy vyšší kultury jsou zpravidla románského původu, ať už byly přejaty přímo z latiny (např. street "ulice" z lat. via strata "dlážděná cesta"), nebo přes starou normanskou francouzštinu. Navíc učitel latiny, znalý zároveň italštiny, může žáky zaujmout stručným uvedením do elementárních morfologických základů tohoto románského jazyka; i tu vám budeme moci časem poskytnout názorný a časově nenáročný materiál, z něhož by mohl pro studenty vzejít impuls k samostatnému studiu a z něhož by si sami ozřejmili, jak lze latiny využívat při studiu románských jazyků.

Jazykový přínos latiny se ovšem neprojevuje jen v humanitních a jazykových předmětech. Zejména přírodní vědy jsou v podstatě vystavěny na latinsko-řecké odborné terminologii. Ta je didakticky zatím dostatečně zpracována jen v oblasti medicíny. Z nových publikací bych upozornil na 1. díl brněnských skript latiny pro mediky od Eleny Marečkové a Hany Reichlové (učebnice), k nimž letos přibude

díl druhý (terminologie a texty). Pozoruhodnou příručkou je rovněž slovníček chemických termínů převzatých nebo odvozených z latiny, na němž se podílela i naše absolventka Ludmila Čajanová z Krnova. Účelná, ale problémovější by byla odborná příručka věnovaná biologii. Zde by nešlo ani tolik o latinské názvy rostlin a živočichů, ale hlavně o desítky, ne-li stovky cizích slov latinského nebo řeckého původu, které jsou roztroušeny po středoškolských učebnicích biologie, aniž jsou tu někde přehledně vyloženy; snad by bylo možné navrhnout SPN, aby byly učebnice matematiky, fyziky, chemie a biologie a zeměpisu vybavovány přehlednými slovníčky obecnějších cizích výrazů, na nichž by podle okolností mohli spolupracovat i latináři stručnými etymologickými odkazy.

Naší zmínkou o významu latiny pro terminologii přírodovědných oborů však naše expozé ještě nekončí. Před dvěma lety byla zavedena na gymnáziích výuka informatiky jakožto samostatného předmětu a je potěšitelné, že zájem o využívání mikropočítačů a osobních počítačů ve výuce podnítil dva z našich přítomných kolegů k tomu, aby nás seznámili se svými výukovými programy. Mne samotného pak přivedla středoškolská informatika na myšlenku pokusit se oživit jeden zdánlivě již odepsaný latinářský mýtus - totiž úvahy o tzv. formálním vzdělání. To, čemu se kdysi tak říkalo a co se potom často zatracovalo v souvislosti s příliš formálním gramatickým drilem, má dnes naději na nový, úspěšnější život v pragmatičtější podobě gramatických algoritmů. O latinářském gramatickém drilu se tvrdívalo, že tříbí logické myšlení, což jsme my - klasičtí filologové - rádi zdůrazňovali, domnívající se asi, že to naše okolí snadno rozpozná právě na našem způsobu myšlení. Jenže okolí dělalo, že nic nepozoruje, míra tříbení se nedala kvantitativně změřit a zřejmě ani prokázat, a tak termín "formální vzdělání" vyšel z módy a nikdo se k němu dlouho nechtěl znát. Ve skutečnosti však naše tradiční, časem

možná trochu zdiskreditované namátkové a izolované rozpoznávání gramatických tvarů uvnitř jejich globálního komplexu nebylo nijak bezduché a vždy se uskutečňovalo na základě logických pochodů, ne nepodobných algoritmickým postupům při programování. V našem prozkoušování gramatických tvarů neměly sice tyto pochody přísně binární charakter, jako je tomu v informatice, ale naši kolegové, kteří už pracují s počítači, by je byli určitě s to v binární přeměnit. A tak se nabízí otázka: Nelze počítat s tím, že by se návyk určitých logických myšlenkových pochodů, uplatňovaných ve výuce povinné latiny po dobu celých dvou let, mohl případně vhodně zúročit i jako podpůrný element při výuce matematiky a informatiky, a navíc by přitom výuka latiny zároveň přispěla svou věcnou, obecně kulturní náplní i k harmoničtějšímu formování mladého člověka?

Konec mého expoze se přiblížil: od současné reality nepovinné latiny jsme se právě přenesli do oblasti science fiction - čili scientiae fictio, jak by řekl latiník. To jest: jako bychom slyšeli zdálky zaznívat hudbu nadějně budoucnosti. Nadějně budoucnosti latiny proto, že upřímně věřím, že latina je mrtvá jen zdánlivě a že záleží na nás všech (i když asi nikoli jen na nás), zda pro ni budeme moci ještě včas, než se z českého národa znalost latiny úplně vytratí, nalézt důstojné místo, jež by bylo adekvátní jejímu historickému významu, a především jejím skutečným hodnotám pro přítomnost a budoucnost.

Gratias vobis ago!

ODKAZ ANTIKY V SOUČASNÉM BULHARSKU
Miroslav Soukup (Praha)

Zeměpisná poloha na východě Balkánského poloostrova a s ní související bohaté dějiny lidského osídlení jsou příčinou, že Bulharsko může být právem nazýváno rájem archeologů. Říká se, že ať se tam kdekoli kopne do země, najde se nějaká cenná památka. Jde o památky prehistorické, antické (z řeckého, tráckého, helénistického a římského období) a ze středověku.

Vzácné archeologické nálezy z těchto tří epoch jsou uloženy v muzeích v celém Bulharsku - ve Varně, Veliko Tarnovu, Plisce, Preslavi, Staré Zagoře, Plovdivu - ale především v Národním historickém muzeu v Sofii. Stojí za to seznámit se s jeho exponáty, které jsou chloubou bulharských odborníků, ale i s prostředím, které takové odborníky připravuje již na středoškolské úrovni. Než navštívíme Národní historické muzeum a Národní gymnázium antických (starověkých) jazyků a kultur v Sofii, připomeneme si stručně nejvýznamnější místa nálezů z jednotlivých dějinných epoch.

Prehistorické nálezy v Bulharsku vyvolaly v posledních desetiletích velkou pozornost nejen odborníků, ale i veřejnosti, zejména mimo Bulharsko; zatím však nejsou známé tak, jak by si zasloužily. Například u vesnice Chotnica u Veliko Tarnova bylo v 60. letech odkryto naleziště z mladší doby kamenné, z úsvitu kovové éry, se zlatými předměty, jejichž stáří se odhaduje na 6500 let. Mezi 44 předměty jsou amulety a jiné kultovní předměty o celkové váze 310 gramů.

V roce 1972 zahájili po náhodném objevu traktoristy bulharští archeologové Ivan Ivanov a Michail Lazarov výkopu pozdní chalkolitické nekropole u Varny. Za 15 let bylo na ploše 7500 m² odkryto 265 hrobů. Ve 45 z nich bylo nalezeno 3000 zlatých předmětů o celkové váze přes 6 kilo-

gramů. Jsou mezi nimi zlaté nádoby a šperky. Ve 25 kenotafech byly nalezeny zlaté předměty a šperky na hliněných maskách nahrazujících tváře lidí, kteří zde nemohli být pohřbeni, protože zemřeli někde příliš daleko. Bulharští archeologové nazývají tyto nálezy světovou senzací, neboť jde o nejstarší zlato lidstva.

Další prehistorickou senzací, která většinou uniká pozornosti turistů navštěvujících hlavně černomořské pobřeží Bulharska, případně též hory - Vitošu, Ril, Rhodopy, Pirin i Starou Planinu - je neolitické sídliště z 6. tisíciletí př.n.l. ve Staré Zagoře. V muzeu, které bylo vztyčeno nad vykopávkami, zhlédne návštěvník kromě půdorysu s autentickými zbytky sídliště také kultovní předměty a nářadí z doby od počátku 6. do 2. tisíciletí př.n.l. Ochotným průvodcem je tam Minčo Dimitrev, archeolog z Krajského historického muzea ve Staré Zagoře. Dozvídáme se, že Stará Zagora má svými 21000 exponáty nejbohatší prehistorickou sbírku v Evropě. Je mezi nimi i soška zvířete s lidskou hlavou, kterou archeologové datují do doby 1500 let před slavnou egyptskou sfingou.

Nejbohatší archeologickou žeň však v Bulharsku vydalo období trácké, řecké a římské antiky. Na nynějším bulharském území, jmenovitě v jeho východní části, se rozkládala starověká Trácie, země indoevropského kmene, který sledoval řecké kmeny při putování na Balkán. Na mapách řecké oblasti figuruje Trácie např. v období peloponéské války (431-404 př.n.l.), v době říše Alexandra Makedonského i v helénistickém světě ve 3. století př.n.l.

Trákové přijímali řeckou kulturu a sami ji obohacovali. Tráckého původu jsou např. báje o bohu vína Dionýsovi a o pěvci Orfeovi. V Homérově Iliadě však trácký král Rhésos bojoval na straně Trójanů proti Řekům. Na mapách znázorňujících římskou říši v době republiky, na počátku císařství i v době pozdního císařství je se jménem Thracia ztotožňováno území zvané Moesia Superior a Moesia Inferior.

Trácie se často spojovala s nepřáteli Říma, což se pochopitelně Římanům nelíbilo. Thracia, kam římská vojska pronikala již za Augusta, byla definitivně připojena k Římské říši r. 46 n.l. za císaře Claudia.

V Bulharsku si odkazu tráckého období velice cení, jak dokazuje i skutečnost, že v rámci Bulharské akademie věd existuje Thráckologický ústav, v jehož čele je prof. Alexandr Fol, bývalý ministr školství BLR. Z vynikajících tráckých památek je třeba jmenovat hrobku v Kazanlaku, měste ve středním Bulharsku, v jehož okolí jsou plantáže pro pěstování růží. Návštěvníkům je však umožněn pouze vstup do kopie trácké hrobky na pahorku nad městem; blízká originální hrobka ze 4.-3. století př.n.l. je zpřístupňována pouze odborníkům a významným hostům. Návštěvníci tam obdivují umělecké předměty a desky s plastikami znázorňujícími život pohřbených osob a mytologické výjevy.

Nálezem století byl na jaře roku 1986 nazván soubor 65 stříbrných pozlacených nádob - džbánů, mís a číší - z 5.-4. století př.n.l. Tento trácký poklad, vystavovaný přechodně v Národním historickém muzeu v Sofii, nalezl v obci Rogozen u Vraci severovýchodně od Sofie traktorista Ivan Savov při výkopu pro vodovodní potrubí na své zahradě. Nádobu elegantních tvarů, které jsem měl možnost v muzeu shlédnout, zdobené plastikami a rytinami, jsou svědectvím neobyčejně vyspělé kultury. Poklad je trvale umístěn v muzeu ve Vraci.

Konečně po trácko-řecko-helénistickém období zanechali v Bulharsku mnoho památek i Římané. Vidět je mohou návštěvníci Sofie, která se za Trácků a Římanů nazývala Serdika, za prvního bulharského státu Sredec. Od 2. do konce 4. století n.l. chránila město před nájedzy římská pevnost. V samotném centru Sofie, v místech, kde je sídlo nejvyšších stranických a státních orgánů, poblíž Leninova náměstí, byly vybudovány podchody s vitrínami, v nichž jsou vystaveny památky z uvedeného období - užité i rituální předměty,

stříbrné šperky, mozaikové kachle, busty starověkých božstev, kamenné náhrobní desky. Na sousedním prostranství zadního traktu hotelu Sheraton-Balkan jsou zbytky staré pevnostní stěny a východní brány, která měla dvě věže s pětiúhelníkovým půdorysem. V blízkosti jsou pozůstatky římské budovy, která podle názoru archeologů sloužila veřejným účelům. V 5. století n.l. byla přeměněna na kostel.

Prolínání kultur různých věků na bulharském území ukazuje názorně historie města Stará Zagora, o které byla výše řeč v souvislosti s neolitickým sídlištěm. V těsné blízkosti nynějšího města odkryli archeologové zbytky hradeb z tráckého období z 5. a 4. století př.n.l. Trácké město se tam tehdy nazývalo Beroe a tento název nese nyní vše, čím se Stará Zagora pyšní - od závodu na výrobu robotů po fotbalový klub. Římané zkomolili jméno Beroe na Vereia, jak se nyní jmenuje reprezentativní hotel ve středu města. Mimochodem - trácký název města Filipopolis, nynějšího Plovdivu, převzali i Římané. V nynějším Plovdivu bylo restaurováno antické římské divadlo z 2. století n.l. Římané začali v Trácii stavět města až za císařů Traiana (98-117 n.l.) a Hadriana (117-138 n.l.). Beroe tehdy dostalo vznesené jméno Augusta Traiana. Byzantinci je později nazývali Irinopolis - město míru. V 9. století za chána Kruma připadlo město bulharské říši a dostalo jméno Stara Zagora.

Jedno z římských měst patří k mimořádným archeologickým senzacím Bulharska. Několik kilometrů od bývalého sídelního města Veliko Tarnova v prostoru vesnice Nikjup u řeky Rosice odkryli archeologové pozůstatky města Nicopolis ad Istrum - Nikopolis u Dunaje. Zasluky o to měl český archeolog prof. Václav Dobruský, pozdější ředitel Archeologického a národopisného muzea v Sofii. Dnes tam pokračuje ve výzkumech bulharský vědec, prof. Teofil Ivanov. Toto město bohyňě Niké při Dunaji ukazuje názorně dnešním generacím městský organismus z 2. století n.l. Založil je r. 102 n.l. císař Traianus, po rozkvětu ve 2. a 3. století

nastal vrchol za císaře Konstantina I. - Velikého (306 až 337 n.l.). Pokračoval tam vlastně řecký život - obyvatelé byli malcoasijská Řekové a počtější Trákové. Vykopávky ukazují, že město i jeho obyvatelé zahynuli náhle, jako v Pompejích. Nebylo to však po výbuchu sopky, jako byl Vesuv, ale po útoku divokých nájezdníků. Do Trácie pronikli v 7. století Avaři. Že u nás Nicopolis ad Istrum není něco zcela neznámého, dokazuje nedávná spolupráce studentů z Nitry a Prešova s bulharskými archeology při tamních výkopech. V Nicopoli se našly cenné umělecké předměty, jako např. socha Eróta z 2. století n.l., snad římská kopie ztraceného Praxitelova díla, nebo bronzová busta císaře Gordiana III. (224-238 n.l.), kterou mohou shlédnout návštěvníci Národního historického muzea v Sofii.

Římským městem postaveným na předtím neosídleném místě je Ulpia Oescus při ústí řeky Iskar do Dunaje. Pochází odtamtud světoznámá mozaika s motivy Menandrových Achajců, uložená v Historickém muzeu v Plevenu, a socha bohyně Deméter, nyní v Národním historickém muzeu v Sofii.

Pěknou památkou je římská villa v souboru archeologických nalezišť u obce Madara u Šumenu (na kolmém bradle vystupujícím do výše desítek metrů z roviny poblíže Madary je vyryt do stěny proslulý Madarský jezdec z 8. století n.l. Jinak osídlení se tu datuje od r. 3000 př.n.l. a ve velké jeskyni tu byly nalezeny památky z několika historických epoch).

Významným římským městem na Dunaji bylo Durostorum, které založil císař Traianus kolem roku 100 n.l. na místě tráckého sídliště. Dnes je tu významný bulharský dunajský přístav Silistra, město, jímž projíždějí turisté na trase z Ruse k Černému moři. Je tam římská hrobka ze 4. století n.l. s nástěnnými malbami, jež patří k nejzachovalejším z doby císaře Theodosia I. Na Silistru-Durostorum je překrásný pohled z parku na návrší na jih od města, odkud je vidět město, přístav, řeka Dunaj i protilehlý rumunský

břeh.

Nejvýznamnějšími středověkými archeologickými místy v Bulharsku jsou Pliska a Veliki Preslav, obě nedaleko Šumenu. Pliska byla prvním hlavním městem bulharského státu založeného r. 681 (zakladatel chán Asparuch zhruba 644 až 701 n.l.). Jsou tam zbytky staveb ze 7. až 11. století včetně panovnických sídel. Drobnější exponáty jsou vystaveny v muzeu přímo u vykopávek. S průzkumem Plisky je spojeno jméno českého badatele prof. Karla Škorpila, který má přímo u vykopávek důstojně udržovaný hrob. V Sofii je na domě v ulici Latinka ve čtvrti Iztok, kde žil a pracoval, pamětní deska.

Veliki Preslav bylo druhé hlavní město Bulharska a tamní archeologické naleziště přístupné veřejnosti stejně jako v Plisce zahrnuje zbytky pevnosti, paláců a kostelů z 9. a 10. století. Drobnější exponáty jsou vystaveny v tamním nedávno postaveném muzeu, v jehož blízkosti je parkoviště pro automobily, restaurant a prodejna literatury a suvenýrů.

Reprezentativní ukázky z jednotlivých historických epoch nynější bulharské země jsou soustředěny v Národním historickém muzeu v Sofii. Tato největší muzejní instituce v Bulharsku byla založena 1. dubna 1973, ale její budova v bývalém justičním paláci v centru Sofie a zároveň i antické Serdiky na začátku Vitošské třídy byla otevřena pro veřejnost 2. března 1984. Okázalá stavba s portálem, pyšným se důstojným sloupovým klasického stylu, je dílem architekta Penčo Kojčeva. Byla postavena v letech 1928 až 1936.

Na dvou podlažích na ploše 1,8 ha je rozmístěno 8400 exponátů, z nichž pouze 408 jsou kopie. Nejstarší předměty nezměrné ceny jsou tu klenoty z chalkolitické nekropole u Varny z 5. a 4. tisíciletí př.n.l., valčitrnský zlatý poklad (Plevenský kraj) z 16. až 12. století př.n.l. a tzv. trójské číše z období 16. až 12. století př.n.l.

Trácké nálezy bulharských archeologů z téhož období, které jsou mezi exponáty muzea, jsou velmi podobné nálezům z Tróje. Souvislost trójské a trácké kultury se snažila dokumentovat výstava, kterou společně uspořádali archeologové Bulharska a NDR a kterou jsme měli v roce 1982 možnost shlédnout v Berlíně. Výstava byla potom postupně přenesena do Moskvy a Sofie.

Dalším magnetem pro návštěvníky muzea je panagjurištský zlatý poklad (Plovdivský kraj) z poloviny 4. století př.n.l. Tento i uvedený valčitrnský poklad jsou největšími soubory zlatých předmětů svého druhu v Evropě dokládající tráckou kulturu. Jejich číše, vázy, mísy a šperky jsou skvostně vyzdobeny dekorativními ornamenty a mytologickými výjevy.

Příznivci antiky - a nejen oni - obdivují v přízemí část štítu z chrámu Serapise a Isidy ze Serdiky, nynější Sofie, z let 161-163 n.l. Snažíme se luštit porušený řecký nápis na této památce dokládající šíření egyptských kultů v tehdejší Evropě. Dále poutá půvabná soška Artemidy z 2. až 3. století z Durostora-Silistry, hloučky návštěvníků postávají nad překrásnými římskými mozaikami a v zadumání hledí na náhrobní desky s plastikami loučících se bytostí...

V bočních chodbách a na druhém podlaží se návštěvníci seznamují s historií a kulturou obou bulharských středověkých států od 7. do 14. století, s národně osvobozovacími boji v 15. až 17. století, s obdobím bulharského národního obrození v polovině 19. století a konečně s osvobozením země z osmanské nadvlády po rusko-turecké válce v letech 1877 až 1878. Jsou tu staré sloupy, ikony, kamenné kvádry s historickými nápisy, trůny, dřevorezby různých škol, obrazy, staré tisky, kroje, výšivky, předměty rukodělné výroby, dokumentární diplomatické a kulturní listiny a fotografie.

Muzeum navštěvují turisté a školní exkurze z domova i ze zahraničí. Mimořádný zážitek byla recepce, kterou

zde na podzim roku 1985 uspořádal bývalý generální ředitel UNESCO během 23. zasedání generální konference organizace. Muži a ženy různých barev pleti, starší i mladší, někteří oděni do národních úborů afrických zemí a zemí Blízkého východu i indického subkontinentu, nevěnovali ani tak pozornost gastronomickým lákadlům, jako exponátům z období, kdy dnešní Bulharsko spadalo do oblasti řecké a římské kultury.

Pokaždé, když jsem muzeum navštívil, jsem tam viděl početné skupiny mladých lidí - středoškoláků i vysokoškoláků. Možnosti seznámit se prostřednictvím tohoto muzea a Bulharska vůbec s jedinečnými památkami prehistorie, a zejména antické historie, by mohly v širším měřítku využívat i československé školy.

IX. KONGRES MEZINÁRODNÍHO SDRUŽENÍ SPOLEČNOSTÍ PRO KLASICKÁ
STUDIA (PISA 24.-30.8. 1989)
Pavel Oliva (Praha)

9. světový kongres Mezinárodního sdružení společností pro klasická studia (Fédération internationale des associations d'études classiques), jehož členem je i Jednota klasických filologů při ČSAV, se konal pod záštitou předsedy italského senátu, předsedy italské poslancecké sněmovny, předsedy vlády Italské republiky, ministrů zahraničí, školství, kultury i oficiálních představitelů kraje Toskana, a rovněž okresu i města Pisa. Mezi sponsorsy patřily univerzity ve Florencii, v Sieně a v Pise, dále tamější Scuola normale superiore a četné další kulturní a veřejné instituce.

Jednání kongresu se zúčastnilo asi tisíc badatelů ze všech kontinentů. Zvláště početné byly - kromě pořadatelské země - delegace ze Španělska, Francie, NSR, Velké Británie a USA. Z Československa byli přítomni A.Bartoněk a P.Oliva.

Základ vědeckého programu kongresu tvořily 3 sekce, řecký svět, římský svět a problémy antické civilizace. Každá z těchto sekcí měla pět půldenních zasedání, na nichž byly předneseny vždy dva hodinové referáty věnované příslušné problematice a zbytek času byl vyhrazen diskusi.

V 1. sekci (řecký svět) referovali v zasedání věnovaném řecké archaické a klasické literatuře (pod předsednictvím G. S. Kirka) F.R. Adrados (poezie a společnost v řecké archaické a klasické literatuře) a Ruth Scodel (epika a rané náhrobní nápisy), v zasedání věnovaném archeologii a náboženství (pod předsednictvím Emily T. Vermeule) Juliette De La Genière (o svatyních "Matky bohů" na Peloponnésu) a R. Hägg (o některých novějších objevech kultovních center archaického Řecka), v zasedání o struktuře řecké polis (pod předsednictvím M.H. Jamesona) P.Oliva (polis v rané řecké společnosti) a A.B. Bosworth (autonomia v politické terminologii klasického Řecka), v zasedání věnovaném helénistické

literatuře (pod předsednictvím F. Viana) G. Paduano (o času a prostoru v Apollóniových Argoňautikách) a T.G. Rosènmeyer (o lyrických prvech v témže básnickém díle), a konečně v zasedání věnovaném řeckému divadlu (pod předsednictvím J. Jouanny) Suzanne Saïd (o některých specifických aspektech řecké tragédie) a M. Landfester (o novějších poznacích sofokleovského bádání).

V 2. sekci (římský svět) hovořili v zasedání o klasické římské poezii (předseda P. Fedeli) R.O.A.M. Lyne (o specifické stylu Vergiliovy Aeneidy) a W. Suerbaum (o vztahu mezi ilustracemi k Aeneidě a básnickými obrazy jejího autora), v zasedání o sociální historii císařského Říma (předseda R. Martin) P. Wim de Neewe (o římském velkostatku v pojetí Plinia Mladšího) a Alexandra Gara (o sociální mobilitě za principátu), v zasedání o pozdně antické kultuře (předseda T.D. Barnes) A. Lippold (o vztahu Konstantina Velikého k barbarскому světu) a J.P. Callu (o problematice latiny v období dominátu), v zasedání o římské literatuře raného principátu (předseda A. Michel) A.J. Vaccaro (o formálních proměnách hexametru) a M. Citroni (o literatuře určené lidovým vrstvám), a na zasedání o vztahu archeologie k historii (předseda M. Torelli) B. D'Agostino (o raně strušké ikonografii) a T. Hölscher (o metodologických aspektech analýzy archeologického materiálu).

Ve 3. sekci (problémy antické civilizace) se jednalo o klasických modelech v ideologii americké a francouzské revoluce (předseda E. Leppore, referenti J.Ch. Dumont a M. Reinhold), o náboženství a kultuře v antickém světě (předseda D. Musti, referenti W. Burkert a J. Griffin), o filozofických školách v antickém světě (předseda J.M. Dillon, referenti Ch.H. Kahn a Margherita Isnardi Parente), o helénistickém vlivu na římské umění (předsedkyně Evelyn B. Harrison, referenti W. Königs a E. La Rocca) a o postavení ženy v antické společnosti (předseda O. Murray, referovaly Pauline Schmitt-Pantel a Marilyn B. Arthur).

Součástí programu kongresu bylo osm kolokvií, na nichž

bylo předneseno vždy šest dvacetiminutových sdělení. Jednotlivá kolokvia byla věnována aktuálním problémům vydávání klasických textů, vztahu orální a psané řecké epiky, státní správě za římského císařství, literárním druhům v Řecku a v Římě, řecké mytologii v římském umění, přínosu antropologie v bádání o antickém starověku, kontinuitě antické tradice v toskánské oblasti a italské renesanci a jejímu vztahu ke klasickým studiím. Značné pozornosti účastníků kongresu se těšila i dvě zasedání, na nichž byly předneseny informace o stavu a aktuálních problémech edicí, slovníků a dalších pomůcek pro výzkum antických civilizací (instrumenta studiorum).

Jednání sekcí i kolokvií probíhala paralelně ve třech zasedacích místnostech sjezdového paláce (palazzo dei Congressi) v Pise. Na plenárních zasedáních byly předneseny dva referáty zaměřené k obecné tematice bádání o antickém starověku. B. Gentili promluvil o aktuálním významu klasických studií jak pro humanitní, tak pro exaktní vědy a B. Andreae se zabýval římskou plastikou kopírující v mramoru řecké bronzové originály.

Organizátoři kongresu připravili rovněž bohatý kulturní program. Kromě několika recepcí a koncertů to bylo skvěle inscenované představení Menandrovy komedie Samia v působivém prostředí klášterního komplexu Certosa di Calci.

Před zahájením kongresu se konalo plenární zasedání Mezinárodního sdružení společností pro klasická studia věnované především vědecko-organizačním otázkám a rozvoji mezinárodní spolupráce. Jednání řídil dosavadní předseda FIEC E. Gabba. Bylo zvoleno nové předsednictvo pro nadcházející pětileté období v čele s J. Irigoinem. Na příštím plenárním zasedání FIEC, jež se uskuteční v roce 1991 ve Stockholmu, bude připraven rámcový program jubilejního X. kongresu FIEC, který bude uspořádán v srpnu 1994 v kanadském Quebecu.

POLIS ET CIVITAS

Mezinárodní symposium GIREA (Blagoevgrad 1989)

Jan Souček (Praha)

Další z řady symposií GIREA, která jsou věnována především sociálním a hospodářským problémům antického světa, se konalo ve dnech 3.-7. září 1989 v bulharském Blagoevgradu pod patronátem Národní rady pro výchovu, vědu a kulturu BIR. Výbornou organizací symposia zajistily Katedra obecných dějin Pedagogického institutu v Blagoevgradu a Katedra thrákologie sofijské univerzity. V čele organizačního výboru stála prof. M. Tačeva.

Zasedání symposia se zúčastnilo přes třicet badatelů z Bulharska, Československa, Francie, Itálie, Japonska, Jugoslávie, NDR, NSR, Polska, Rakouska, Rumunska, Sovětského svazu a Španělska. Během symposia zaznělo celkem 29 referátů, které přispěly k poznání mnoha dílčích i obecnějších problémů vývoje "poleis" a "civitates" od klasického období řeckých dějin až po pozdní antiku.

V centru pozornosti referujících stálo především působení řecké a římské civilizace v okrajových oblastech antického světa, zejména vliv správních a organizačních forem antických měst (ev. městských států) v těchto oblastech a vzájemné pronikání antických a místních prvků. K poznání dějin okrajových oblastí antického světa daleko více než literární prameny přispívají archeologické nálezy a epigrafický materiál, a proto i většina referátů věnovaných této problematice vycházela z interpretace archeologických a epigrafických pramenů. Z chronologického hlediska většina referátů této skupiny pojednávala o vývoji v době hellénismu a v období principátu, teritoriálně se nejvíce příspěvků dotýkalo oblastí Balkánu (především Thrákie) a Černomoří (včetně Kolchidy), dále byla zastoupena Hispánie v římské době a vzdálené východní oblasti hellénistického světa.

Druhá - méně početná - skupina referátů přispěla k hlub-

šímu poznání sociálního, ekonomického, vojenského a kulturního vývoje městských center zejména v klasickém a hellénistickém období řeckých dějin, méně příspěvků s touto tematikou již bylo věnováno římskému období. Důležitý problém, jehož se dotklo několik příspěvků, tvoří vztah měst, ev. městských států, k teritoriálním státům a jejich správě. Konečně několik referátů bylo věnováno využití jazykových poznatků pro studium některých problémů řeckých a římských dějin.

Mnoho zajímavých podnětů přinesly četné a obsáhlé diskusní příspěvky k jednotlivým referátům a zejména jedno ze zasedání symposia, které bylo vyhraženo volné diskusi. Účastníci této diskuse soustředili svoji pozornost kromě jiného především na problémy společných rysů a odlišností vývoje městských center v různých oblastech a v různých dobách trvání antické civilizace a na otázky typologie antických měst na základě různých kritérií jejich ekonomického, sociálního a politického charakteru.

Symposium GIREA v Blagoevgradu rozhodně přineslo mnoho nových podnětů pro výzkum obecnějších problémů charakteru a funkcí městských center v antice a přispělo mnoha novými důležitými poznatky, které přinesl nový bohatý archeologický materiál, k prohloubení našich znalostí hospodářského, politického a sociálního vývoje různých oblastí antického světa. V rámci této informace o průběhu symposia nelze podrobně informovat o jednotlivých příspěvcích, avšak s jejich obsahem se zájemci budou moci seznámit v připravovaném sborníku.

III. MEZINÁRODNÍ KONFERENCE O ŘÍMSKÉM PORTRÉTU

(Bechyně 25. - 29. září 1989)

Jan Bažant (Praha)

První konference, pořádaná v této řadě, se konala v roce 1981 v Berlíně (NDR), druhá byla o čtyři roky později svolána do Říma a ve dnech 25.-29. září 1989 se účastníci třetí konference sešli v studijním středisku ČSAV v bechyňském zámku. Organizace této akce se ujal Kabinet pro studia řecká, římská a latinská ČSAV společně s Národním muzeem v Praze. Slavnostní zahájení konference se konalo v Lobkovickém paláci na Pražském hradě, kde Národní muzeum k této příležitosti připravilo výstavu věnovanou římskému umění z československých sbírek. Z tohoto nově rekonstruovaného renesančního paláce účastníci konference odjeli do jednoho z nejkrásnějších jihočeských renesančních zámků, do Bechyně. Vzhledem k tomu, že počátek zájmu o římské portréty je úzce spjat s renesancí, konferenční prostory byly vhodným rámcem tohoto významného vědeckého setkání.

Na konferenci se sešla stovka badatelů z řady zemí. Nejpočetněji byla zastoupena Spolková republika Německo - v německy mluvících zemích má tato vědecká disciplína největší tradici - a jak se dalo očekávat, z Itálie. Kromě tří plenárních zasedání se badatelé účastnili dvou paralelně probíhajících sekcí, z jejichž zasedání zasluhuje největší pozornost to, které bylo věnováno literárnímu portrétu. Pokus organizátorů konference o prolomení bariér mezi archeology, literárními historiky a filology zabývajícími se z hlediska své disciplíny římskými portréty, se bohužel nepodařil. Lpění na úzkém rámci vlastní disciplíny je zjevně v bádání o antice příliš hluboce zakořeněno.

Referáty, přednesené na konferenci, lze rozdělit do dvou skupin - na ojedinelé pokusy o syntetický pohled na danou problematiku (J. Bouzek, P. Zanker) a na výrazně převažující informativní přehledy. Několik referátů druhé katego-

rie bylo věnováno archeologickým vykopávkám, z nichž vzbudila největší pozornost zpráva o nálezu soch filozofů v Dionu, kterou přednesl D. Pandermalis. Početnější byly informace o vědeckých projektech, jako byl referát o mechanismu distribuce portrétů císařů (J.Ch. Balty), o portrétech na kontorníacích (E. Alföldi-Rosenbaum), o soukromých portrétech hadriánské doby (K. Fittschen), o tzv. galliénovské renesanci (D. Rössler), či o augustovských kořenech konstantinovského portrétu. Bechyňské setkání umožnilo účastníkům, aby si kromě jiného utvořili aktuální obraz o současném bádání na tomto poli.

Na závěr jednání D. Pandermalis pozval všechny účastníky do Soluně, kde se bude v roce 1994 konat další, již IV. mezinárodní konference o římském portrétu.

РАННИЙ ЦАРСКИЙ/ И РЕСПУБЛИКАНСКИЙ ПЕРИОДЫ
ИСТОРИИ РИМА В ИСТОРИОГРАФИИ ЧСР

Игорь Лисовый /Львов/

История Древнего Рима привлекала внимание чешских исследователей уже в XVIII веке. ^{1/} Весьма всесторонне она изучалась в новое время, ^{2/} особенно в послевоенный период. ^{3/} Относительно широко исследовались социально-политические аспекты принципата, вопросы кризиса Римской империи, ее провинциальной политики, а также проблема взаимоотношений земель Подунавья с Римом; одной из широкоисследуемых была проблема древнеримского рабства и классовой борьбы. Что касается раннего и республиканского периодов римской истории, они изучены в чехословацкой науке еще недостаточно.

Как известно, царский период истории Рима долгое время игнорировался в науке из-за отсутствия и нередкой противоречивости источников. Не было исключением в этом вопросе и чехословацкое антиковедение. Общественно-политическая история царского Рима и реформы Сервия Туллия довольно слабо обобщили в вузовских пособиях Г. Железковского и Я. Киндл. ^{4/} Шире он дан в учебнике по истории первобытной и древней. ^{5/} Царствование Нумы Помпилия через призму мировоззрения Августина стремился раскрыть в одной из статей Р. Гошек. ^{6/} Больше внимания уделили чехословацкие ученые культуре этрусков. Кроме лингвистических работ К. Яначека ^{7/} в ЧСР опубликованы пособия Г. Гейслера и Й. Ригера, ^{8/} перевод книги В. Келлера, ^{9/} научно-популярная монография Я. Буриана и Б. Моуховой, ^{10/} которая явилась первым обобщающим трудом в чехословацкой науке, рассматривающим вопросы происхождения этрусков, их истории и культуры в свете античной литературной традиции и современных исследований. Наиболее интригующей, как известно, остается по сей день проблема происхождения этрусков. Авторы книги весьма подробно проанализировали существующие в мировой науке гипотезы, не представив собственной, однако, судя по анализу, можно считать Я. Буриана и Б. Моухову сторонниками восточной /малоазийской/ теории этногенеза этрусков. Говоря о политическом развитии

Этрурии, подчеркнуто, что связывающим звеном существования известной федерации 12 городов была религия, что городами правили аристократические роды. Первоначальная должность царя была впоследствии заменена своеобразным аристократическим аппаратом, а города возглавлялись коллегией чиновников — zilath. Быстрый рост этрусских городов побудил их в конце V в. до н.э. к широкой экспансивной политике /южный берег Тибра, Лаций и Кампания/. Что касается сельского хозяйства, справедливой представляется мысль о том, что у этрусков не существовало крупное землевладение; вместе со свободными членами общины трудились и рабы.

В чехословацкой литературе опубликовано по этрускологии несколько популярных работ для широкого круга читателей. ^{11/} Значительным дополнением к упомянутым работам были рецензии на исследования зарубежных этрускологов. Работы советских ученых, опубликованные в 70-80-х гг. /например, А.И.Немировского и Н.К.Тимофеевой/, не нашли надлежащего резонанса в чехословацкой науке, что можно объяснить спадом интереса к рассматриваемому периоду.

Определенный вклад в историографию царского периода вносит хрестоматия В.Марека, ^{12/} однако это пособие составлено исходя из дидактических целей, а не научных.

Сравнительно меньше внимания уделяли историки ЧС¹ вопросам падения царской власти и становления республики, ее социально-экономическому развитию и политическим институтам, борьбе Рима за гегемонию в Италии и Западном Средиземноморье. Кроме соответствующих разделов упомянутого выше пособия под редакцией Я.Печирки, книги Я.Буриана и П.Оливы о цивилизациях древнего Средиземноморья, ^{13/} располагаем работами Й.Чешки, М.Бартошека и Я.Буриана, рассматривающих отдельные аспекты ранней Римской республики. Согласно наблюдениям Й.Чешки, ^{14/} ненависть римлян к царской власти /odium regni/, распространенная в литературных источниках, была результатом жестокой власти Тарквиния Суперба, однако такое утверждение преувеличено. Ненависть римлян к монархии росла вместе с внутренним

развитием республики и была перенесена на события царского периода. Несмотря на теорию о постепенной ликвидации царской власти, Й.Чешка высказал сомнение в том, был ли действительно Тарквиний последним римским царем. Римские патриции V—IV вв. и оптиматы II—I вв. до н.э. нуждались в идеологическом обосновании аристократического республиканского строя, против усиления плебеев и городского пролетариата, а также против стремления некоторых политиков типа Юлия Цезаря захватить власть. Патриции, опасаясь того, что в их борьбе плебейский предводитель достигнет самовластия, стремились изобразить последнего царя в самых темных красках. Если им был Тарквиний Суперб, его царствование представляет дурную, искусственно созданную патрициями традицию; в противоположность ему, царствование Тарквиния Приска и Сервия Туллия представляет хорошее, сохранившееся в народном предании, воспоминание.^{15/} Таким образом, анналистика хотела доказать, что царский строй был вначале полезным для государства, но впоследствии превратился в произвол и властолюбие.

М.Бартошек в работе, посвященной административным проблемам в Риме /до сер. III в. до н.э./, коснулся вопросов о центральном управлении, распределении земельной территории, финансах и военном деле.^{16/} Характеризуя права и обязанности римских магистратов /царей, консулов, сената, квесторов, эдилов, цензоров/ с точки зрения государственно-правовой, М.Бартошек считает власть царей символической, подобно к власти *patres gentium*; не случайно их правомочия ограничивались сильным влиянием сената и куриатных комиций /с.214—227/. Власть царя превратилась в монархию в этрусский период /именно этрускам принадлежит понятие *imperium*/, когда наступил переход от родовых отношений к государственным. Деятельность сената и комиций теперь сдерживалась самим царем. Несмотря на то, что сенат остался органом-советчиком при царе, а позже и при консулах, он постоянно укреплял свои позиции и уже в V в. до н.э. прибрал к своим рукам государственные финансы, охрану государственного имущества, заведовал эрарием; не менее значимым было

его влияние на военное дело, внешнюю политику, культы и распределение земельной территории. М.Бартошек поддержал распространённое в литературе мнение о том, что, начиная с Ромула /или другого, близкого по времени, момента/, часть земли стала частной собственностью патрициев. Государственной землей / *ager publicus* / римские граждане пользовались, исходя из различной юридической основы: наем в качестве пастбищ для общины за определенную плату / *ager campescius* /, дополнительные наделы к частной собственности римских колонистов на италийской территории / *ager colonicus* /, занятие земли частником безвозмездно или за определенную плату / *ager occupatorius* / наем земли согласно разрешению квестора / *ager quaestorius* /, наем пастбищ за определенную плату собственниками / *ager scripturarius* / и др. Касаясь центуриатной реформы Сервия Туллия, М.Бартошек не считает ее одноразовым актом, однако отрицает мнение Суржуазных исследователей, не признающих историзм Сервия Туллия и относящих реформу к IV, а не к VI в. до н.э. Относительно количественного состава римского войска в III в. до н.э. принимается цифра 250-300 тысяч соответственно к числу римских граждан - I миллион. Подитоживая, М.Бартошек подчеркнул, что в основе развития римских государственных институтов четко прослеживаются два начала - глассовое и профессиональное. В первом случае, властвующий класс стремился обеспечить себе самое выгодное положение в обществе, захватив значительную земельную территорию, одновременно стремясь удержать и политическую власть. В другом случае, наблюдаются усилия, характерные для всей правовой жизни Древнего Рима - желание приспособить ее к новым условиям социально-экономического развития.

Один из важных стержневых вопросов ранней истории Римской республики - борьбу плебеев с патрициями рассматривали частично Г.Железкова и Я.Буриан.^{17/} Их взгляд на происхождение плебеев и цель борьбы созвучен взгляду советских историков.

Вопросы борьбы Рима с Карфагеном за преобладание в Западном Средиземноморье были предметом исследования Я.Буриана.^{18/}

В статье о развязке римско-карфагенского конфликта поставлено, например, цель раскрыть обстоятельства, приведшие к 3-й Пунической войне, последствия которой открыли Риму пути к дальнейшим завоевательским планам в Африке. Тот же исследователь в пособии по первобытной и древней истории рассматривает Римское государство III-II вв. до н.э. как начальный период образования Средиземноморской империи /с.710-731/ и, одновременно, как вершину Римской республики, ее социально-экономического, политического и культурного развития.

К синтетическому изложению истории Римской рабовладельческой республики II-I вв. до н.э. обратились авторы пособий по истории древнего мира, в частности Л.Варпл,^{19/} Ф.Кнотек,^{20/} Г.Железковова,^{21/} Я.Буриан,^{22/} В.Замаровский^{23/} и Я.Кинцл.^{24/} Так, Ф.Кнотек выделил в качестве главных вопросы о внешней политике Рима во II в. до н.э., о реформе братьев Гракхов и рабских восстаниях на Сицилии и в Италии, о Союзнической войне, о гражданской войне и диктатуре Суллы, первом триумvirате и борьбе между Цезарем и Помпеем. Стремясь дать очерк политической истории Рима, автор мало внимания уделил анализу источников, в стиле Т.Моммзена идеализируется фигура Юлия Цезаря /с.52-95/. Положительным моментом в интерпретации Ф.Кнотека было утверждение, что важным фактором, приведшим к падению республиканского строя, была классово-социальная борьба в Риме. Всесторонне история поздней Римской республики представлена в пособии по первобытной и древней истории под редакцией Я.Чечирки /с.734-771/. По справедливому замечанию автора раздела Я.Буриана, Римская республика в последние сто лет существования превратилась в компактное средиземноморское государство, для которого были характерными постоянные войны, влияющие на расстановку сил в Средиземноморье, а также кризис республиканских институтов. Рост социальных противоречий вел к заострению классовой борьбы. Я.Буриан выделил следующие моменты в развитии поздне-республиканского Рима: а/ заострение социальных противоречий и классовой борьбы как проявление кризиса республики в конце II - начале I вв. до н.э.; б/ борьба между популярями

и оптиматами, восстановление диктатуры Суллы как первой монархической попытки; в/ I-ый триумvirат как переходная форма к диктатуре Клея Цезаря; г/ 2-ой триумvirат в качестве перехода к режиму Октавиана Августа; д/ римское общество и его изменения в период кризиса республики. Касаясь аграрных отношений, Я.Буриан правомерно видит в качестве ведущего типа хозяйства сельскохозяйственную виллу. Исследователь обратил внимание на остроту классовый противоречий, перерастающую в рабские восстания. Однако утверждение о том, что в конце II в. до н.э. развитие латифундий было таким сильным, что его нельзя было приостановить даже административным вмешательством, несколько преувеличено /с.742/. Как убедительно показал В.И.Кузицин,^{25/} латифундии получили широкое распространение в Италии лишь в I в. до н.э. - I в. н.э. Характеризуя римское общество периода кризиса республики, Я.Буриан подметил факт значительного демографического роста /ср.: 204 г. - 214.000 чел., 125 г. - 394.736, 86 г. - 463.000, 70 г. до н.э. - 910.000/ и что Рим стал играть роль политического центра Средиземноморья. В последние годы республики значительно возрастает роль провинций. Что касается идеологии и культуры, на их развитие имели влияние два фактора: распространение эллинистической культуры и кризис республики, стимулировавший, как это не парадоксально, развитие творчества. Именно кризис ставал стимулом поисков выхода из него /например, Саллюстий отстаивал теорию возрождения римской классической civitas и ликвидации денег, идеализировал Юлия Цезаря; в свою очередь, Цицерон усматривал выход из кризиса в достижении согласия между сенатом и всадниками/.

Заметным вкладом в чехословацкую историографию античности стала монография Я.Буриана о Юлие Цезаре.^{26/} В ней автор стремился раскрыть образ Ю.Цезаря на широком фоне социально-политической борьбы в Римском государстве /с.5-107/. Подвергнув критике буржуазные концепции о его личности, Я.Буриан поддержал точку зрения советских историков, считающих правление Ю.Цезаря военной диктатурой, подготовившей политическую систему принцепата.

Принципиально важным для марксистской историографии является вопрос о рабстве и классовой борьбе в период Римской республики. Разработка его чехословацкими исследователями анализируется в отдельной статье.

Среди работ, в которых рассматриваются вопросы социально-экономического и политического развития Римской республики II-I вв. до н.э., необходимо выделить, кроме монографии М.Бартошека о Цицероновых речах против Верреса,^{27/} статьи В.Марека - о деятельности Цицерона в начале гражданской войны,^{28/} Й.Чешки - о распределении земли в древней Италии^{29/} и Л.Видмана - о торговле оливковым маслом.^{30/}

Й.Чешка поставил задачу определить типы хозяйств в Италии и их место в экономическом развитии государств. Автор высказал убеждение, что земельные наделы, получаемые римскими колонистами в первые века республики, относились к типу мелких крестьянских хозяйств; описанное Катонем поместье он отнес к типу средних хозяйств /вилле/. Используя данные закона Фуфия и Каниния /lex Fufia Caninia/ II в. до н.э. о распределении римлян на пять разрядов по количеству в их хозяйствах рабов / 2 раба, 3-10, 11-30, 31-100, свыше 100 рабов/, принимая к сведению сообщения Катона /II, I; IO, I/ и Колумеллы /III, 3/, Й.Чешка пришел к выводу, что мелкое крестьянское хозяйство насчитывало 30 югеров, среднее - от 30 до 50, имение средней величины - от 50 до 500, крупное - от 500 до 2.000 и латифундия - свыше 2.000 югеров. Как известно, с некоторыми уточнениями подобные выводы приняты и в советской литературе, в частности в работах В.И.Кузищина.

Любопытные наблюдения, сделанные на основании эпитафического материала, находим в статье Л.Видмана о торговле в Италии оливковым маслом. По его мнению, Брундизий и Южная Италия экспортировали оливковое масло, начиная со II в. до н.э. На рубеже II-I вв. итальянские купцы вели широкую торговлю маслом с Делосом, пока ее не нарушили войны с Митридатом. Свидетельство Плиния /Nat. hist., XV, 1/ о том, что Италия начала вывоз масла в провинции лишь во время консулата Помпея /52 г. до н.э./ исследователь не считает ошибкой, однако уточняет

направление — не восточные провинции, Испанию и Галлию, как предполагалось, а Северную Африку.

Важной стороной экономического развития Римской рабовладельческой республики была ее провинциальная политика. Наиболее интенсивно ее изучал Я.Буриан.^{31/} Характеризуя землевладение в Северной Африке, он пришел к выводу, что карфагеняне не использовали, как принято полагать, в сельском хозяйстве множество рабов и что рабство в Карфагене не приобрело тех классических форм, характерных Римскому государству, поэтому концентрация земли не достигла там экстремальных размеров на подобие латифундий. Я.Буриан, анализируя закон Юлия о провинциях /lex Julia de provinciis/, пришел к заключению, что выходом из наступившего кризиса было установление военной диктатуры и связанной с ней новой административной организации в Риме и в провинциях. Так, упомянутый закон Юлия Цезаря 46 г. до н.э. /проконсулы должны были управлять провинцией год, а пропреторы — два/ представлял собой модификацию закона Луция Корнелия Суллы 81 г. до н.э. /консулы и преторы после годичной магистратуры ставали на протяжении года провинциальными про-магистратами/. Оба закона были реакцией на развивающийся кризис республики с тем отличием, что Сулла хотел улучшить управление провинцией, доверив его опытным магистратам, а Юлий Цезарь стремился контролировать власть провинциальных магистратов, чтобы те не превзошли своим могуществом самого диктатора.

Золотым дном для римских магистратов, публиканов и других предпринимателей назвал провинции М.Бартошек, подчеркивая, что в последние годы республики эксплуатация провинций стала для римлян правилом. Исследователь обратил внимание на важную сторону италийской экономики — экспорт ремесленной продукции.^{32/} Однако несколько неправомерным представляется утверждение, что при условиях широкого развития сельского хозяйства, ремесла и торговли развился второй господствующий класс — финансовая аристократия /всадники/, поскольку они были одновременно и богатыми землевладельцами /ср. имущество Цицерона — всадника и землевладельца/.

Исследовался чехословацкими историками и такой важный вопрос, как кризис Римской республики и его отображение в моральной и идеологической сфере общества.^{33/}

Положительной оценки заслуживает научно-популяризаторская деятельность чехословацких античников. Кроме издания переводов античных авторов, сообщаемых об истории республиканского Рима, хрестоматий и книг для чтения, публиковались популярные статьи.^{34/} Интенсивно велось рецензирование и реферирование работ зарубежных исследователей; сравнительно больше внимания уделялось буржуазной историографии /свыше 50 работ, не учитывая исследования по рабству/, меньше - историографии социалистических стран, в том числе Советского Союза. Если вспомнить, что именно советские ученые достигли в этой области антиковедения значительных результатов /М.Е.Сергеенко, С.Л.Утченко, В.И.Кузишин, И.Л.Маяк и др./, приходится констатировать, что чехословацкие исследователи ослабили интерес к достижениям советской историографии. Тем не менее, это не умаляет их вклада в марксистскую науку об античности, одновременно открывая перед ними пути дальнейших поисков.

Примечания

- 1/ J.Kolár, České zpracování římské historie z 18. století, Listy filologické 99, 1976, 38-48.
- 2/ Dějiny lidstva od pravěku k dněsku. Díl 2. Římské imperium, jeho vznik a rozklad. Napsali J.Dobiáš, Vl.Groh aj. Praha, 1936.
- 3/ Třicet let výzkumu antiky v ČSSR: 1945-1975. Praha, 1976, 54-80, 174-177, 240-242.
- 4/ G.Železkovová, Stručné dejiny rímskeho štátu. Bratislava, 1952, 8-12; J.Kincl, Obecné dějiny státu a práva. Stát a právo v otrokářském Římě. Praha, 1976, 7-12; srovn.:Fr.Knotek, Dějiny starověku. Praha, 1961, 172-178.
- 5/ Dějiny pravěku a starověku. 2.část. Redakce J.Pečírky. Praha, 1979, 654-661.
- 6/ R.Nošek, Král Numa Pompilius v pohledu Aur. Augustina, Zpravy JKF 26, 1984, 37-43.
- 7/ K.Janáček. Co víme dnes o etruštině?, Listy filologické 76, 1953, 199-209; Idem, Grundsätzliches zur neuesten Deutung der etruskische Sprache, Listy filologické 88, 1965, 9-12.

- 8/ G.Hejzler, Etruskové a jejich výtvarná práce. Praha, 1969; J.Rieger, Grosse etruskische Inschriften. I. Publikationen der Technischen Bauschule in Mělník. No 4, 1974.
- 9/ W.Keller, Etruskové. Přel. R.Hošek, doslov napsal V.Marek. Praha, 1974.
- 10/ J.Burian, B.Mouchová. Záhadní Etruskové. Praha, 1966; 1974²; ср.: Я.Буриан, Б.Моухова. Загадочные этруски. Москва, 1970; Они же, Взгляд в этрусский микромир, Советская этнография, 1965, №5, 106-118.
- 11/ J.Burian, B.Mouchová. Tajemství Etrusků, Dějiny a současnost 5, 1963, č.9, 38-43; -ro-, Byli Etruskové uprchlíci z Troje?, Věda a život, 1975, 508-509; J.Klinda, V krajině Etruskov, Lidé a země 31, 1982, 342-347; O.Pelikán, Etruské umění a Řím, Zpravy JKF 26, 1984, 88-92; Svět Etrusků. Průvodce... Praha, 1989.
- 12/ Archaický Řím. Výběr z odborné literatury k počátkům římského práva. Uspořádal V.Marek. Praha, 1986.
- 13/ Dějiny pravěku a starověku, 627-628, 662-680, 710-723; J.Burian, P.Oliva. Civilizace starověkého Středomoří. Praha, 1984, 324-338.
- 14/ J.Češka, Navenist Římanů ke kralovládě a její příčiny, SPFFBU, C3, 1956, 5-23.
- 15/ И.Чешка отнесся скептически к мнению Дж.Томсона о том, что Сервий Туллий был по происхождению рабом и что он правил вместо своей жены - дочери Тарквиния. Так же недостаточной считает его аргументацию относительно царского периода в Риме в целом. См. сн.13 на с.17-18 цит. работы.
- 16/ M.Bartošek, Administrativní problémy antického Říma do poloviny 3.století př.n.l., Právněhistorické studie 22, 1979, 213-245.
- 17/ G.Železkovová, opus cit., 11; J.Burian, P.Oliva. Civilizace, 328-331.
- 18/ J.Burian. Hannibal. Praha, 1967; Idem, Afrika und Rom in der Zeit der Republik, Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität, 1968/6, C8, 27-52; Idem, Ceterum autem censeo Carthaginem esse delendam, Klio, Bd.60, 1978, 169-175.
- 19/ L.Varcl, Přehled a zhodnocení otrokářského řádu. Praha, 1954, 26-30.
- 20/ Fr.Knotek, Konec římské republiky. Praha, 1953; Idem, Dějiny starověku. Praha, 1961, 190-203.

- 21/ G.Železkovová. Stručné dějiny...,24-65.
- 22/ J.Burian,Cesty starověkých civilizací.Praha,1973,149-154,160-178; Idem, Světla a stíny antického velkoměsta. Praha,1970,85-150.
- 23/ V.Zamarovský. Dejiny písané Rímom. Bratislava,1971,194-262.
- 24/ J.Kincl. Obecné dějiny státu...,13-30.
- 25/ В.И.Кузищин. Генезис рабовладельческих латифундий в Италии /П в. до н.э. - I в. н.э./.. Москва,1976, 100-131.
- 26/ J.Burian, G.J.Caesar. Praha,1963.
- 27/ M.Bartošek, Verrinae. Význam Ciceronových řeči proti Verrovi pro základní problémy státu a práva. Praha,1977.
- 28/ V.Marek, Ciceros negotium zu Beginn des Bürgerkrieges, AUC. Philosophica et historica,1,1970,79-97.
- 29/ J.Češka, Odstupňování zemědělských celků ve starověké Itálii, SPFFBU,C5,1958,5-10.
- 30/ L.Vidman, K obchodu s olivovým olejem v starověké Itálii, Listy filologické 83,1960,58-63,222-228.
- 31/ J.Burian, Die römische Landwirtschaft im Nordafrika und ihre historische Wurzeln, ZfW,1968/II,237-258; Idem, Zur Verwaltung der Provinzen in der Krisenzeit der römischen Republik, Sozialökonomische Verhältnisse im Alten Orient und im klassische Altertum.Berlin,1961,76-79; Idem, Die lex Iulia de provinciis und die Krise der römischen Republik,Geras. Studies presented to George Thomson. Prague, 1963,83-88.
- 32/ M.Bartošek, Administrativní problémy...,229-231.
- 33/ P.Kuklica, Die Ursachen des moralischen Verfalls vor dem Ende der römischen Republik, ZbFFUKom.GLO 5,1973,109-128;
- 34/ J.Burian, Die Krize der Republik und die Ideologie des frühen Kaisertums, Concilium Eirene XVI.Vol.1.Praha,1983, 83-89.
- 34/ Ср.: J.Češka, Před dvěma tisíci lety, Věda a život, 1957, 563-565; J.Burian, Kleopatra a konec římské republiky, Dějiny a současnost 4,1962,č.11-12,58-65.

C. Iulius Caesar: Zápisky o vojne v Galii, Zápisky o občianskej vojne a iné (Alexandrijská, Africká, Hispanská vojna). Preložil Jozef Hrabovský a kol., Tatran, Bratislava 1988.

Zásluhou vydavateľstva Tatran dostáva sa do rúk slovenského čitateľa po prvý raz moderný preklad vojenských memoárov C. Iulia Caesara (100-44 pred n.l.).

Prekladateľom Zápiskov o vojne v Galii je nestor slovenských prekladateľov z latinčiny Jozef Hrabovský. V tomto prípade však ide o reedíciu jeho i jazykovo vzorného prekladu z r. 1966 s menšími úpravami. Pri rozdelení prekladu v zhode s originálom na jednotlivé knihy a kapitoly pridáva ešte Hrabovský aj osobotné nadpisy jednotlivým častiam, čím získava preklad na dobrej prehľadnosti (napríklad: Galia a jej obyvatelia, Vojna s Helvétanmi, Vojna s Ariovistom, Život Galov a Germánov atď.). Zdanlivo prekvapujú veľmi stručné poznámky k tomuto prekladu. No Hrabovský zaradil vlastné mená ako aj príslušné reálie do Menného a vecného zoznamu s vysvetlivkami (s. 447-467), čo je zároveň aj spoločný zoznam pre preklad ostatných diel v tomto súbore.

Preklad Zápiskov o občianskej vojne je dielom mladej, nádejnej prekladateľky Adriany Slamovej, ktorá svoje prekladateľské schopnosti osvedčila už v preklade Ciceronových rečí proti Catilinovi (1982). Zavše však pre Caesarov jednoduchý a vecný štýl má prekladateľka hodne voľný, i keď nepochybné výrazovo krajší preklad. Tak napríklad za vecne správny preklad: "Obloha už začala blednúť" (s. 234) má: "Na oblohe sa práve zapaľovali zore", alebo za vetu: "Začal sa sám pohybovať podľa pohybu šťasteny" (s. 253) má preklad: "Aj pre neho začalo platiť: Kam vieter, tam plášť." A takýchto nesporne vydarených miest sa nájde viacero. Miestami však v tejto voľnosti zachádza príďaleko. Istú neujasnenosť možno pozorovať u prekladateľky,

pokiaľ ide o slovo "statočnosť" (za latinské virtus), kde však ide o udatnosť alebo chrabrosť, ktoré výrazy však takisto striedavo používa. Slovenské slovo "statočnosť" znamená však česťnosť, česť, charakternosť, svedomitosť (pozri Malý synonymický slovník), kým české slovo "statečnost" má význam slovenského slova "udatnosť". Nemá teda slovenské slovo "statočnosť" a české "statečnost" ten istý význam. Ďalej nepokladám za šťastný termín "predpršne", čo je jednoducho "prístrešok" alebo "ochranný plot" pre vojakov (latinsky pluteus).

Na rozdiel od Hrabovského prekladu má Šlamovej preklad obsiahle poznámky, no nevysvetlené ostávajú napríklad slová "dvojveslica", "trojveslica", "ježko", "tribúni". Tiež mi tu chýbajú nadpisy k jednotlivým častiam pre prehľadnosť prekladu.

Na rovnako dobrej úrovni je aj preklad "Alexandrijskej", "Africkej" a "Hispanskej vojny", ktorý je prekladateľským debutom takisto mladého a nádejného prekladateľa Tomáša Oravca. No aj ňho chýbajú osobitné nadpisy k jednotlivým častiam, ktorými by sa stal preklad prehľadnejším. Takisto aj Oravec nevhodne používa slovo "statočnosť" striedajúc ho často so slovom udatnosť, hoci ide všade o udatnosť. Na zamyslenie je, či "Rodosania", keď máme "rodské lode" a "Farosania" alebo či nie radšej Rodania (rodský), Farčania (farský).

Samotný preklad celého "caesarovského súboru" je uvedený odborne fundovaným úvodom Alexandry Mallej, výstižne napísaným aj po štylistickej stránke, v ktorom sa charakterizuje najmä literárna činnosť Caesarova. Viatť treba konečne aj zaradenie máp a plánov do textu, no osobitne by sa žiadala väčšia mapa Galie.

Július Š p a ň á r

Antike Heilkunst. Ausgewählte Texte aus den medizinischen Schriften der Griechen und Römer herausgegeben von Jutta Kollesch und Diethard Nickel. Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1989, 6. vydání, 213 str., 2,00 M.

Drobný svazek běžného formátu brožur Reclamova nakladatelství nabízí zájemci četbu přitažlivou i poučnou zároveň: Antické lékařství, známé širšímu okruhu nepochybně značně povrchně a spíše z nahodilých zpráv denního tisku či populárně vědeckých publikací než ze seriózních odborných děl, se tu představuje ve světle svých nejvýznamnějších teoretiků a praktiků tak, jak sami formulovali své znalosti a zkušenosti ve svých spisech.

Výběr úryvků pořízený J. Kolleschovou a D. Nicklem zahrnuje výňatky z děl starověkých lékařů od 5. stol. př. n. l. do 4. stol. n. l., takže umožňuje poznat antickou medicínu v jejím dlouhém vývoji. Největší pozornosti se přirozeně dostalo Hippokratovi a Galénovi jako reprezentativním a nejznámějším představitelům antického lékařství. Vedle nich jsou do antologie přirozeně zařazeni i další, v širším povědomí méně známí autoři jako Rufus z Efezu, Aulus Cornelius Celsus, Marcellus aj.

Vydavatelé se snažili ukázat zcela konkrétním způsobem na odbornou úroveň antického lékařství, které se propracovávalo od empirických léčebných praktik k vědeckému dobově podmíněnému poznání. Jejich záměrem bylo zachytit v mezích možnosti všechny hlavní oblasti starověké medicíny a přiblížit je dnešnímu čtenáři tak, aby mohl vybraným pasážím porozumět i bez větších předběžných odborných znalostí, tj. aby k četbě nepotřeboval rozsáhlé úvody a přemíru vysvětlujících poznámek.

Tento cíl byl jistě značně náročný. Oba vydavatelé, spolupracovníci edice Corpus medicorum Graecorum, vydávané Akademií věd NDR v Berlíně, měli k jeho dosažení nejlepší předpoklady, jak je ostatně zřejmo již z úvod-

ního pojednání, v němž formou přístupně psaného, ale vědecky fundovaného encyklopedického hesla (str. 5-39) zachycují charakteristické rysy vývoje, forem a úrovně antických lékařských znalostí.

První vydání knihy vyšlo v roce 1979. Jestliže si zájem čtenářů a pohotovost nakladatelství vynucovaly v průměru každým druhým rokem další reedici, je to svědectví, že promyšlené a správně pojaté zpracování i speciální a náročné látky se dočká čtenářského ohlasu. Toto zjištění je uznáním oběma vydavatelům i výzvou k analogickému obohacení naší Antické knihovny.

Jan B u r i a n

Jan Burian - Pavel Oliva, Civilizace starověkého Středomoří, Praha (Svoboda) 1984, 549 str.

Mezi četnými populárně vědeckými publikacemi, věnovanými starověkým civilizacím, které pro širokou čtenářskou obec vydávají naše nakladatelství, se po delší době objevila práce autorů, kteří si vytýčili nesnadný a náročný úkol: zpřístupnit na poměrně malé ploše rozsáhlý historický materiál a seznámit čtenáře-neodborníky se složitým vývojem civilizací středomořské oblasti a přilehlých území, která byla přes značně samostatný vývoj spojena četnými politickými i kulturními vazbami. Z rozsáhlého faktografického materiálu autoři vybrali nejdůležitější údaje, které přehledně a čtivě zpracovali, a přesto, že byli nuceni zjednodušovat, má jejich práce dostatečně hluboký záběr a upozorňuje i na problémy, spojené se zkoumáním starověkých kultur.

Souhrnný výklad o chronologicky i teritoriálně velmi rozsáhlém úseku lidských dějin vyžaduje zajisté vedle důkladné erudice znalost bohatého a rozmanitého pramenného materiálu i odborné literatury a zejména schopnost kritického výběru podstatných skutečností. Oba autoři patří k předním odborníkům v oblasti řeckých a římských dějin a bohaté zkušenosti, získané při řešení problémů v antické historii, jim

umožnily, aby se s úspěchem zhostili přehledného výkladu o dějinách ostatních starověkých kultur. Ostatně oba badatelé se vývojem starověku jako celku zabývali s úspěchem již dříve (P. Oliva, ABC světových dějin /starověk/, Praha 1967; J. Burian, Cesty starověkých civilizací, Praha 1973).

Předkládaná publikace tedy navazuje na obě starší práce, ale v mnohém se od nich odlišuje a lze říci, že je i překonává. Starší Burianova kniha sice pokrývá starověké dějiny jako celek včetně vývoje v Indii a Číně, protože je však rozsahem značně skromnější, informuje stručně pouze o základních vývojových tendencích starověkého světa. Nyní se autoři omezili na dějiny středomořské oblasti, ale zpracovali je podstatně podrobněji. Ačkoliv z chronologického hlediska je základem práce vývoj sledovaného teritoria ve starověku, v knoze je věnována náležitá pozornost i pravěkým dějinám jednotlivých oblastí, zejména neolitu, který však tvoří důležitý předstupeň vzniku vlastních starověkých civilizací. Výklad, který pokrývá několik tisíciletí dějin různých státních útvarů ve starověku, autoři dovedli až do období zániku západoroímské říše a případně nastínili i perspektivy dalšího vývoje.

Těžiště výkladu samozřejmě představují dějiny a kultura nejdůležitějších starověkých civilizací - Egypta, Mezopotámie, chetitské říše a zejména Řecka a Říma, ale nemalá pozornost je též věnována méně významným státům a oblastem Středomoří, o nichž se lze z jiných populárně vědeckých publikací dozvědět velmi málo. Nejdůležitější přínos knihy však tkví ve skutečnosti, že si čtenář může učinit představu o významu jednotlivých oblastí, států, kultur či důležitých událostí v celkovém kontextu starověkých dějin středomořské oblasti, seznámit se zároveň se vztahy jednotlivých oblastí a států v politické i kulturní rovině a pochopit základní vývojové tendence starověkého světa jako celku.

Vylíčení politických dějin, které ukazuje podstatné příčinné souvislosti, tvoří základní složku výkladu; náležitá pozornost je však věnována i ekonomické a sociální

strukturu starověkých civilizací jako nutného základu pro pochopení zákonitostí společenského vývoje. Neméně důležité je i nastínění kulturních dějin, neboť mnohé výsledky zejména řecké a římské antiky představují hodnoty živé v následujících obdobích i v naší současnosti.

Textovou část publikace doplňuje více než 300 černo-bílých a barevných fotografií v příloze a množství kreseb, map a plánek. Kniha přináší dosti obsáhlý výběr z bibliografie, který je řazen abecedně. Orientaci v textu usnadňuje jmenný rejstřík, zpracovaný Z. Vaněčkovou.

Závěrem je možno shrnout, že širší čtenářské obci se dostala do rukou užitečná kniha, která přehledně, ale zároveň i dostatečně podrobně informuje o vnitřním vývoji a vzájemných vztazích starověkého Středomoří a vytváří spolehlivý základ pro další studium nejrůznějších aspektů starověkých kultur.

Jan S o u č e k

Pavel Oliva: Solon - Legende und Wirklichkeit. Konstanzer Althistorische Vorträge und Forschungen, Heft 20, Universitätsverlag Konstanz 1988, 96 str.

V předložené monografii se P. Oliva zabývá osobností a dílem známého řeckého politika, myslitele a básníka Solóna, který výrazně zasáhl do vývoje aténských dějin na počátku 6. stol. př. n. l. a už ve starověku se stal legendární osobností jako jeden ze sedmi mudrců. Politické činy Solónovy jsou v knize sledovány v širokém vývojovém kontextu attické oblasti v základních liniích už od prehistorického období. V detailnějším záběru je situace zachycena od 7. stol. př. n. l., přičemž se přihlíží k sociálnímu rozvrstvení tehdejší aténské společnosti a soudobému správnímu systému. Autor zdůrazňuje vedoucí postavení eupatridů a růst sociálního napětí v důsledku zadluženosti drobných rolníků, nerovnoměrného rozdělení půdy a silícího vlivu řemeslnické výroby.

Z předsolónovského období zkoumá P. Oliva podrobně osudy a historické pozadí Kylonova pokusu o nastolení tyranidy a Drakontových zákonů. Činnost Solónova, která tvoří jádro knihy, je rozdělena chronologicky a věcně na úseky, pojednávající o životě Solónově před rokem 594/3, o Solónových opatřeních, rušících dluhy, o rozdělení obyvatelstva podle výše majetku, o dalším Solónově zákonodárství a reformě měr a vah. Zvláštní kapitola je věnována Solónově básnické tvorbě jako prostředku k hlubšímu porozumění jeho politické činnosti a jeho myšlenkového přesvědčení.

Ve světle těchto kapitol se Solón jeví jako významný politický činitel, působící progresivně ve složitém období přechodu od aristokratického zřízení k demokratickému v Aténách, přičemž autor věcnou formou ukazuje, do jaké míry byla Solónova opatření podmíněna soudobým sociálním a hospodářským rozvojem aténské státní a současně motivována Solónovými osobními vlastnostmi a politickými pohnutkami. Práce je uzavřena výkladem, jak na Solóna a jeho dílo pohlíželi řečtí a římscí autoři až do sklonku antiky, a podrobnou bibliografií k jednotlivým oddílům.

Ve své poslední studii o Solónovi se P. Oliva znovu projevuje jako vynikající znalecký a interpret pramenů i bohaté a myšlenkově různorodé vědecké literatury, schopný skloubit detailní analýzu s potřebami široké historické syntézy.

Jan B u r i a n

Eva Kuřáková, Václav Marek, Jana Zachová: Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení. Nakladatelství Svoboda, Praha 1988, 664 str., 35,- Kčs

Stačí tu objemnou knihu jen trochu prolistovat a hned poznáme, že se nám do rukou dostala práce v mnoha ohledech pozoruhodná, taková, které bude zřejmě ještě hejně používá-

no pro poučení i pro intelektuální potěšení. Je také pravděpodobné, že kniha trochu přispěje i k většímu zájmu o latinu, latinské písemnictví a vůbec o latinsky tradovanou kulturu. Jde totiž o rozsáhlou sbírku latinských přísloví, rčení, okřídlených myšlenek, výroků, mravních naučení, různých proslulých výzev, hesel, varování, postesků, provolání, předsevzetí, připomenutí atp. Není zapomenuto ani na formulace z biblických, filozofických a jiných textů.

Knihla obsahuje úvodní slovo "Přísloví, gnómy, sentence" (str. 7-14) a vysvětlující text "Uspořádání lexikonu" (str. 15-19), obojí napsané Evou Kuťákovou. Následující rozsáhlý soubor textů na str. 20 - 561 zpracovali Eva Kuťáková, Václav Marek a Jana Zachová, pracovníci katedry věd o antickém starověku filozofické fakulty KU v Praze. Velmi užitečné přílohy pořídila Jana Zachová. Jde o (1) přehled citovaných autorů, str. 565-574, (2) rejstřík paralelních českých přísloví a rčení, str. 575 - 589, (3) rejstřík latinských a (4) rejstřík českých klíčových slov, str 590 - 624, 625 - 662.

Sbírka sice, jak je pochopitelné, není souborem všech dochovaných starověkých, středověkých i novějších latinských rčení a poučných formulací, ale i tak je to soubor značně rozsáhlý, dobře vybraný a sestavený. Je možné, že jiní autoři by některá zařazená hesla vyřadili, jiná zase použili. Je možné - vzhledem k jiným zařazeným filozofickým a filozoficko-teologickým formulacím a jejich vysvětlením -, že mohla být ve sbírce i formulace *Creatio de nihilo* (resp. *creatio ex nihilo*) a podobné teze, ale bylo by jistě chybou plést si uvedený slovník s nějakým filozofickým slovníkem nebo dokonce s latinsko-českým slovníkem.

V práci není zapomenuto ani na nejznámější písně. Zajisté nutno kladně ocenit, že např. po citaci incipita písně *Gaudeamus igitur* následuje i zpráva o jejím pravděpodob-

ném původu a je otištěno jedno z dochovaných znění celé písně (str. 212-213). Je ovšem dobře možné, že by bylo možné k incipitu *Integer vitae scelerisque purus* připojit i bližší sdělení, že dodnes dosti známé zhudebnění takto začínající Horatiovy básně pochází od lékaře Friedricha Ferdinanda Flemminga z 18. stol. Také je možné, že by někteří čtenáři přivítali zařazení textu *O vos omnes, qui transitis per viam*, tohoto proslulého textu nejen mnohokrát zhudebněného v době vrcholné polyfonie, ale i známého z venkovních zdí kostelů vedle krucifixu. Také např. *Liber scriptus proferetur* není pouze několik slov, zhudebněných v každém rekviem, ale i závažné memento mravního života. Otázka, zda ten či onen text je ve sbírce začleněn, je jistě důležitá, ale důležitější je při hoto-
vém výsledku ta skutečnost, že hledání i konečné zjištění takové otázky, zda text je či není obsažen, je po technické stránce velmi dobře umožněno díky rejstříkům a přesnému označení každého hesla počátečním písmenem a pořadovým číslem.

Už jsme se sice zmínili, co všechno základního tento lexikon obsahuje, ale to není vše. Nalezneme tam i proslulejší právnické, dějepisné a medicínské výrazy, zásvětní formule náhrobních nápisů, panovnické výroky, válečná hesla, pozdravy, zdvořilostní formule, obrazná rčení, metafory, názvy mnišských řádů, incipita i jiné úryvky modliteb, básnické ohlasy mytologických obrazů, dokonce i nápisy na známějších veřejných budovách, heslo novodobých olympijských her atp.

Lze předpokládat, že autoři musili mnohde volit určité kompromisy vzhledem k zamýšlenému rozsahu a obsahu. Některé věci byly jistě dobře dohodnuty, u některých to patrně bylo opomenuto, jak ještě uvidíme. Podařilo se např. sjednotit pravopis starověké a středověké latiny, a to ve prospěch starověké. Vhodně bylo vyřešeno i využití středověkých textů, převzatých z proslulé Waltherovy

pětisvazkové sbírky (1963-1967), s dodatky z r. 1969: Pro-
verbia sententiaeque Latinitatis medii aevi. Lateinische
Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabeti-
scher Anordnung, gesammelt und herausgegeben von Hans
Walther, nakl. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. Je vhod-
né, že autoři odkazují v případě jejího využití na tuto
sbírku (s uvedením tanního čísla textu) a upouštějí od od-
kazu na původní pramen. Naproti tomu nebyly zřejmě jednotně
dohodnuty některé další zásady, např. pravidla excerptí u
méně běžných případů, např. u zachycení římských číslic:
čísllice M, C, V, I zařazeny a objasněny jsou, čísllice D a
X nikoli.

Takovéto nedostatky mohly být podchyceny a opraveny
při korekturách, ale z výsledku lze soudit, že právě ko-
rekturám nebyla věnována potřebná péče. Uvedme některé
příklady neopravených nedopatření: Na str. 422 u Q 83 ne-
opravením strojopisné chyby vznikla a zůstala gramatická
chyba "binis lepores" (místo akusativu binos lepores), na
str. 117 v C 266 je ve vysvětlivce psáno špatně jméno
města Canterbury, na str. 133 je psáno Diogéna (místo Dio-
gena). Seneca Starší nezemřel kolem r. 40 př.n.l., nýbrž
kol. r. 40 n.l. (str. 571).

K nedopatření došlo v odkazech na několik "D" hesel
(patrně jejich dodatečným přeřazením), protože odkaz na
"zákon" (D 207) má být D 206 (na str. 659); odkaz na
"nutnost" nemá být D 208, nýbrž D 207; o příčině se ne-
mluví v D 206, nýbrž v D 208. Při namátkové kontrole ně-
kolika textových odkazů se také ukázalo, že není vše
v pořádku. Např. na str. 116 v odkazu u C 257 je zřejmě
chyba: ve Starém zákoně v knize Přísloví 25,20 nic tako-
vého není. Jistě nepříjemné nedopatření je zařazovat
Jakubovu epistolu do Starého zákona místo do Nového zá-
kona (výklad k C 256 na str. 116). Ani písarská chyba
"Bohatý se diví, čím se chudý živý" (str. 575) asi ne-
ujde čtenářově pozornosti. Bohužel i tato chyba unikla

jak autorům knihy, tak i odpovědné redaktorce Evě Schächterové. Je to jistě škoda, a to tím spíše, že skutečný počet chyb při počtu 117 000 výtisků je dán teprve násobkem tohoto čísla!

Místo závěrečného celkového hodnocení budiž mi dovoleno říci asi toto: Protože "factum infectum fieri nequit" (F 31) a "littera scripta manet" (L 77), je nutno zastavit se "loco dolenti" (L 80) a přiznat "clara voce" (C 143), že zde není vše "in optima forma" (I 118). "Opere citato" (O 74) je totiž nejeden "lapsus calami", "lapsus linguae" i "lapsus memoriae" (L 12, 13, 14). Ale protože "in praeteritum subvenire ne dii quidem possunt" (I 126), nezbyvá než věřit, že "quod hodie non est, cras erit" (Q 228).

Dušan M a c h o v e c

Z nové medievalistické literatury v Čechách

Vybíráme dva tituly, které jsou si svým předmětem na hony vzdáleny, ale spojuje je zaujetí pro věc a dlouhodobá práce, která je za nimi skryta.

Prvá vyšla v nakladatelství Academia v Praze (1988) a připravil ji přední český archeolog Zdeněk Smetánka pod názvem "Život středověké vesnice - Zaniklá Svídna". Archeologické výzkumy o povaze a funkcích středověké vesnice jsou u nás teprve v počátcích. Začalo se systematictěji pracovat až v padesátých letech našeho století, kdy výzkumy našly oporu v Československé akademii věd. Nešlo o nadbíhání módě, ale o potřebu zařadit se do aktuálního programu vědecky avantgardní Evropy a využít výzkumů při různě rozsáhlých záchranných pracích, vyvolaných aktuálními problémy investiční činnosti.

Smetánkova monografie upoutá kladením otázek, metodickou čistotou a vyslovenou chutí poznávat. Bylo třeba překonat mnoho překážek, a dokonce nebylo snadné objevit

vhodné místo, které by bylo možno nerušeně odkrýt a podrobit analýze. Nakonec volba padla na dávno zaniklé zemědělské sídliště Svídnů, která se skrývá v zalesněném území v katastru obce Drnku (okres Kladno). Kniha se člení do pěti kapitol, z nichž pro historii materiální kultury má největší význam čtvrtá, v níž autor zhodnotil význam nálezu. Z. Smetánka si všímá polohy vesnice a její velikosti, připomíná význam kamenné výstavby a soustřeďuje pozornost k funkcím obytného domu a hospodářských budov. Metodicky důležitá je úvaha o neobjevených částech systému a zaujmou i poznámky k sociální interpretaci dokladů. Lze uvažovat o homogenním charakteru zaměstnání obyvatel, protože stopy o provozování profesního řemesla chybějí. V závěrečné kapitole autor rozebírá zánik Svídnů a připomíná pustnutí vsí jako hospodářský problém. Svídnů nebyla chybně založena, ale neoplývala kvalitní půdou a trpěla nedostatečným vodním režimem. Svou roli sehrálo i teplejší klima na začátku 16. století, a tak sedláci Svídnů pozvolna opouštěli.

Kniha přináší řadu odpovědí na dosud málokdy kladené otázky. Archeologický výzkum se tradičně soustřeďoval k odkrývání předních lokalit a staveb (paláců, hradů, sakrálních prostor). Smetánkova monografie naopak dokázala, že i výzkum zdánlivě nevýznamných vesnic může přinést mnoho pozoruhodného. Je zásluhou autora, že jeho výzkum vypověděl mnoho o životě vesnických lidí, o běžném (každodenním) životě našich předků.

Zcela jinam je zaměřena kniha Stanislava Sousedíka "Jan Duns Scotus, Doctor subtilis a jeho čeští žáci" (Praha, Vyšehrad 1989). Tu není předmětem svět hmotné kultury, ale scholastika v interpretaci středověkého františkána, který se zasloužil o rozmach moderní vědy (sit venia verbo) více, než tušil a zamýšlel.

Předmětem Sousedíkovy monografie o Dunsu Scotovi (+ 1308 v Kolíně n.R.) je výhradně filozofie. Teologické

problémy ponechává stranou a soustřeďuje se jen k Scotově interpretaci poznání, k jeho definici jsoucna a vztahu k metafyzice. Činí tak důkladně a vlastně opět v duchu scholastického kladení otázek a odpovědí. Důležitá je i Sousedíkova stálá konfrontace s rozdílnými postoji domínkána Tomáše Akvinského (+ 1274), pozdějšího oficiálního představitele katolické teologie. Zatímco pro Tomáše je jsoucno to, co je (id, quod est), rozumí Jan Duns Scotus pod jsoucnem to, čemu být neodporuje (id, cui esse non repugnat). Scotova interpretace je jakoby širší, neboť bytí (esse) neodporuje jen tomu, co skutečně je (existuje), ale ani tomu, co jen může být. Důležité byly i Scotovy úvahy o obecninách (univerzáliích) a jednotlivinách. Hypotéza, že rozum je schopen postihnout věci přímou intuicí, vedla u pokračovatelů (zvláště Viléma Occama, + 1349) k závěru, že rozum je schopen zmocnit se jednotlivých předmětů. Poznání obecného (univerzálií) se tak rozměňuje a bezradnost vede jiným směrem. Individualizované formy v tomto pojetí přestávají být definovatelnými, stávají se přítěží. Místo zkoumání obecného (quid est) vystupoval do popředí popis, který vedl k experimentu a pokusnictví dále k moderní vědě.

Sousedík právem postřehl velikost Scotovy osobnosti, i když vazby k britskému empirismu a moderní přírodovědě nikde nezdůraznil. Věnoval zato hodně pozornosti Scotovým následníkům v českých zemích. Přehlédl jejich působení v počátcích pražské univerzity, za husitství, v době předbělohorské a zvláště pak v letech 1620-1786. Jde o zajímavé kulturněhistorické sondy, ale i takové osobnosti jako Bernard Sanning (1637-1704) byly epigony, kteří v dobovém kontextu nemohli mnoho říci. Více bychom uvítali rozbor Scotovy teologie. Jeho skepse k možnostem racionalizovat dogma vedla k nutnému rozchodu teologie a filozofie, jeho voluntarismus souvisel se zdůrazněním individuální svobody vůle, jeho vypjatý smysl pro volní akt zformoval i

Scotovo učení o spáse.

Sousedíka zajímal scotismus z filozofického hlediska jako jeden z pramenů české filozofie baroka. Má na tento přístup nepochybně právo a jeho panorama českých scotistů připomíná dávno zapomenuté autory a osoby. Dojem zvyšují i úryvky z díla v překladu, věnované literárnímu odkazu Dunse Scota, pražského scotisty Bernarda Sanninga a pražského hiberna Antonína Bruodina. Neubráníme se však dojmu, že šířeji pojatá analýza vlastního Scotova myšlenkového díla by byla zajímavější než analýza odkazu rozmělnovačů.

Obě dvě knihy jsou v kontextu české vědecké literatury o starších dějinách nesporně objevné. Ukazují, jak i v složitých podmínkách dozrávají plody trpělivé práce.

Pavel S p u n a r

Nová česká hussiana

V první polovině letošního roku (1989) se shodou okolností objevily na knižním trhu dvě publikace, které poutají pozornost husitologi. Jsou sice rozdílné svou funkcí, zaměřením i okruhem čtenářů, k nimž se obracejí, spojuje je však téma a špičková úroveň autorů, patřících mezi přední pracovníky oboru.

Populární monografie "Husův proces v Kostnici" z pera Františka Šmahela vyšla jako osmnáctý svazek melantrišské řady "Slovo k historii" (1988), založené J.Kočí. Autor, který se systematicky věnuje studiu husitské revoluce, připravil publikaci, která by se mohla na první pohled zdát snadným shrnutím dosavadních výsledků a názorů. Pozornější četba nás však brzy přesvědčí o něčem jiném. F.Šmahel nerozmělnuje, ale na základě vlastních studií volně spjatých s přípravou syntézy o husitské revoluci načrtl osobitý portrét Husův, který odbíhá od ideologických zjednodušení a představuje pokus o vykreslení hlubšího názorového po-

zadí a osobní tragiky Mistra.

F.Šmahel řadí Husa do opravného církevního proudu, který sledoval nábožensko-mravní cíle a nepomýšlel rozvracet stávající společenský pořádek. Hus vycházel ze základních zdrojů křesťanské věrouky a nad všechny lidské normy kladl "boží zákon", který nebyl jen "nejvyšším měřítkem pozemského bytí, ale i závazným návodem k dosažení pozemské blaženosti" (str. 6).

Společnost "trojího lidu" nebyla nikde Husovým učením ohrožena, ale latentní zdroj neklidu představovala viklefská koncepce rozdvojeného těla církve. Věřící více než původ dělilo předurčení buď k spáse, nebo k věčnému zatracení. Nikdo - a podle Husova "učitele" Viklefa - ani papež neznal své místo. Hus sice mnoho z Viklefovy ostrosti ubrousil, ale i on v podstatě vedl řez napříč společností, která se mu rozpadla na dvojí "trojí lid" podle principu poslušnosti nebo neposlušnosti božího zákona (str. 8), podle božího předurčení. Hus se tak Šmahelovi nejví jako sociální revolucionář, ale jako reformátor stávajících zlořádů v rámci "spravedlivého" feudalismu. Tato pozice byla výhodně otevřená, protože umožňovala sdružovat nespokojence a kritiky společnosti v širokém sociálním spektru.

F.Šmahel podtrhl závislost Husovu na Viklefovi, ale současně přiznal, že Hus ve svých názorech nešel hlavou proti zdi. Viklef byl teoretik, Hus spíše adaptoval jeho učení pro praxi a vdechl mu ideologickou životnost. Hus vycházel z Viklefa, ale přizpůsoboval jeho podněty domácím poměrům, otupoval je a dále je teoreticky nerozvíjel. Přesto však Hus Viklefa přerostl. Jistě nikoliv přesností filozofické analýzy, ale v důsledném podřízení vlastního života nárokům božího zákona (lex Cristi). F.Šmahel poutavě líčí osudová rozcestí Husovy cesty a sleduje jeho předem prohraný boj, jehož prostřednictvím vysoká politika sledovala řadu vlastních zájmů. Po útěku papeže Jana XXIII. z Kostnice stačil sebemenší pokyn Zikmunda - a Hus by svo-

bodně vyšel z vězení. Nestalo se tak, protože Husův proces mohl udržet pohromadě koncil, na jehož přízni královi velmi záleželo. Strádání v Kostnici přiblížil F.Šmahel důrazem na upadající Husovo zdraví. Z této perspektivy a zorného úhlu "Husa-ne-buřiče" tím více zapůsobí jeho "neodvolám", jež dodnes zůstává mravním závazkem příštích generací.

Šmahelovu monografii doprovází bohatá řada ilustrací s připojeným krátkým komentářem. Neotřelým nápadem bylo především použití barevných kreseb z "Kroniky kostnického koncilu" Ulricha Richentalu. Proniknutí k době, v níž Hus žil a působil, pomáhají navodit i dobře vybrané ukázky z Husových děl a dobových dokumentů.

Zcela jiné povahy je druhé české hussianum. Zatímco F.Šmahel vykreslil v zkratce portrét reformátora a naznačil evropský rozměr jeho procesu, A.Vidmanová-Schmidtová dala vědecké veřejnosti kritické vydání první části Husova exegetického díla "Leccionarium bipartitum" (Magistri Iohannis Hus, Leccionarium bipartitum, Pars hiemalis, ed. A.Vidmanová-Schmidtová, Pragae, Academia 1988). Proti Šmahelově portrétu, který určuje dosavadní poznání a tlak osobních prožitků a potřeb, stojí edice A.Vidmanové-Schmidtové, která nepodléhá módám a po vyčerpávající práci se všemi dochovanými rukopisy podává text (editio princeps), který přetrvá staletí. Snad jen některé nezjištěné citace budou identifikovány, možná že případný nález dalšího dobrého opisu by mohl přinést i úvahy nad některými jednotlivinami. V každém případě jde o ediční čin, k němuž se budou vracet všechny další generace husitologů.

Název "leccionarium" použil poprvé v souvislosti s textem J.Truhlář roku 1898. A.Vidmanová-Schmidtová jej přejala. Možná, že vyhovuje, protože se nejedná o postilu na určitý rok, ale o výklady na epištolní a evangelní perikopy s osvětlením jednotlivých pojmů, obrátů a slov, které měly sloužit jako pomůcka (manuale) pro Husovy žáky - kazatele. Výklady souvisely s Husovou funkcí rektora

Betlémské kaple a biblického kurzora a vznikly pravděpodobně v letech 1403 (část zimní) a 1404 (část letní). Titul knihy má ovšem v dějinách středověké kultury užší a vyhraněný význam. Jde výlučně o liturgickou knihu, přinášející příslušná mešní čtení (lekce); srov. např. Wetzer u. Welte's Kirchenlexikon 7, 1891, 1591-1593.

Autorství Husovo je nesporné. Nesporná - bohužel - je ovšem i celková všednost Husových výkladů, traktovaných (jak editorka trefně označila) "modo scholastico". Vydavatelka sice upozornila na několik zajímavějších míst, která předznamenala důvody pro Husovo příští odsouzení, ale v úhrnu jde o běžnou nezajímavou exegezi, která už není hodna ohromné erudice a námahy, s níž vydaný text vznikl. Editorka užila všech dochovaných rukopisů, vysvětlila vztahy mezi nimi a sestavila pseudostemma. Konstituování textu se řídilo týmiž zásadami, které vydavatelka uplatnila při přípravě VII. a VIII. svazku Husových Opera omnia. Kritický aparát rozumně omezila a podala jej v úplnosti jen na začátku a u některých sporných nebo nejasných míst, aby případní nálezci dalších opisů mohli bezpečně určit místo nového rukopisu v textové tradici. Není třeba zdůrazňovat, jak mnohá úskalí vydání textu přinášelo. Vzpomeňme jen potřeby rozlišení, co vyšlo z pera Husova, a jak vymezit přídavky dalších kopistů, jak se vypořádat s prameny a autoritami, jichž Hus užil. Tu pomohla dlouholetá editorská zkušenost s jinými Husovými texty a srovnání se spisy, jež s Leccionariem bytostně souvisejí (Passio, Sermones de sanctis, Quadragesimale). Při práci na Leccionariu se Hus neinspiroval jen Viklesem a Mikulášem z Lyry, ale sáhl i po Tomáši Akvinském (Catena aurea), kterého ovšem - jako autora ještě věky neprověřeného - nikde necitoval. Rád se zato odvolával na bibli a církevní otce, třebaže jeho odkazy byly někdy klamné a musely být v aparátu rektifikovány. Co ještě říci? A. Vidmanová-Schmidtová se podjala mravenčí práce a nelze než upřímně poděkovat. Pro členy hu-

sovské komise se však vynořuje otázka: bylo účelné věnovat v rozvrhu edice přední místo tak průměrným spisům a nevěnovat svěží sílu a schopnosti dílům důležitějším? V případě znamenité ediční činnosti A.Vidmanové-Schmidtové máme často dojem, že společnost promarnila její talent a trpělivost na dílech druhého nebo třetího řádu.

Pavel S p u n a r

ZPRÁVA O ČINNOSTI JKF ZA ROK 1987 A 1988

Výbor pracoval pod vedením předsedy prof.dr. Pavla Olivy a zabýval se především náplní přednášek, stavem členstva a financí i publikační činností. Valná shromáždění se konala 26.3.1987 a 28.1.1988, schůze výboru 26.3., 25.6., 26.11. 1987, v roce 1988 28.1., 23.6. a 24.11.

Hlavní náplní činnosti bylo stejně jako v uplynulých letech konání přednášek. Pražské ústředí jich uspořádalo po sedmi v obou letech:

L.Vidman, Egyptané mimo Egypt v císařské době (29.1. 1987); J.Bažant, Žena na athénských vázách 6.-4. století př. n.l. (26.2.1987); P.Valachovič, Problémy municipalizácie a urbanizácie v Pannonii (26.3.1987); M.Soukup, O činnosti Národního gymnázia starověkých (antických) kultur a jazyků v Sofii (30.4.1987); E.Strouhal, Podíl Národního muzea na výzkumu starověkého Egypta (28.5.1987); D.Machovec, K filozofické interpretaci Platónovy teorie vzniku světa v dialogu Timaios (29.10.1987); A.Frolíková, Informace o křesťanství v mimokřesťanských pramenech 1.-2. stol. n.l. (26.11.1987); R.Dostálová, Nové fragmenty řeckých románů (Poznámky k vzniku a charakteru žánru) (28.1.1988); P.Oliva, Panhelénismus a hegemonie (25.2.1988); J.Janoušek, Tradice a revolučnost v řecké lyrice (24.3.1988); D.Slabochová, Marguerite Yourcenarová, "Hadrián, to nejsem já" (28.4.1988); R.Hošek, Sidorius Apollinaris a Thrákie (26.5.1988); N.Vangeli, Provozní model řeckého divadla (27.10.1988); J.Kepartová, Milota Zdihrad Polák a Pompeje (24.11.1988).

Brněnská pobočka pracovala pod vedením svého předsedy prof.dr. A.Bartoňka; za zesnulého doc. O.Pelikána byla roku 1988 kooptována do výboru dr. Jana Nechutová, CSc. Pobočka uspořádala v roce 1987 pět přednášek a v roce 1988 šest.

Pokračovala ve spolupráci s dalšími společnostmi při ČSAV, s brněnskými gymnázii, se středními zdravotnickými školami, s Výzkumným ústavem pedagogickým v Praze, se sekci latiny Krajského pedagogického ústavu v Brně a s jinými institucemi. Dne 15.dubna se konal aktiv o perspektivách středoškolské výuky latiny. Zúčastnilo se ho 150 absolventů latiny FF UJEP, vesměs členů JKF, zástupci školských odborů i další hosté.

Přednášky konané v brněnské pobočce:

J.Nechutová, Česká latinsky psaná literatura středověku (2.3.1987); M.Pardyová, Antické památky v pařížském Louvru (1.4.1987); O.Pelikán, Dionýsos Spasitel v pozdně antickém náboženství a umění (18.5.1987); H.Petersmann, Originalität und literarische Tradition in Petrons Satyrica (12.10.1987); A.Bartoněk, Předřecké jazyky ostrovní Egeidy ve světle písemných památek (14.12.1987); J.Češka, Židé v konfrontaci se starověkým světem a Josef Flavius (28.3.1988); S.Žaža, Perspektivy výuky latiny na středních školách (15.4.1988); A. Bartoněk, Možnosti využití latiny ve středoškolské výuce (15.4.1988); Alina Veneri, La questione omerica oggi: sviluppi e tendenze (10.10.1988); A.C.Cassio, The Development of Doric Prose and the Dialect of Archytas (24.10.1988); A.Bartoněk - D.Bartoňková - J.Nechutová, Z pantheonu profesorů FF UJEP I.: František Novotný, Ferdinand Stiebitz, Jaroslav Ludvíkovský (8.12.1988).

Odborná skupina brněnské pobočky se sídlem v Olomouci pracovala pod vedením dr. M.Horný, byla v pravidelném styku s JKF v Brně a v rámci FF UP udržovala kontakty s katedrou historie, bohemistiky a dalšími pracovišti, která potřebovala pro svou práci fondy knihovny klasické filologie (její revizi provedli roku 1988 studenti katedry románské filologie). V roce 1987 uspořádala pro různé instituce pět přednášek dr. St.Sedláčka, spojených vždy s promítáním diapozitivů:

Antické památky na Sicílii (předneseno 6x), Antické chrámy (předneseno 2x), Řecko - země bohů a lidí (předneseno

2x), Antická mytologie, Antický Řím.

Spolupracovala s Krajským pedagogickým ústavem.

Odborná skupina pro medievalistiku, vedená dr. P.Spunarem, uspořádala v roce 1987 i 1988 po deseti přednáškách s diskusemi, kromě toho v roce 1987 společnou návštěvu výstavy "Italské gotické a renesanční obrazy v československých sbírkách" s odborným doprovodem dr. O.Pujmanové a v roce 1988 společnou návštěvu výstavy "Dokumenty Archivu české koruny" s odborným výkladem dr. D.Čumlívskeho. Skladba přednášek, vždy hojně navštívených (průměrná účast 40 lidí), byla pestrá a sahala od filologie a pomocných věd historických až po dějiny umění a filozofie.

Přednášky v medievalistické skupině:

S.Sousedík, Scotismus v českých zemích ve středověku (13.1.1987); A.Dohnalová, Možnosti využití encyklopedie Liber viginti artium Pavla Židka ve středolatinšské lexikografii (řemeslnická terminologie) (17.2.1987); Z.Boháč, Osídlení a lidnatost Čech v době předhusitské (10.3.1987); A.Vidmanová, Jacobus de Cessolis a jeho Kniha o šachu (12.5.1987); V.Hrochová, Hospodářská úloha byzantských klášterů v jihovýchodní Evropě 13.-15. století (9.6.1987); J.Hlaváčková a M.Stefanová, K nové interpretaci vyšebrodského cyklu (22.9.1987); J.Krejčíková, Čechy a Morava za prvního bezkráloví (1278-1283) ve světle diplomatických pramenů (15.10.1987); P.Freitinger, Nové poznatky o staročeských biblických překladech (27.10.1987); J.Kejř, Maiestas Carolina (17.11.1987); K.Stejskal, Iluminované rukopisy husitského období (8.12.1987); F.Šmahel, Silnější než víra: magie, pověry a lidové zvyky husitského věku (12.1.1988); J.Vítovský, Poklad královny Žofie Bavorské (23.2.1988); H.Kadečková, Historiografie a literatura středověkého Islandu (15.3.1988); Z.Hledíková, K charakteristice některých kulturních center v Čechách v 1. třetině 14. století (12.4.1988); D.Třeštík, Pověst o "praotci Čechovi": k etnogenezi kmene Čechů (17.5.1988); O.Pujmanová, Madona Aracoeli a Veraikon v Praze

(14.6.1988); A.Vidmanová, Kdy, kde a jak psal Hus českou Postilu (25.10.1988); K.Stejskal, K výstavě iluminované bible Václava IV. (2.11.1988); S.Mathaušerová, K millenniu christianizace na Rusi (22.11.1988); F.Šmahel, K úvahám o středověkých mentalitách (13.12.1988).

Odborná skupina školská, vedená prof. V.Novákovou, spolupracovala s Pražským pedagogickým ústavem při rekvalifikaci latinářů. Dne 5.května 1988 uspořádala spolu s Kabinetem cizích jazyků uvedeného ústavu setkání učitelů latiny, navazující na dubnový aktiv v Brně, za účasti 50 osob.

Redaktorem Zpráv JKF byl doc.dr. J.Burian, redakčním tajemníkem dr. J.Šmatlák, kteří pečovali o jejich vydávání ve spolupráci s redakční radou. Vyšel svazek 27, 1985, č.1-3 (středolatinská lexikografie) a 4. sešit ročníku 29, 1987 (bibliografie za léta 1984-1985). V nejbližší době vyjde svazek 28/29, 1986/1987 (Janáčkův sborník) a dalším dvousvazkem se postupně vyrovná skluz.

Bibliografická komise, vedená dr. E.Stehlíkovou (dr. Z. Vaněčková se po odchodu na jiné pracoviště musila vzdát spoluredaktorství), vydala uvedenou bibliografii za léta 1984-1985 a pracovala na bibliografii za léta 1986-1987.

Fond knihovny, vedené dr. J.Janouškem, zůstává v nezměněném rozsahu, revize nemohla být dosud provedena. Některé svazky dosti trpí nevhodným uložením ve skladu v Mánesově ulici, zejména přílišnou vlhkostí, takže vyžadují zvýšenou péči.

Slovenská jednota klasických filolůgův je samostatnou společností, její předsedkyně doc.dr. Etela Šimovičová je zároveň první místopředsedkyní JKF. Slovenská JKF tiskne také ve Zprávách JKF, odebírá je pro své členy a přispívá na ně i finančně.

JKF je členem FIEC (Fédération Internationale des Associations d'Études Classiques). Stálým zástupcem JKF ve FIEC je prof.dr. P.Oliva. Mezinárodní spolupráce se rozvíjí rovněž ve spojení s Winckelmann-Gesellschaft v NDR.

Ladislav Vidman

V uplynulom roku 1987 pokračovala Slovenská jednota klasických filológov pri SAV vo svojej činnosti nadväzujúc na prácu takmer dvoch desaťročí samostatnej práce.

Výbor SJKF pracoval v zložení, v akom bol zvolený na valnom zhromaždení v minulom roku s jednou zmenou - hospodárovi spoločnosti doc.JUDr. P.Blahovi, CSc. uplynulo druhé funkčné obdobie a v zmysle Stanov SJKF bol za nového hospodára zvolený dr. Tomáš Oravec. Výbor sa stretával na schôdzach tak, ako mu to určujú Stanovy SJKF, resp. členovia Výboru a Predsedníctva výboru sa stretávali v prípadoch, keď bolo potrebné operatívne zabezpečiť činnosť SJKF.

Hlavnú náplň činnosti SJKF v r. 1987 tvorila prednášková činnosť. V nej nadväzovala na podujatia minulých rokov, ktoré sa stretli so širokou odozvou medzi členmi. Obsahovo sme sa snažili zabezpečiť pestrosť programu tak, aby boli zastúpené viaceré odbory antického staroveku a medievalistiky.

V r. 1987 sa uskutočnilo šesť akcií na pôde SJKF, z toho dve v úzkej spolupráci s inými inštitúciami. Host' Právnickej fakulty UK v Bratislave dr. Thomas Sternberg z univerzity v Rostocku prednášal o Bartholdovi Georgovi Niebuhrovi a nemeckej historickej vede v 19. stor., v spolupráci s vydavateľstvom Tatran sa uskutočnil seminár k prekladu diel gréckych historikov (Herodotos, Thukydides, Xenofon); ktoré vyšli práve v tomto vydavateľstve. Ďalšie prednášky boli venované historicko-archeologickým témam - o vykopávkach v Pompeiach v súvislosti s dielom E.G.Bulwer-Lyttona prednášala dr. Jana Kepartová z Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská, na archeologickom výskume na rímskej stanici v Stupave sprevádzal členov SJKF dr. Vladimír Turčan z Archeologického ústavu SNM v Bratislave a o Ravenne, jej histórii a pamiatkach prednášal akademik ČSAV a SAV Ján Dekan. Záverečnou akciou

v r. 1987 bol seminár venovaný výsledkom sovietskej vedy za posledných desať rokov v antickom staroveku.

Výbor SJKF pri príprave prednášok i v celej svojej činnosti spolupracuje s rôznymi vedeckými spoločnosťami v rámci SAV a ČSAV i s rôznymi vedeckými inštitúciami v Bratislave. Tradične výborná bola v uplynulom roku spolupráca s Jednotou klasických filológov pri ČSAV v Prahe a s Kabinetom pro studia řecká, římská a latinská pri ČSAV v Prahe. Výbor i členovia SJKF sú si vedomí určitých po-
dĺžností voči sesterskej organizácii, najmä pri publikovaní v Zprávach JKF, kde by sme chceli zvýšiť svoj autorský podiel, aby sme viac informovali o vedeckej činnosti na Slovensku vo vedách o antickom staroveku a v medievalistike. Úzka spolupráca viaže našu spoločnosť s vydavateľstvom Tatran a Archeologickým ústavom SNM v Bratislave, čo sa prejavuje i pri príprave niektorých spoločných podujatí.

Činnosť SJKF by nebola možná bez organizačnej a finančnej pomoci Slovenskej akadémie vied a jej jednotlivých orgánov. Z rozpočtu SAV získava naša spoločnosť podstatné finančné prostriedky na svoju činnosť a na príspevok na vydávanie ZJKF. Organizačné stredisko vedeckých spoločností SAV zabezpečuje hospodársku agendu spoločnosti - evidenciu členov, členské príspevky a hospodárenie s finančnými prostriedkami.

SJKF a jej výbor zabezpečovali činnosť spoločnosti v súlade so Stanovami SJKF a záujmami jej členov. Vysoká účasť členov i nečlenov (z radov poslucháčov rôznych študijných odborov FF UK i bratislavských záujemcov) dokazuje, že spoločnosť má svoje pevné miesto v systéme vedeckých a kultúrnych inštitúcií Bratislavy a Slovenska.

Pavol V a l a c h o v i ě

Pompejské vykopávky v Bulwerovej dobe v porovnaní s dneškom

Prednášateľka: PhDr. Jana Kepartová, Kabinet pro studia řecká, římská a latinská ČSAV v Prahe

Dátum: 26.2.1987

Prednášateľka sa v prvej časti svojej prednášky zamerala na dielo anglického spisovateľa E.G.Bulwer-Lyttona a na pramene jeho diela "Posledné dni Pompejí". Okrem publikovaných dobových spracovaní výskumov v Pompejoch zdôraznila i prínos osobnej návštevy spisovateľa na výskume v r. 1833.

V druhej časti predstavila najvýznamnejšie pamiatky, ktoré spisovateľ mohol poznať pri svojej návšteve osobne i ďalšie osudy archeologického výskumu na tejto lokalite. Prostredníctvom diapozitívov priblížila poslucháčom i najnovšie výskumy v Pompejoch v juhovýchodnej časti mesta.

Barthold Georg Niebuhr a nemecká historická veda v 19. stor.

Prednášateľ: PhDr. Thomas Sternberg, Univerzita Rostock, NDR

Dátum: 8.4.1987

Vedecký sekretár Univerzity v Rostocku, ktorý bol na študijnom pobyte na Právnickej fakulte UK v Bratislave, sa vo svojej prednáške zamerala na osobnosť a vedeckú činnosť B.G.Niebuhra (1776-1831), ktorý vo svojej vedeckej práci prispel kritickým prístupom k historickým prameňom k lepšiemu poznaniu najmä najstarších rímskych dejín a inštitúcií starého Ríma. Prednášateľ zaradil osobnosť B.G.Niebuhra do celkového vývoja rímskej historiografie i do vývoja nemeckej historickej vedy zač. 19. stor.

Rímska stanica v Stupave

Prednášateľ: PhDr. Vladimír Turčan, Archeologický ústav
SNM, Bratislava

Dátum: 26.9.1987

Prednáška bola spojená s exkurziou na mieste archeologického výskumu. Pracovník AÚ SNM, ktorý v súčasnosti vedie revízny výskum na tejto významnej rímskej lokalite na Slovensku, najprv priblížil dejiny výskumu v Stupave od prvých pokusov až k rozsiahlym výskumom prof. V.Ondroucha, dr. Ľ.Kraskovskej a ich nasledovníkov. Súčasný revízny výskum má jednak overiť bývalé dosiahnuté výsledky, jednak má zistiť možnosti a predpoklady pre vytvorenie múzea v prírode. Priamo na mieste oboznámil účastníkov exkurzie s niektorými novo odkrytými časťami rímskych stavieb najmä v západnej a juhovýchodnej časti. Charakterizoval jednotlivé dosiaľ zistené budovy, ich funkciu a význam. Informoval tiež o výskumoch v okolí rímskej stanice, o nálezoch germánskych sídlisk a o ich možnom vzťahu k stanici. Na záver spomenul nové interpretácie a pokusy o určenie charakteru stavby.

Ravenna

Prednášateľ: akademik ČSAV a SAV Ján Dekan

Dátum: 29.10.1987

Pod jednoduchým názvom sa skrývala prednáška s bohatým obsahom o dejinách a historickom postavení Ravenny, jej význame v období prechodu od antiky k stredoveku, ale predovšetkým o jej architektonických a umeleckých pokladoch. Pomocou niekoľko desiatok diapozitívov priblížil prednášateľ najvýznamnejšie stavby ranokresťanského umenia a ich umelecké poklady - mozaiky, maľby a sochársku výzdobu.

SPRÁVA O ČINNOSTI

SLOVENSKEJ JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLÓGOV PRI SAV ZA ROK 1988

V roku 1988 pracoval výber SJKF v nezmenenom zložení:
Doc. PhDr. Etela Šimovičová, CSc. - predsedníčka (FF UK);
PhDr. Klára Buzássyová, CSc. - podpredsedníčka (vedecká pracovníčka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV);
PhDr. Tomáš Oravec - hospodár (vedúci oddelenia vydavateľstva Tatran);
PhDr. Pavol Valachevič, CSc. - vedecký tajomník (FF UK).
Členovia výboru: PhDr. Jana Barbosiewiczová (FF UK),
doc. JUDr. Peter Blahó, CSc (PrávF UK), doc. PhDr. Peter Kuklica, CSc. (FF UK), PhDr. Alexandra Mallá (FF UK),
PhDr. Daniel Škovierra (FF UK).
Členmi revíznej komisie boli JUDr. Peter Mozolík a PhDr. Ivan Mládenek.

V uplynulom roku sa uskutočnili na pôde SJKF štyri prednášky z odborov antického staroveku a neolatinistiky:

1. PhDr. Daniel Škovierra: Estetické názory humanistu Valentina Ecchia - 23. 2. 1988;
2. PhDr. Viliam Turčány, CSc.: Ján Hollý - prekladateľ a teoretik verša - 12. 5. 1988;
3. PhDr. Alexandra Mallá: Latinská školská dráma - 3.11.1988
4. Doc. PhDr. Ján Burian, CSc.: Aurelius Augustinus a Rímske impérium - 8. 12. 1988.

Výbor sa usiluje, aby prednášky boli vysoko odborné a pritažlivé pre širší okruh záujemcov z kultúrnej verejnosti i medzi študentov UK v Bratislave. Účast na prednáškach má stabilnú úroveň a diskusie po prednáškach sa stávajú priestorom na výmenu poznatkov medzi odborníkmi príbuzných disciplín.

Okrem prednáškovej činnosti sa SJKF podieľa na vedeckô-výskumných prácach. S Jednotou klasických filológov pri

ČSAV a s Kabinetom pro studia řecká, římská a latinská ČSAV v Praze spolupracujeme na zostavovaní bibliografie gréckych a latinských štúdií v Československu. V tomto roku bola spracovaná bibliografia za r. 1986-1987 a súhrnná bibliografia za obidva uvedené roky bola vydaná ako samostatný zošit Zpráv JKF, ktoré plnia úlohu spolkového časopisu.

V spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľ.Štúra sa členovia spoločnosti zúčastnili na odbornom seminári k prepisu a flexii antických mien v slovenčine. Závety z tohto seminára by mali byť záväzné pri vypracúvaní normy prepisu a skloňovania v slovenčine (pre chystané Pravidlá slovenského pravopisu).

Nadalej úzko spolupracujeme so sesterskou Jednotou klasických filológů ČSAV v Prahe. Obidve spoločnosti koordinujú svoju činnosť, vymieňajú si informácie i prednášateľov, spolupracujú pri vydávaní Zpráv JKF, ktoré sú spolkovým časopisom pro obidve spoločnosti. SJKF prispieva na ich vydávanie finančne, podieľa sa na redakčnej práci a naši členovia v ZJKF uverejňujú.

Dobré kontakty má SJKF a Filozofickou fakultou UK, ktorá poskytuje pre našu činnosť priestory. Navyše veľká časť členov SJKF pracuje na FF UK, čím je vytvorená organizačná báza i užšie prepojenie so základným vedecko-výskumným a pedagogickým pracoviskom v odbore antického staroveku na Slovensku.

V uplynulom roku členovia našej spoločnosti nadviazať veľmi plodné pracovné vzťahy so Slovenským rozhlasom v Bratislave, pre ktorý pripravili a pripravujú i do budúcnosti sériu programov najmä o antickej literatúre a filozofii, ale aj z ďalších oblastí verejného a súkromného života staroveku. Tradične úzke väzby nás spájali s vydavateľstvom Tatran, kde majú naši členovia najväčší priestor na vydávanie prekladov z antických literatúr - napr. v uplynulom roku to boli preklady rímskych historikov (Caesar, Velleius Paterculus, Sallustius, Ammianus Marcellinus).

Členovia našej spoločnosti spolupracujú aj so Socialistickou akadémiou SR, v rámci ktorej predniesli niekoľko prednášok zo svojej vedecko-výskumnej práce, čím sa podieľajú na šírení poznatkov o antickom staroveku (napr. 3.11.1988 P.Valachevič v ObKS v Bratislave-Ružinove).

V uplynulom roku nemala SJKF nijaké zahraničné styky.

SJKF sa snaží vo svojej práci orientovať aj na mladú generáciu. Využíva na to priaznivú okolnosť v pomere k FF UK a orientuje prednášky tak, aby pritiahla pozornosť tak poslucháčov latinčiny, ako aj rozličných odborov študovaných na fakulte (história, dejiny umenia, slovenčina ap.).

Ťažisko hospodárskej agendy SJKF spočíva na Organizačnom stredisku vedeckých spoločností. K spolupráci s ním, ani s Komisiou Predsedníctva SAV pre organizáciu vedeckých spoločností nemáme kritické pripomienky. V minulom roku sme privítali stretnutie zástupcov tejto komisie s predsedami vedeckých spoločností a pohotové vydanie materiálov.

Pavol V a l a c h o v i č

REVÍZNA SPRÁVA O ČINNOSTI SLOVENSKEJ JEDNOTY KLASICKÝCH
FILOLÓGOV PRI SAV ZA ROKY 1986-1988

Dňa 14.2.1989 sa uskutočnila revízia hospodárenia a činnosti Slovenskej jednoty klasických filológov pri SAV v Bratislave. Na revízii boli prítomní: JUDr. Peter Mozolík, CSc. - člen revíznej komisie, a PhDr. Pavol Valachovič, CSc. - vedecký tajomník SJKF.

Pri revízii sa konštatovalo, že Slovenská jednota klasických filológov pri SAV má k uvedenému dňu 86 členov.

Celú hospodársku agendu SJKF spravuje Organizačné stredisko vedeckých spoločností pri SAV. Originály dokladov sú ukladané na Organizačnom stredisku vedeckých spoločností, kópie archivuje vedecký tajomník SJKF. Z písomných dokladov vyplýva, že výdavky SJKF sa kryjú s príjmami spoločnosti. Finančné prostriedky SJKF sa používajú účelne a zodpovedajú činnosti SJKF. Hospodárske doklady sú podpísané oprávnenými funkcionármi SJKF.

SJKF plnila plán činnosti a svoje poslanie v našom kultúrnom živote v súlade so Stanovami SJKF, v zmysle Uznesení z posledného Valného zhromaždenia v r. 1986 a podľa ročných plánov práce na jednotlivé roky, schválené na schôdzach Výboru SJKF na príslušné roky.

Peter M o z o l í k

IVLIAE NOVA CARMINA OPTIMA VERTENDIS ANTIQVIS PANGENTI

OBSAH ROČNÍKU

CONSPECTVS ANNI

Helena KURZOVÁ: Věnování / Dedicatio 7

ČLÁNKY

COMMENTATIONES

Julie NOVÁKOVÁ: Jeden versologický dokument z doby
tema 10

Vladimír FANTA: Příspěvek k překládání latinských
básníků 12

Josef HEJNIC: Glosa k Hérodotovi 18

Helena KURZOVÁ: Překlad a princip relevance 23

Renáta PRUCKLOVÁ: Deagentní konstrukce v Plautových
komediích a jejich překlad do češtiny 32

Drahomíra TESAŘOVÁ: Latinské pasívum v konfrontaci
s češtinou 41

Ladislav VIDMAN: Překlady homérských složených ad-
jektiv 51

Helena KURZOVÁ: Platónovo pojetí jazyka a věty 59

Kazimír VEČERKA: Platónovo přetvoření nauky o idejích
a jeho vědecký význam 63

Roman ZAORAL: Ohlas Platóna v díle Níkéfora Gregóra ... 77

NEKROLOG

IN MEMORIAM

EMIL SVRČINA (1913 - 1989) 85

ŽIVÁ ANTIKA

PRO ANTIQVITATE VIVA

Školská latina - pro keho a proč? (Jan BURIAN) 86

Aktiv o perspektivách výuky latiny
(Zuzana POSPÍŠILOVÁ) 88

Výuka latiny - cíle a možnosti (Antonín BARTONĚK) 91

Odkaz antiky v současném Bulharsku (Miroslav SOUKUP) .. 98

IX. kongres Mezinárodního sdružení pro klasická studia (Pisa 24. - 30. 8. 1989)	
Pavel OLIVA	106
Polis et civitas. Mezinárodní symposium GIREA (Blagojevgrad 1989)	
Jan SOUČEK	109
III. mezinárodní konference o římském portrétu (Bechyně 25. - 29. září 1989)	
Jan BAŽANT	111

REFERÁTY

CENSURAE LIBRORVM

Rannij (carskij) i republikanskij period istorii Rima v istoriografii ČSR (Igor LISOVYJ)	113
C. Iulius Caesar, Zápisky o vojne v Gallii, Zápisky o občianskej vojne a iné. Preložil Jozef HRABOVSKÝ a kol. Bratislava 1988 (Július ŠPAŇÁR)	124
Antike Heilkunst. Ausgewählte Texte aus medizinischen Schriften der Griechen und Römer. Herausgegeben von Jutta KOLESCH und Diethard NICKEL. Leipzig 1989 (Jan BURIAN)	126
Jan Burián - Pavel Oliva, Civilizace starověkého Středo- moří, Praha 1984 (Jan SOUČEK)	127
Pavel Oliva, Solon. - Legende und Wirklichkeit. Konstanz 1988 (Jan BURIAN)	129
Eva Kuťáková, Václav Marek, Jana Zachová, Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení. Praha 1988 (Dušan MACHOVEC)	130
Z nové medievalistické literatury v Čechách (Pavel SPUNAR)	134
Nová česká hussiana (Pavel SPUNAR)	137

SPOLKOVÉ ZPRÁVY

DE VITA SOCIETATVM JKF ET SJKF

Zpráva o činnosti JKf za rok 1987 a 1988 (Ladislav VIDMAN)	142
---	-----

Správa o činnosti SJKF za rok 1987 (Pavol VALACHOVIČ)	146
Prednášky v SJKF v roku 1987 (Pavol VALACHOVIČ)	148
Správa o činnosti SJKF za rok 1988 (Pavol VALACHOVIČ)	150
Revízná správa o činnosti SJKF za roky 1986 - 1988 (Peter MOZOLÍK)	153

ZPRÁVY JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ

- ZJKF -

Z pevěření výborů JKF a SJKF vydává pro členy JKF a SJKF
redakční rada ve složení

Jan Burian, editör; Josef Šmatlák, redakční tajemník;

Jan Bažant, Helena Kurzová, Pavel Spunar;
Etela Šimovičová a Daniel Škoviera, členové

ZJKF, Římská 14, 120 00 Praha 2